

Luulla-verbin polysemia

Pro gradu -tutkielma
Markus Lakaniemi
Suomen kielen ja suomalais-ugrialaisten
kielten ja kulttuurien maisteriohjelma
Helsingin yliopisto
Tammikuu 2019

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Humanistinen		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Suomen kielen ja suomalais-ugrilaisten kielten ja kulttuurien maisteriohjelma	
Opintosuunta – Studieriktning – Study Track Suomen kieli			
Tekijä – Författare – Author Markus Lakaniemi			
Työn nimi – Arbetets titel – Title <i>Luulla</i> -verbin polysemia			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum – Month and year Tammikuu 2019	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 68 + 2 sivua liitteitä	
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Tutkielma käsittelee suomen kielen <i>luulla</i>-verbin polysemiaa. Verbi on merkitykseltään kaksijakoinen, sillä se voi saada joko ei-faktiivisen merkityksen 'olettaa' tai kontrafaktiivisen merkityksen 'olettaa erheellisesti'. Tutkielmassa selvitetään, missä tilanteissa verbin eri merkitykset aktivoituvat.</p> <p>Tutkielman aineisto on koottu Kielipankin Korp-palvelussa saatavilla olevasta korpuksesta <i>1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä</i>. Korpuksesta on haettu kaikki verbin preesensin ja imperfektin finiittimuodot aktiivissa ja passiivissa, ja niistä on koostettu yhteensä 1091 ilmausta käsiteltävä aineisto. Aineisto on lajiteltu määrällisesti siten, että kaikki ilmaukset on tulkittu joko ei-faktiiviseksi tai kontrafaktiiviseksi. Laadullisessa analyysissä verbin merkitysvaihtelua tarkastellaan persoonan- ja aikamuodoittain. Samalla kiinnitetään huomiota merkitysvaihtelun suhteeseen verbin saamiin täydennyksiin sekä konstruktioihin, joissa verbi esiintyy.</p> <p>Tutkielman havainto on, että <i>luulla</i> saa ei-faktiivisen merkityksen preesensin yksikön ensimmäisessä persoonassa, mutta pääsääntöisesti kontrafaktiivisen merkityksen preesensin kaikissa muissa persoonissa sekä imperfektissä persoonasta riippumatta. Tähän pääsääntöön on kuitenkin joitakin selkeitä poikkeuksia. Esimerkiksi toisen persoonan kysymyksissä ja erilaisissa futuurisesti suuntautuneissa ilmauksissa ei-faktiivinen merkitys on yleinen (<i>luuletko, että? jos luulet, että</i>). Lisäksi esimerkiksi kolmannen persoonan nollapersoonassa merkitysten raja hämärtyy, sillä ilmaukseen voi sisältyä sekä puhujan oma ei-faktiivinen arvio asiointilasta että implikaatio siitä, että asiointila on epätosi (<i>luulisi, että</i>). Tutkielman tärkeä huomio onkin, että aina ei ole mahdollista tai tarpeen tehdä eroa verbin merkitysten välillä, vaan joissakin tapauksissa ilmauksen kokonaismerkityksen kannalta verbin molemmat merkitykset ovat jossakin määrin läsnä. Tietyissä konstruktioissa verbi saa käytännössä yksinomaan kontrafaktiivisen merkityksen persoonan- ja aikamuodosta riippumatta (arviointimuotti ja asiointiloja vertailevat <i>kuin</i>-konstruktio).</p> <p>Tutkielma osoittaa, että <i>luulla</i>-verbillä on vahva taipumus saada kontrafaktiivinen merkitys 'olettaa erheellisesti' lukuun ottamatta preesensin yksikön ensimmäistä persoonaa. Tässä mielessä verbi vaikuttaa omalaatuiselta muihin mentaaliverbeihin verrattuna. Tulkinta syntyy viime kädessä kontekstin avulla, mutta käytännössä verbi ei esiinny ei-faktiivisessa merkityksessä monissa yhteyksissä juuri lainkaan (esim. imperfekti ja kolmas persoona pl. konditionaalinen nollapersoona).</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords mentaaliverbit, polysemia, episteemisyys, modaalisuus, faktiivisuus, ei-faktiivisuus, kontrafaktiivisuus			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopiston keskustakampuksen kirjasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällys

1 Johdanto.....	1
1.1 Oletuksia ja kysymyksiä.....	2
1.2 Aineisto.....	3
1.3 Täydennykset ja konstruktiot.....	4
1.4 <i>Luulla</i> sanakirjoissa ja aiemmassa tutkimuksessa.....	7
1.5 Tutkielman kulku.....	8
2 Teoreettisia lähtökohtia.....	9
2.1 Merkityksen ymmärtäminen ja kuvaaminen.....	9
2.2 Episteeminen modaalisuus.....	12
2.3 Faktiivisuus ja presuppositio.....	13
2.4 Mentaaliset tilat ja käsitteistäjien kerrokset.....	15
2.5 Performatiivinen ja deskriptiivinen episteeminen modaalisuus.....	17
2.6 Kielto.....	19
3 <i>Luulla</i> -verbin merkitysvaihtelu eri persoonamuodoissa.....	21
3.1 Ensimmäinen persoona.....	21
3.1.1 Subjektiiivinen arvio puhehetkellä.....	22
3.1.2 Jaettu erehtyminen.....	26
3.1.3 Kuvitellut asiointilat.....	28
3.1.4 Aiempi erheellinen käsitys.....	28
3.1.5 Kielto ensimmäisessä persoonassa.....	30
3.1.6 Kysymykset ensimmäisessä persoonassa.....	34
3.2 Toinen persoona.....	35
3.2.1 Yleistävä toinen persoona.....	36
3.2.2 Puhuteltavan erehtyminen.....	39
3.2.3 Ei-faktiivinen <i>luulet</i>	40
3.2.4 Kielto toisessa persoonassa.....	41
3.2.5 Kysymykset toisessa persoonassa.....	42
3.3 Kolmas persoona.....	44
3.3.1 Nollapersoona.....	45
3.3.2 Yleinen erehtyminen.....	52
3.3.3 Osoitettu luulija.....	52
3.3.4 Kielto kolmannessa persoonassa.....	53
3.3.5 Kysymykset kolmannessa persoonassa.....	55
3.4 Passiivi.....	56
3.4.1 Passiivin myöntömuodot.....	56

3.4.2 Passiivin kieltomuodot	58
3.4.3 Passiivin kysymykset.....	58
4 Yhteenveto.....	59
4.1 Merkitysvaihteluun vaikuttavat tekijät	59
4.2 Merkitysvaihtelu suhteessa täydennyksiin ja konstruktioihin	61
4.3 <i>Luulla</i> -verbin polysemian kuvaaminen	64
4.4 Jatkotutkimusmahdollisuuksia.....	65
Lähteet	67
Aineistolähde	67
Kirjallisuus.....	67
Liite 1: Aineiston sisältö.....	69

1 Johdanto

Sanojen merkityksen hienojakoiset ja erikoiset ilmiöt ovat kielen äidinkieliselle puhujalle usein tiedostamattomia, kunnes tulee tarve kääntää tai selittää jonkin ilmauksen merkitystä sellaiselle, joka ei puhu kieltä äidinkielenään. Eräästä tällaisesta arkisesta tilanteesta sai alkunsa myös kiinnostukseni *luulla*-verbiä kohtaan. Kiinnitin huomiota siihen, että englannin verbin *think* kääntäminen suomen verbillä *luulla* synnytti tietyissä tapauksissa erikoisia tulkintoja:

- 1a. I think he will join us later.
Luulen, että hän liittyy seuraamme myöhemmin.
- 1b. I bought it because I thought you would like it.
Ostin sen, koska luulin, että pitäisit siitä.

Englanninkielisen ilmauksen 1a suomenkielinen käännös on aivan sujuva, mutta jälkimmäisessä ilmauksessa 1b *luulla* ei vaikuta sopivalta verbivalinnalta. Menneessä ajassa *luulla* nimittäin tuntuisi synnyttävän merkityksen, jota englannin vastineeseen ei kuulu: puhujalle on käynyt ilmi, että puhuteltava ei todellisuudessa pitänytään ostoksesta. Samanlainen merkitysero syntyy myös silloin, kun siirrytään ensimmäisestä persoonasta muihin persooniin:

- 1c. I think it was expensive.
Luulen, että se oli kallis.
- 1d. Anita thinks it was expensive.
Anita luulee, että se oli kallis.

Ensimmäisessä persoonassa *luulla* on tässäkin esimerkikilauseessa sopiva käännös *think*-verbille. Kun puheeksi tulee Anitan luuleminen, *luulla* vaikuttaisi vähintäänkin vihjäävän, että se mitä ostettiin, oli kallista vain Anitan mielestä, mutta puhujan mielestä Anita erehtyy. Sopivissa konteksteissa tällainen tulkinta ei toki ole englannin vastineessakaan mahdoton eikä suomen ilmauksissa ehdoton, mutta omassa kielitajussani erehtyminen on esitetyissä *luulla*-verbin imperfektin sekä kolmannen persoonan esimerkeissä oletustulkinta.

Tutkielman innoittajana on siis havainto siitä, että *luulla*-verbillä on erityinen ominaisuus saada kaksi erilaista, jossakin mielessä ristiriitaistakin tulkintaa: toisaalta kyse on

jonkinlaisesta epäroivästä totena pitämisestä, toisaalta väärässä olemisesta. Pyrkimyksenäni on ymmärtää ja kuvata sitä, miksi merkitys vaihtelee tällä tavoin.

1.1 Oletuksia ja kysymyksiä

Olen aiemmin jo käsitellyt *luulla*-verbiä kandidaatintutkielmassani (Lakaniemi 2017). Sen aineisto oli kerätty Helsingin sanomien verkkopalvelun uutiskommenttikorpuksesta. Aineisto sisälsi yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan muotoja preesensissä ja imperfektissä. Tutkielma oli vasta pintaraapaisu aiheeseen, mutta sen keskeiset havainnot olivat ennako-oletuksen mukaisesti, että preesensin yksikön ensimmäisessä persoonassa verbi saa merkityksen 'olettaa' ja toisen persoonan preesensissä sekä imperfektissä persoonasta riippumatta merkityksen 'erehtyä'. Esiintyessään kieltoverbin tai kysymyksen yhteydessä merkitys saattaa poiketa tästä muuten varsin johdonmukaisesta pääsäännöstä.

Tässä tutkielmassa koettelen näitä havaintoja erilaisessa ja laajemmassa aineistossa. Selvitän, missä määrin havainnot pitävät paikkansa aineiston luonteen muuttuessa ja tarkastelun laajentuessa kaikkiin persoonamuotoihin. Laajennettu lähtöoletukseni on, että merkitys 'erehtyä' on ensisijainen kaikissa muissa yhteyksissä paitsi ensimmäisen persoonan preesensissä. Jo ennalta on tiedossa, että asia ei ole näin yksioikoinen, mutta kiinnostavaa onkin erityisesti se, mitkä muut tekijät persoona- ja aikamuodon lisäksi voivat vaikuttaa verbin tulkintaan. Kandidaatintutkielman pohjalta oletukseni siis on, että tällaisia tekijöitä ovat ainakin verbin yhdistyminen kieltoon ja kysymysrakenteeseen. Työn edetessä huomio on enenevässä määrin alkanut kiinnittyä myös konstruktioihin, joissa verbi vaikuttaa saavan samanlaisen merkityksen persoona- ja aikamuodosta riippumatta.

Työtä aloittaessani oletin, että aina olisi valittava jommankumman tulkinnan välillä siten, että verbi merkitsee joko epävarmaa olettamista tai varmaa erehtymistä. Tämä ennakkokäsitys on työn edetessä kyseenalaistunut. Vaikuttaa nimittäin siltä, että usein molemmat merkitykset ovat jossakin määrin läsnä yhtäaikaaisesti. Tällaiset rajatapaukset saavat tässä tutkielmassa erityistä huomiota.

Tiivistettynä tutkimuskysymykseni ovat siis: mitkä tekijät vaikuttavat *luulla*-verbin merkityksen eri puolien aktivoitumiseen? Kuinka johdonmukaisesti tämä tapahtuu? Ovatko verbin merkitykset erillisiä vai voivatko ne aktivoitua myös yhtäaikaaisesti?

1.2 Aineisto

Tässä tutkielmassa aineistona on Kielipankin Korp-palvelussa saatavilla oleva korpus *1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä*. Korpus sisältää varsin monimuotoisen valikoiman tekstejä. Mukana on esimerkiksi tiedelehtiä, paikallislehtiä, ammattiyhdistysten lehtiä ja opiskelijajärjestöjen julkaisuja. Tekstilajeja on siten hyvin kirjava joukko uutisista mainoksiin ja tiedeartikkeleista levyarvioihin ja niksipalstoihin. Aineisto on hyvin erilainen verrattuna kandidaatintutkielmani aineistoon. Erot tulevat ilmi erityisesti siinä, minkälaista verbin toisen persoonan käyttöä aineistoissa esiintyy. Kandidaatintutkielman aineistona olevat uutiskommentit sisältävät kirjoittajien välistä vuorovaikutusta. Kirjoittajat esittävät kommentoissa mielipiteitään, perustelevat niitä ja viittaavat muiden kirjoittajien kommentteihin. Uutiskommenttien keskustelu muistuttaa siten jossakin määrin puhuttua keskustelua, jossa puhuja kohdistaa ilmauksen tietylle puhuteltavalle tai puhuteltavien joukolle. Lehtiteksteissä taas tällaista ei ymmärrettävästi juuri esiinny. Lehtitekstissä toisen persoonan *luulla*-ilmaukset esiintyvät useimmiten yleistävässä merkityksessä tai esimerkiksi mainoksissa, joissa ilmaus on osoitettu lukijoille yleisesti, mutta ei tietylle luulijalle. Tämä vaikuttaa siihen, minkälaisia merkityksiä toisen persoonan *luulla*-verbi saa. Odotuksenmukaista on siis, että aineistojen välillä on merkittäviä eroja sen suhteen, miten *luulla*-verbiä käytetään.

Olen koonnut aineiston hakemalla Korpista ensin kaikki korpuksen *luulla*-verbin kaikki finiittimuodot preesensissä ja imperfektissä. Näin saatua 7446:n konkordanssin aineistoa olen rajannut siten, että lopulliseen tutkielman aineistoon olen ottanut mukaan kaikki erilaiset pääluokkien, tapaluokkien, aikamuotojen ja persoonamuotojen yhdistelmät, mutta enintään 50 tapausta kutakin muotoa kohden. Koska olen aiemmin havainnut kiellon yhteydessä ja kysymysrakenteessa esiintymisen vaikuttavan verbin merkitykseen, olen lisäksi erottanut omiksi muodoikseen kysymysliitteen *-ko* saavat hakukysymykset (esimerkiksi *luuletko, luulevatko*) sekä toisen persoonan osalta hakukysymykset, joissa itse verbi on saman muotoinen kuin deklaraatiivilauseissa (esimerkiksi *mitä luulet kellon olevan?*). Kysymysrakenteita, joissa kysymys ei koske asiaintilaa, johon luuleminen kohdistuu, vaan joissa *luulla* esiintyy esimerkiksi sivulauseessa, en ole laskenut kysymysten joukkoon (esimerkiksi *Miksi lähdet ulos, jos kerran luulet, että siellä sataa?*).

Erikseen on siten huomioitu esimerkiksi muodot *luulen, luulisin, en luule, luulet, mitä luulet, luulitko, luulimme, ettekö luulleet ja luultaisiin*. Mikäli jostakin muodosta on

korpuksessa enemmän kuin 50 osumaa, aineistoon sisällytetyt tapaukset olen valinnut satunnaisesti järjestämällä konkordanssit satunnaislukujen avulla. Näin on saatu aineisto, joka käsittää yhteensä 1091 verbin esiintymää. Tällä rajaustavalla olen pyrkinyt saamaan aineistoon mukaan mahdollisimman kattavasti verbin erilaisia, harvinaisiakin käyttötapoja. Mukana ovat siis kaikki sellaisetkin muodot, joita on koko korpuksessa vain yksi tai muutamia. Enimmäismäärä 50 muotoa kohti taas on nähdäkseni tarpeeksi suuri, sillä suurempi määrä ei vaikuta tuovan esille enää uudenlaisia tapauksia, ja 50:stä tapauksesta erottuu jo toistuvia, konventionaalistuneita ilmauksia. Täydellinen aineiston sisältö käy ilmi liitteestä 1.

Olen tallentanut konkordanssit laajan kontekstin kanssa, mikä tarkoittaa, että osuman ympärillä on vaihtelevan pituinen kappale tekstiä, jota hyödynnän analyysissa. Usein on myös ollut tarpeen tarkastella tekstiä laajemmassa kontekstissa kuin minkä kappalekonteksti tarjoaa. Joidenkin korpuksen lehtien osalta Korpista on mahdollista seurata linkkiä alkuperäiseen tekstiin verkossa. Tätä olen hyödyntänyt silloin, kun esimerkin tulkinta on sitä vaatinut, ja täydentänyt tekstiä alkuperäislähteestä. Linkin puuttuessa olen joissakin tapauksissa etsinyt alkuperäistä tekstiä verkosta manuaalisesti. Aina pääsyä koko tekstiin verkossa ei ole, minkä vuoksi analyysi on jäänyt paikoin avoimemmaksi kuin olisin toivonut.

Korpus sisältää automaattisesti digitoituja paperilehtiä, minkä vuoksi mukana on jonkin verran virheitä. Useimmiten kyse on puuttuvista merkeistä. Esittelemiini esimerkeihin olen parhaani mukaan korjannut virheet, jotka olen tulkinnut digitoinnista johtuviksi. Harmillisempia ovat digitoinnin aiheuttamat tapaukset, joissa virkkeet katkeavat keskeltä esimerkiksi sivunvaihdon vuoksi, eikä alkuperäislähdettä ole saatavilla. Nämä tapaukset olen enimmäkseen jättänyt pois aineistosta ja korvannut ne uusilla satunnaisilla konkordansseilla.

1.3 Täydennykset ja konstruktiot

Seuraavaksi esittelen lyhyesti *luulla*-verbin saamat täydennykset ja konstruktiot, joissa se aineistossa esiintyy. Oletan, että taulukon 1 esitys on kattava, mutta ei ole täysin poissuljettua, etteikö verbillä voisi olla sellaisiakin harvinaisempia esiintymisyhteyksiä, jotka eivät aineistosta käy ilmi. Aineiston poiminnassa ei ole kiinnitetty huomiota eri täydennysten osuuksiin, vaan niiden jakauma aineistossa on satunnainen. Täydellinen esitys täydennysten jakaumasta eri persoona- ja aikamuodoissa on liitteessä 1.

Taulukko 1. *Luulla*-verbin täydennykset ja konstruktiot lehtiaineistossa.

Täydennys/konstruktio	Esimerkki	N = 1091
<i>että</i> -lause	<i>Luulen, että nyt on aika toimia.</i>	430
partisiippi	<i>Luulen olevani valmis.</i> <i>Minä kun luulin jo nähneeni kaiken.</i>	407
<i>kuin</i> -konstruktio	<i>Olet lahjakkaampi kuin luuletkaan.</i> <i>Toisin kuin yleensä luullaan, se ei kannata.</i>	80
arviointimuotti	<i>Luulin sinua postinkantajaksi.</i>	76
adverbi	<i>Luuletko niin?</i>	48
ei täydennystä	<i>Älä luule, vaan tiedä.</i> <i>Vai mitä luulet?</i>	28
NP-objekti	<i>Hän luulee itsestään liikoja.</i>	16
referaatti / parenteesi	<i>Kaikki on kunnossa, hän luulee.</i> <i>Olin silloin, luulen, kolmetoistavuotias.</i>	6

Propositiolla tarkoitetaan sitä asiaintilaa, johon luuleminen kohdistuu. *Luulla* voi saada kahdenlaisia propositioargumentin sisältäviä täydennyksiä, *että*-lauseita ja partisiippirakenteita (Pajunen 2001: 427). Nämä kattavat noin kolme neljännestä aineiston tapauksista. *Että*-lause ja partisiippirakenne vastaavat pitkälti toisiaan. Partisiippi on kuitenkin tunnusmerkkinen ja ominaisuuksiltaan *että*-lausetta rajoittuneempi. Erityisesti partisiippi on rajoittunut kiellon suhteen, sillä kieltomuotoista täydennystä ei voi ilmaista partisiipilla: *Luulen, että tämä ei kannata* ~ **Luulen tämän eivän kannata* ~ *ei-kannattavan. (Hakulinen – Karlsson 1995: 356–357; Pajunen 2001: 375–379). Pohdin tutkielman johtopäätöksissä hieman sitä, onko näiden kahden täydennyksen välillä semanttista eroa.

Näiden syntaktisten täydennysten lisäksi *luulla*-verbi esiintyy joukossa konstruktioita, joissa ei ole eksplikoitua propositiota, mutta joissa sellaiseksi voidaan usein väljemmin tulkita jokin muu aines. Olen aineistoesimerkeistä alleviivannut propositiot ja tällaiset ainekset.

Kahta asiaintilaa vertaileva *kuin*-konstruktio on melko yleinen. Sitä esiintyy erityisesti passiivin preesensissä; muissa yhteyksissä sen osuus on pieni.

2. Astu askel lähemmäksi, se ei ole niin pitkä kuin **luulet**.
3. Toisin kuin yleisesti **luullaan**, emme ole geeniemme vankeja, vaan omaa luonnetta on mahdollista muuttaa ja kehittää.

Kuin-konstruktiossa ei aina ole eksplikoitua propositiota, sillä rakenne on elliptinen. Rakenteessa esitetään vain verrattavasta eroava osa. (ISK 2004: § 1174.) Propositioksi hahmotettava asia jää lukijan rekonstruoitavaksi eikä sitä ole helppo luontevasti kielentää: esimerkissä a propositio olisi jotakuinkin ’se on (niin) pitkä’. Esimerkin b tyyppisissä *kuin*-konstruktioissa propositio voidaan päätellä siitä, mikä ilmauksen jälkiosassa eksplisiittisesti kielletään. Tässä tapauksessa propositioksi voidaan tulkita ’olemme geeniemme vankeja’.

Arviointimuotti on suurin piirtein yhtä taaja *kuin*-konstruktion kanssa. Sitä esiintyy tasaisesti eri persoonissa. Konstruktiota on kutsuttu paitsi arviointimuotiksi (ISK 2004: § 485) myös mentaalimuutosmuotiksi (Dubois 2015). Arviointimuottiin kuuluu subjektin ja *luulla*-verbin lisäksi objekti ja translatiivissa oleva predikatiiviadverbiaali. (mts. 34–37.) Kyseessä on vakiintunut rakenne, jolla ilmaistaan mentaalista liikettä, jossa agenttiivinen subjekti luokittelee objektitarkoitteen johonkin kategoriaan. Translatiivilla ilmaistu muutos tapahtuu subjektitarkoitteen mielessä. Dubois’n mukaan konstruktiolla ilmaistaan subjektiivisempaa arviota asiaintilasta kuin vastaavalla *että*-lauseella (4b) tai partisiipilla (4c). (Mts. 20; 67–71.)

- 4a. Luulin sitä syyksi lihomiseen.
- 4b. Luulin, että se oli syy lihomiseen.
- 4c. Luulin sen olevan syy lihomiseen.

Nähdäkseni nimitys ”arviointimuotti” kuvaa *luulla*-verbin tapauksessa konstruktiota paremmin kuin ”mentaalimuutosmuotti”, sillä *luulla*-verbillä kuvataan pikemminkin irresultatiivista jatkuvaa tilaa kuin resultatiivista muutosta. *Luulla* saa konstruktiossa aina partitiiviobjektin. Pohdin *luulla*-verbin objektinvalintaa arviointimuotissa tuonnempana lisää.

Erilaiset adverbit voivat toimia *luulla*-verbin täydennyksenä. Usein toistuvia adverbeja ovat esimerkiksi *niin*, *näin* ja *kuten*. Kyse on eräänlaisesta ellipsistä tai propositiosta; adverbi on paikalla, johon mahtuisi myös propositioargumentti, jota ei kuitenkaan eksplikoida toiston välttämiseksi. Propositio käy yleensä ilmi lähikontekstista: *et ole yksin, vaikka luulet niin* (vrt. *vaikka luulet, että olet yksin*).

Sekalaisen joukon muodostavat tapaukset, joissa täydennystä ei ole. Näihin kuuluvat esimerkiksi ilmaukset, joissa *luulla*-verbi rinnastetaan johonkin toiseen verbiin, esimerkiksi *tietää*-verbiin: *älä huule, vaan tiedä!* Syntaktisesti täydennystä ei ole, mutta sen

sisältö voidaan usein päätellä kontekstista. Tällaiset ilmaukset voidaan usein tulkita elliptisiksi. Tässä ryhmässä ovat myös elliptisiksi tulkitsemani hakukysymykset, joissa täydennystä ei ole (vrt. *Vai mitä luulet?* ja *Vai mitä luulet ostavasi?*) Elliptinen tulkinta näissä tapauksissa ei tosin aina ole täysin yksiselitteinen, sillä *Mitä luulet?* voi esiintyä myös varsin itsenäisenä konstruktiona, jolloin lauseenjäsenten suhteet hämärtyvät. Esimerkiksi ilmaus *Vai mitä luulet ostavasi?* on tulkittava siten, että *mitä* on *ostaa*-verbin objekti, mutta itsenäisenä esiintyvä *Vai mitä luulet?* voidaan tulkita myös siten, että *mitä* on *luulla*-verbin objekti.

NP-objektikonstruktioksi olen nimittänyt tapauksia, joissa *luulla*-verbi täydentyy partitiivissa olevalla objektilla. Eräissä tapauksissa konstruktion kuuluu myös elatiivisijainen adverbiaali: *hän luulee liikoja itsestään*.

Viimeiseen ryhmään olen luokitellut tapaukset, joissa *luulla*-verbin täydennyksenä on referaatti tai joissa *luulla* esiintyy parenteettisena lisäyksenä. Näissä tapauksissa propositio on mahdollista tunnistaa lähikontekstista.

1.4 *Luulla* sanakirjoissa ja aiemmassa tutkimuksessa

Kielitoimiston sanakirjassa *luulla*-verbille annetaan kaksi erillistä merkitystä (KS s.v. *luulla*):

1. pitää jtk todennäköisenä, olettaa, otaksua, arvella, kuvitella, uskoa
2. olettaa t. kuvitella t. uskoa erheellisesti, olla jssak luulossa

Sanakirja siis kuvaa saman kaksijakoisuuden, johon tässä tutkielmassa syvennytään. Kiinnostava sivuhuomio sinänsä on, että merkityksen 2 kuvaamisessa on sanakirjassa käytetty *luulla*-verbistä itsestään johdettua substantiivina *luulo*. Ilmeisesti onkin niin, että konstruktiolla *olla jossakin luulossa* ilmaistaan yleensä erehtymistä, ja esimerkiksi 'olla jssak uskossa' ei kuvaisi merkitystä 2 yhtä hyvin. Tämä huomio on linjassa oman ennakkokäsitykseni kanssa, jonka mukaan erehtyminen on keskeinen, kenties jopa hallitseva osa *luulla*-verbin merkityspotentiaalia.

Luulla-verbin etymologinen tausta ei ole täysin selvillä. Sanavartalon alkuperä on tuntematon. Se kuitenkin tiedetään, että viron kielessä verbin etymologinen vastine on *luuletada*, *luulda*, *luuleda* ('runoilla; kuvitella; keksiä; vaania; väijyä; urkkia; epäillä'). Viron substantiivi *luule* merkitsee runoutta ja uudempi muoto *luul* harhaluuloa. Suomen

kielen kirjakielessä *luulla*-verbi on esiintynyt Agricolasta lähtien nykyisessä merkityksessään. (Häkkinen 2004: 646; SSA s.v. *luulla*.) Verbin diakroninen tarkastelu olisi oma tutkimuskysymyksensä, johon tässä tutkielmassa ei mennä, mutta se voitaneen näiden tietojen valossa todeta, että verbin merkityksen kaksi puolta ovat vanhaa perua.

Luulla-verbi mainitaan tutkimuskirjallisuudessa lähinnä erilaisten verbilistausten ja modaalisuuden käsittelyn yhteydessä. Esimerkiksi Kangasniemi (1992) käsitellessään suomen kielen verbien modaalisuutta toteaa lyhyesti, että *luulla*-verbillä on erityisominaisuus merkitä erehtymistä muissa yhteyksissä kuin ensimmäisen persoonan presensissä (mts. 171). Joitakin tutkimuksia on, joissa verbiä käsitellään muiden samankaltaisten verbien yhteydessä, mutta tällöin tarkastelussa on vain ensimmäinen persoona. Esimerkiksi Juvonen (2015) käsittelee *luulla*-verbiä osana tutkimustaan dialogisuuden hallinnasta ylioppilasaineissa. Luukka (1992) tarkastelee *luulla*-verbiä puhujan epävarmuuden ilmaisemisen keinona tieteellisessä tekstissä. Salminen (esim. 2012; 2017) on tutkinut *epäillä*-verbin merkitysvaihtelua sekä synkronisesti että diakronisesti ja tehnyt arvokkaita ja oman tutkielmani kannalta hyödyllisiä havaintoja esimerkiksi kiellon vaikutuksesta mentaaliverbin tulkintaan. Erityisesti *luulla*-verbin merkityksen kaksijakoisuuteen ei ilmeisesti ole kuitenkaan perusteellisemmin aiemmin kajottu. Tutkielmani pyrkii siten täydentämään *luulla*-verbin kuvausta tarkastelemalla sen merkitysvaihtelua laajassa aineistossa.

1.5 Tutkielman kulku

Luku 2 käsittelee tutkielman teoreettista taustaa. Siinä pohjustan tärkeimmät aineiston analyysissa käyttämäni käsitteet ja havainnollistan niiden kautta tutkimuskysymyksiäni.

Luku 3 on omistettu aineiston analyysille. Analyysi jäsentyy persoonamuotojen mukaan siten, että ensimmäinen, toinen ja kolmas persoona sekä passiivi saavat oman alalukunsa. Yksikköä ja monikkoa käsitelen samassa luvussa, kuten myös molempia aikamuotoja. Analysoin aineistoa sekä määrällisesti että laadullisesti. Koko aineisto on jaettu kahteen ryhmään edellä kuvailtujen merkitysten 'olettaa' ja 'erehtyä' mukaan. Esitelen persoonatarkastelun yhteydessä jakauman kunkin persoonamuodon kohdalla. Jaotelen kunkin persoonan kohdalla aineistotapauksia edelleen pienempiin merkitysryhmiin. Erityistä huomiota analyysissa saavat vaikeammin tulkittavat tapaukset.

Luvussa 4 kokoan analyysin havainnot. Tarkastelen merkitysvaihtelua myös täydennysten ja konstruktoiden näkökulmasta. Pohdin sitä, mikä on merkitysvaihtelun

suhde verbin saamiin täydennyksiin ja konstruktioihin, joissa verbi esiintyy. Luvun 4 ja tutkielman päättää pohdinta mahdollisista jatkotutkimusaiheista.

2 Teoreettisia lähtökohtia

Tämä tutkielma on tehty kognitiivisen kielentutkimuksen viitekehyyksessä. Erityisesti tämä näkyy siinä, miten käsitetään kielellinen merkitys ja sen kuvaaminen. Tässä luvussa taustoitan lyhyesti tutkielman pohjana olevaa merkityskäsitystä ja esittelen tärkeimpiä käsitteitä, joita *luulla*-verbin merkityksen kuvaamisessa tarvitaan.

2.1 Merkityksen ymmärtäminen ja kuvaaminen

Kognitiivisen kielentutkimuksen piirissä perustavanlaatuisena näkemyksenä on, että kielellisen ilmauksen merkitys ei sisälly ilmaukseen itseensä, vaan se syntyy aina diskursissa. Toisin sanoen kielellinen ilmaus ei vastaa tarkkarajaista merkitysyksikköä, vaan ilmaus pitää sisällään merkityspotentiaalia. Varsinainen merkitys konstruoidaan kielenkäyttötilanteessa, kun tästä merkityspotentiaalista eristetään tietty osuus. (Croft & Cruse 2004: 109; Fauconnier 1997: 37.) Ilmaukset eivät ole siis säiliöitä, jotka sisältävät tietyn merkityksen, vaan ne ovat ovia rajattomaan tietoverkoston tai -varastoon (Leino 1993: 46, 163).

Edellä mainittuun liittyy läheisesti se toinen kognitiivisessa kielentutkimuksessa keskeinen näkemys, että kielelliset ilmaukset ovat lähes poikkeuksetta polyseemisiä eli monimerkityksisiä. Toiset ilmauksen merkitykset ovat keskeisempiä ja prototyyppisempiä kuin toiset. Merkityksiä voidaan kuvata skemaattisen verkon avulla. Jotkin merkitykset ovat skemaattisia, joihin muut merkitykset ovat elaboraatio- tai ekstensiosuhteessa. Merkityksen keskeisimmät spesifikaatiot aktivoituvat käytännössä aina, kun sanaa käytetään. Osa spesifikaatioista aktivoituu harvemmin, marginaalisimmat vain erityisissä konteksteissa. (Langacker 2008: 37–39.)

Polysemiasta voidaan hahmottaa aste-eroja. Esimerkiksi Larjavaara (2007) jakaa polysemian täyspolysemiaan ja mikrovariaatioon. Täyspolysemia on sitä, että merkitykseen assosioituvat merkitykset ovat selvästi itsenäisiä. Mikrovariaatioksi Larjavaara kutsuu merkityksiä, jotka ovat hyvin lähellä toisiaan ja pikemminkin merkitysvivahteita

kuin omia itsenäisiä merkityksiään. Mikrovariaatioissa on kyse siitä, että eri konteksteissa merkityksen eri aspektit aktivoituvat, mutta nämä variantit eivät ole toisistaan riippumattomia, vaan palautuvat samaan skemaattiseen merkitykseen. Yksi täysmerkitys voi pitää sisällään mikrovariaatiota. Esimerkkeinä täyspolysemiasta Larjavaara antaa sanan *kieli* merkitykset 'anatominen elin' ja 'soittimen kieli'. Lisäksi näihin merkityksiin rinnastuu yhtenä joukkona sanan sellainen skemaattinen merkitys, jonka mikrovariaatiota ovat esimerkiksi merkitykset 'viestintäsystemi', 'kielikyky', 'tekstin tyyli' ja 'idiolekti'. (Mts. 111—114.)

Polysemiaan liittyvät läheisesti monitulkintaisuuden¹ (ambiguity) ja sumeuden (vagueness) käsitteet (Tuggy 2006, suomeksi esim. Leino 1993). Monitulkintaisuudessa on kyse siitä, että fonologiseen muotoon liittyy ainakin kaksi vakiintunutta merkitystä. Monitulkintaisuuden äärimuoto on täydellinen homonymia, jossa näillä ilmauksen merkityksillä ei ole mitään tekemistä toistensa kanssa, eli ei ole olemassa mitään yhteistä yläskeemaa, josta ne molemmat olisivat elaboraatioita. Sumeudessa puolestaan on kyse siitä, että nämä merkitykset ovat yhden, skemaattisemman merkityksen alamerkityksiä. Leino esimerkki monitulkintaisuudesta on *susi*, jonka merkitykset 'Canis lupus' ja 'työn epäonnistunut tulos' ovat hyvin etäisesti sukua toisilleen, mutta on vaikea hahmottaa mitään skeemaa, jonka elaboraatioita molemmat olisivat. Toisin ilmaistuna monitulkintaisuudessa elaboraatioetäisyys on pitkä: merkityselaboraatiot on riisuttava suuresta osasta spesifikaatioitaan ennen kuin ne kattava skeema voidaan hahmottaa. Koska skeema jää abstraktiksi, monitulkintaiset merkitykset itsessään ovat vakiintuneita ja korosteisia. Sumeudesta puolestaan malliesimerkki on *täti*, jonka merkitykseen sisältyvät alamerkitykset 'isän sisar' tai 'äidin sisar', mutta sanan skemaattinen merkitys 'vanhemman sisar' on vakiintuneempi ja korosteisempi. Tässä tapauksessa alamerkitysten elaboraatioetäisyys skeemasta on lyhyt; merkitykset jakavat suurimman osan spesifikaatioistaan. (Leino 1993: 162–163; Tuggy 2006: 167–173.)

Monitulkintaisuudessa merkitykset on helppo erottaa toisistaan ja niitä on vaikea yhdistää, sumeudessa asia on päinvastoin. Käytännössä monitulkintaisuus ja sumeus ovat asteittaisia ilmiöitä. Polysemiassa on kyse monitulkintaisuuden ja sumeuden välimuo-

---

¹ Leino käyttää termiä kaksitulkintaisuus, mutta monitulkintaisuus lienee parempi, sillä voihan merkityksiä olla useampiakin.

doista, eli esimerkiksi siitä, että skeema on hahmotettavissa, mutta se ei ole yhtä korostainen kuin alamerkitykset, tai siitä, että sekä skeema että alamerkitykset ovat jossakin määrin korosteisia. (Tuggy 2006: 174–175.)

Merkityksen itsenäisyyttä voidaan yrittää hahmottaa eri keinoin. Eräs keinoista tarkastella polysemian laatua on niin sanottu rinnastuskoe. Mikäli merkitykset voidaan rinnastaa ilman, että syntyy semanttisesti outo ilmaus (zeugma), kyse on merkitysten su-meudesta; mikäli ilmaus on ongelmallinen, kyse on monitulkintaisuudesta. Esimerkiksi ilmaus *Anitalla on täti* [’äidin sisar’] ja *niin on minullakin* [’isän sisar’] on täysin ongelmaton, sillä korostainen on skemaattinen merkitys ’vanhemman sisar’. Ilmaus *Mielestäni se oli susi* [’eläin’] ja *niin on Anitankin mielestä* [’työn epäonnistunut tulos’] puolestaan on ongelmallinen, mikä viittaa monitulkintaisuuteen. (Tuggy 2006: 167–168.)

Koetta voidaan yrittää *luulla*-verbille esimerkiksi seuraavasti: *Anita luulee* [’olettaa erheellisesti’], *että kahvi on terveellistä ja niin luulen* [’oletan’] *minäkin*. Ilmaus vaikuttaa ongelmalliselta, mutta ei siinä määrin kuin susi-esimerkkien tapauksessa. Mikäli *luulla*-verbin merkityksille hahmotetaan jonkinlainen kattoskeema, merkitysten elaboraatioetäisyys siitä ei ole kovin pitkä. Molempiin merkityksiin kuuluu jonkinlainen olettaminen, ja merkitykset vaikuttavat ajoittain myös sekoittuvan, kuten tuonnempana huomataan.

Hieman toisesta näkökulmasta tarkasteltuna voidaan puhua myös merkitysten antagonismista, jolla tarkoitetaan sitä, että merkitykset sulkevat toisensa pois. Valinnaismerkityksistä on ilmausta tulkittaessa valittava yksi, jolloin muut vaihtoehdot eivät ole mahdollisia. Antagonistiset merkitykset siten ikään kuin kilpailevat keskenään. (Croft – Cruse 2004: 112.) *Luulla*-ilmauksen tulkinnassa on nähdäkseni valittava päämerkityksistä toinen, sillä asiointila ei voi mielekkäästi olla puhujan todellisuuskäsityksessä sekä varmasti epätosi että mahdollisesti tosi. Esimerkiksi ilmauksen *Anita luulee, että kahvi on terveellistä* tulkinnassa on valittava vain toinen vaihtoehdoista (ja ilmeisesti lähinnä erehtyminen). Tässä mielessä kyse on itsenäisistä merkityksistä. Toisaalta on ilmauksia, joissa molemmat merkitykset vaikuttavat olevan jollakin tasolla läsnä samanaikaisesti. Esimerkiksi *luulisi, että tämä asia on jo kaikille selvä* ilmaisee puhujan jonkinlaista arvelua asiointilasta, mutta tuntuu myös implikoivan, että arvelu ei itse asiassa pidä paikkaansa.

Tutkielman tarkoituksena on paitsi selvittää ja kuvata, mitkä tekijät aktivoivat *luulla*-verbin merkityksen eri puolia, myös pohtia verbin polysemian luonnetta siltä kannalta, kuinka itsenäisiä ja toisensa poissulkevia merkitykset ovat.

2.2 Episteeminen modaalisuus

Episteeminen modaalisuus on modaalisuuden alalaji, jolla tarkoitetaan sitä, miten puhuja ilmaisee käsitystä asiointilan mahdollisuudesta ja proposition totuusarvosta. Episteemisen modaalisuuden ilmaukset jakautuvat jatkumolle, joka kulkee varmasta mahdollisen kautta mahdottomaan. Varmaa voidaan kutsua myös positiiviseksi välttämättömyydeksi ja mahdotonta negatiiviseksi välttämättömyydeksi. (ISK 2004 § 1556; Larjavaara 2007: 403–406.)

Larjavaara jakaa episteemisen mahdollisuuden alueen kahteen komponenttiin. Mahdollisuuden alue on peruskomponentti, joka on välttämättömyyden looginen kontradiktio. Esimerkiksi ilmaus *minun on pakko mennä* edustaa välttämättömyyttä, jonka kielteinen vastine vie mahdollisuuden alueelle: *minun ei ole pakko mennä*. Käytännössä ilmaukset ovat harvoin vain neutraalin mahdollisia, vaan useimmiten ilmaistaan samalla jonkinlaista todennäköisyyttä tai epätodennäköisyyttä. Tätä Larjavaara nimittää episteemisen modaalisuuden lisäkomponentiksi (vrt. esimerkiksi *ei minun nyt ihan pakko ole mennä* ja *ei minun ole ollenkaan pakko mennä*). Sijoittuminen mahdollisuuden alueella riippuu kontekstista. (Larjavaara 2007: 403–406.)

Mahdollisuuden aluetta voidaan siis jakaa eri tavoin mahdollisuuden todennäköisyyden asteen mukaan. Keskellä jatkumoa olisi neutraalin mahdollinen, ja ääripäitä lähestyttäessä tulisivat vastaan esimerkiksi sellaiset asteet kuin todennäköinen tai epätodennäköinen. Asteet eivät motivoitu loogisesti mistään, eikä ole siis olennaista se, minäkalaisia asteita hahmotetaan (Larjavaara 2007: 406). Tärkeää on sen hahmottaminen, että episteeminen ilmaus sijoittuu mahdollisuuden jatkumolla yleensä joko lähemmäs varmaa tai lähemmäs mahdotonta, jolloin voidaan puhua positiivisesta mahdollisuudesta (esimerkiksi *luultavasti*) ja negatiivisesta mahdollisuudesta (*tuskin*).

Luulla on propositionaalista episteemistä asennetta ilmaiseva kognitioverbi. Samankaltaisia verbejä ovat esimerkiksi *uskoa*, *epäillä* ja *arvella*. Yhteistä näille verbeille on, että niillä ilmaistaan taipumusta (inclination) pitää propositionia totena tai epätotena (Langacker 2008: 450). Eri verbit käyttäytyvät eri tavoin. Konteksti ja erilaiset kieliopilliset tekijät voivat vaikuttaa tulkintaan. Useimmat verbit ilmaisevat jonkinlaista todennäköisenä pitämistä eli ne sijoittuvat positiivisen mahdollisuuden alueelle. Toisaalta esimerkiksi *epäillä*-verbillä voidaan ilmaista joko positiivista tai negatiivista mahdollisuutta (Salminen 2012; 2017). Kieltoverbi tavallisesti muuttaa mahdollisuuden alueella olevan

ilmauksen positiivisesta negatiiviseksi ja päinvastoin. Esimerkiksi *luulen* ilmaisee todennäköisenä pitämistä, mutta *en luule* epätodennäköisenä pitämistä. *Luulla*-verbillä erityistä on se, että se sijoittuu paitsi positiivisen mahdollisuuden alueelle, mutta myös negatiivisen välttämättömyyden alueelle, kuten hieman myöhemmin havainnollistan.

Episteeminen modaalisuus on läheisesti kytköksissä myös aikaan. Tulevaisuuden tapahtumat eivät ole vielä tapahtuneet, joten niihin liittyy jonkinasteista epävarmuutta, jota ilmaistaan episteemisen modaalisuuden ilmauksilla. Toisaalta, kun tapahtuma kuuluu menneisyyteen, kysymys asiointilan todenperäisyydestä on ratkennut ja siirtynyt osaksi puhujan todellisuuskäsitystä. Episteeminen varmuus jonkin asiointilan todenperäisyydestä on siten kytköksissä siihen, mikä on asiointilan sijainti ajassa suhteessa nykyhetkeen. (de Haan 2006: 48; Langacker 2008: 300–301.)

2.3 Faktiivisuus ja presuppositio

Episteemistä modaalisuutta ilmaisevia kognitioverbejä voidaan ryhmitellä niiden faktiivisuuden mukaan faktiivisiin, ei-faktiivisiin ja kontrafaktiivisiin verbeihin. Faktiivisuudella tarkoitetaan sitä, miten verbin täydennyksen sisältämän proposition totuusarvo tulkitaan.

- 1a. Hän tietää / myöntää olevansa paras (faktiivinen verbi; presuppositio: 'hän on paras')
- 1b. Hän arvelee / uskoo olevansa paras (ei-faktiivinen verbi; ei presuppositiota)
- 1c. Hän valehtelee / teeskentelee olevansa paras (kontrafaktiivinen verbi; presuppositio: 'hän ei ole paras')

Faktiiviseen verbiin kuuluu puhujan presuppositio eli puhujan ennakko-oletus, että verbiin liittyvä propositio pitää paikkansa (1a). Toisin sanoen verbin merkitykseen kuuluu se, että proposition totuusarvo on puhujalle välttämättä tosi (positiivinen välttämättömyys). Esimerkissä 1a puhuja on sitoutunut siihen, että propositio 'hän on paras' on totta. Ei-faktiivisella verbillä tällaista presuppositiota ei ole, vaan propositio on puhujalle mahdollisesti tosi mutta enemmän tai vähemmän epävarma (1b). Kontrafaktiivisella verbillä presuppositio on, että propositio ei pidä paikkaansa (1c), jolloin kyse on negatiivisesta välttämättömyydestä: puhujalle väite 'hän on paras' on epätosi. Joillakin verbeillä tempus ja persoona voivat vaikuttaa totuusarvon tulkintaan. (ISK 2004 § 1561; Kiparsky & Kiparsky 1970: 147; Lyons 1977: 793–795)

Luulla-verbin sijoittuminen faktiivisuuden asteikolla vaihtelee ei-faktiivisen ja kontrafaktiivisen välillä. Merkitykseen näyttäisivät vaikuttavan ainakin juuri edellä mainitut tekijät: ensimmäisen persoonan preesensissä merkitys on ei-faktiivinen, menneessä aikamuodossa tai muissa persoonissa yleensä kontrafaktiivinen (1d–1f).

- 1d. Luulen olevani paras (ei-faktiivinen tulkinta; ei presuppositiota)
- 1e. Luulin olevani paras (kontrafaktiivinen tulkinta; presuppositio: 'en ole paras')
- 1f. Hän luulee olevansa paras (kontrafaktiivinen tulkinta; presuppositio: 'hän ei ole paras')

Tyypillisesti *luulla* esitellään ei-faktiivisten verbien yhteydessä (esim. ISK 2004: § 1561), mutta lähemmässä tarkastelussa se vaikuttaa näiden verbien joukossa hieman omalaatuiselta verbiltä presuppositiionsa suhteen. Sillä ei ole samanlaista yksiselitteistä leksikaalista presuppositiota kuin yksinomaan faktiivisilla tai kontrafaktiivisilla verbeillä, vaan tulkinta syntyy kontekstissa (Larjavaara 2007: 269). Kielitajun perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että vihje erehtymisestä on *luulla*-verbillä voimakkaampi kuin esimerkiksi verbeillä *arvella* tai *uskoa*. Esimerkiksi ilmausta 1b ei tulkita kontrafaktiivisesti, ellei propositiota eksplisiittisesti kumota (esimerkiksi *Hän arvelee olevansa paras, mutta Anita on parempi*). Ilmauksen 1b mahdollinen kontrafaktiivinen tulkinta siten syntyy aina jostakin muualta kuin verbistä itsestään. Sen sijaan ilmaus *Hän luulee olevansa paras* tuntuisi olevan vahvasti taipuvainen kontrafaktiiviseen tulkintaan ilman tällaista lisäystäkin. Viime kädessä tällöinkin tulkinta kuitenkin syntyy kielenkäyttötilanteessa; keksityissä kolmannen persoonan esimerkeissä molemmat merkitykset ovat *luulla*-verbin kohdalla mahdollisia, ja tulkinta vaatii jonkinlaisen kuvitellun kontekstin riippumatta siitä, kumpaa tulkintaa lukijan kielitaju suosii (vrt. Langacker 2008: 54).

Kuviossa 1 on Larjavaaraa mukailen hahmoteltu eräiden faktiivisuudeltaan erilaisien verbien sijoittumista välttämättömyyden ja mahdollisuuden suhteen (Larjavaara 2007: 406).

Kuvio 1. Verbien faktiivisuus ja episteeminen välttämättömyys ja mahdollisuus

Positiivinen välttämättömyys	Mahdollisuus ← positiivinen negatiivinen →	Negatiivinen välttämättömyys
faktiiviverbit: <i>tietää</i> <i>myöntää</i> <i>huomata</i> <i>paheksua</i>	ei-faktiiviset verbit: <i>uskoa</i> <i>olettaa</i> <i>arvella</i> <i>epäillä</i> <i>luulla</i>	kontrafaktiiviset verbit: <i>valehdella</i> <i>teeskennellä</i> <i>luulla</i>

Episteemisellä asteikolla faktiivisuus sijoittuu siten, että faktiiviverbeillä ilmaistaan positiivista välttämättömyyttä (propositio on välttämättä tosi), ei-faktiivisilla mahdollisuutta (propositio on ehkä tosi), kontrafaktiivisilla negatiivista välttämättömyyttä (propositio on varmasti epätosi).

2.4 Mentaaliset tilat ja käsitteistäjien kerrokset

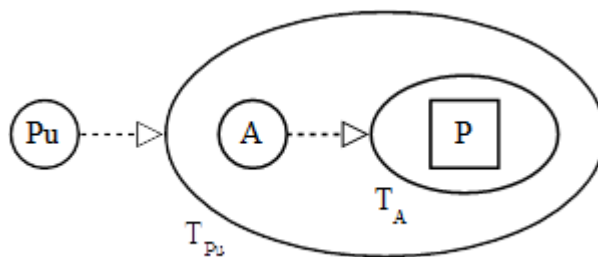
Mentaaliset tilat (mental spaces) ovat konstruktioita, jotka ovat kielen ulkopuolella mutta jotka rakentuvat diskurssissa kielellisten tilanrakentajien (space builders) kautta. Esimerkkejä tilanrakentajista ovat sellaiset ilmaukset kuin *siinä elokuvassa*, *aiemmin uskoin* ja *Anita luulee, että*. Mentaalinen tila (M) luodaan aina jonkin toisen mentaalisen tilan (M') sisälle. Tämä ulompi mentaalinen tila voidaan mainita eksplisiittisesti tai se voidaan päätellä aiemmasta diskurssista. Usein ulompana mentaalisena tilana toimii puhujan todellisuuskäsitys. (Fauconnier 1985: 16–17.)

Kontrafaktiivisuus voidaan ymmärtää mentaalisten tilojen yhteensovittamattomuutena. Mentaalet tilat ovat yhteensovittamattomia, jos jokin elementtien suhde yhdessä tilassa ei vastaa samojen elementtien suhdetta toisessa tilassa. (Fauconnier 1985: 109–112.) Tämän havainnollistamiseksi voidaan tarkastella mentaalisia tiloja yksinkertaisessa esimerkki-ilmauksessa *Anita on biologi. Seppo uskoo, että Anita on poliisi.*

Anita on biologi.	→ Luo suhteen mentaalisessa tilassa M' (puhujan todellisuuskäsitys)
Seppo uskoo, että Anita on poliisi.	→ Tilanrakentaja mentaaliselle tilalle M
	→ Luo suhteen mentaalisessa tilassa M

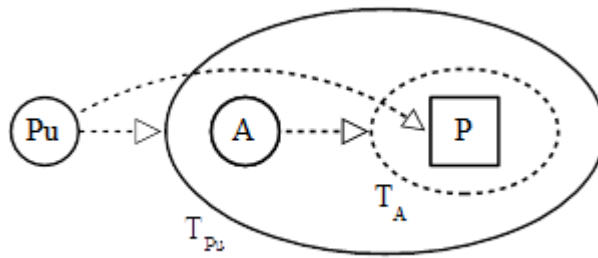
Elementtien suhteet (Anita ja Anitan ammatti) tiloissa M' ja M eivät vastaa toisiaan. Kontrafaktiivinen merkitys syntyy siis tässä tapauksessa siitä, että Sepon uskomus on ristiriidassa puhujan eksplikoidun käsityksen kanssa.

Kognitiivisen kieliopin käsitteillä kuvattuna mentaaliset tilat voidaan ymmärtää käsitteistäjien kerroksina (Langacker 2008: 445–448). Oleellinen kysymys on, kenen käsitteistäjän todellisuuskäsityksessä proposition totuusarvoa tarkastellaan. Esimerkiksi ilmauksessa *Anita uskoo, että kahvi on terveellistä* käsitteistäjiä ovat puhuja ja Anita (ja kuulija). Ilmauksen käsitteistäjänä on oletusarvoisesti puhuja itse, mutta *että*-lauseen sisältämän proposition (‘kahvi on terveellistä’) ensisijainen käsitteistäjä on päälauseen subjektitarcoite Anita. Verbistä ja tilanteesta riippuen propositio voi olla tosi joko toisen, molempien tai ei kummankaan käsitteistäjän todellisuuskäsityksessä. (Mp.)

Kuvio 2. *Anita uskoo, että kahvi on terveellistä.*

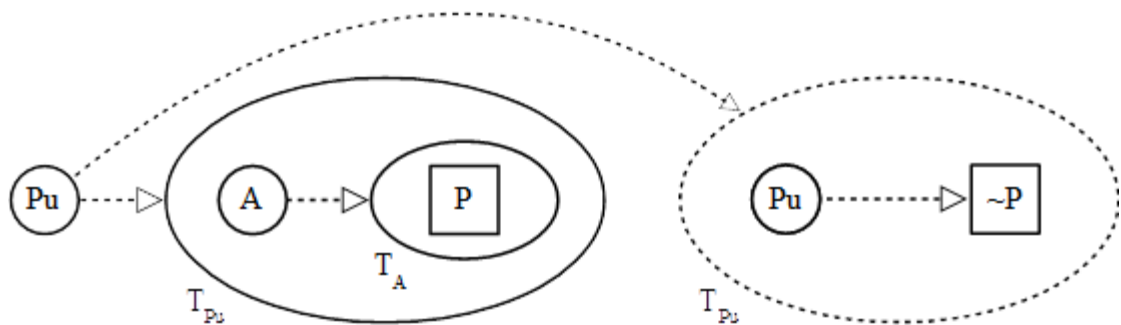
Asiaa on Langackeria mukaillen hahmoteltu kuviossa 2. Siinä on kuvattuna kaksi käsitteistäjää, puhuja (Pu) ja Anita (A). Soikiot esittävät heidän todellisuuskäsityksiään T_{Pu} ja T_A , jotka vastaavat edellä esitettyjä mentaalisiä tiloja M' ja M . Katkoviivalla varustetut nuolet kuvaavat käsitteistäjien mentaalisiä kytköksiä. Puhujan suhde koko ilmaukseen on analoginen Anitan suhteelle *että*-lausetäydennyksen proposition P. Puhujan todellisuuskäsityksessä on niin, että Anita uskoo, että P; Anitan todellisuuskäsityksessä on niin, että P. Puhujalla ei kuitenkaan ole omaa mentaalista kytköstä itse proposition, vaan yhteys proposition kulkee Anitan todellisuuskäsityksen kautta. (Mp.) Toisin sanoen ilmaus ei sisällä implikaatiota siitä, mitä mieltä puhuja on kahvin terveellisyydestä, vaan puhuja ainoastaan kertoo Anitan käsityksestä. Tämä johtuu siitä, että *uskoa* on ei-faktiivinen verbi eikä sillä ole leksikaalista presuppositiota proposition totuusarvosta. Faktiivisiin ja kontrafaktiivisiin verbeihin sen sijaan presuppositio sisältyy. Jos verbiksi vaihdetaan faktiiviverbi *tietää*, implikaatio on, että puhujan todellisuuskäsityksessä kahvi on terveellistä (kuvio 3).

Kuvio 3. Anita tietää, että kahvi on terveellistä.

Tässä ilmauksessa puhujalla on mentaalinen kytkös myös itse proposition. Propositio on osa puhujan todellisuuskäsitystä. Ilmaus presupponoi, että kahvi on puhujan mielestä terveellistä.

Myös kontrafaktiivisen *luulla*-verbin tapauksessa puhujalla on mentaalinen kytkös proposition, mutta puhujan suhtautuminen proposition totuusarvoon on eri kuin Anitan (kuvio 4).

Kuvio 4. Anita luulee, että kahvi on terveellistä.

Kolmannessa persoonassa oleva *luulla* implikoi, että puhujan todellisuuskäsityksessä kahvi ei ole terveellistä ($\sim P$).

2.5 Performatiivinen ja deskriptiivinen episteeminen modaalisuus

Nuyts (2001) tekee jaon deskriptiivisten ja performatiivisten episteemisen modaalisuuden ilmausten välillä. Havainnollistan tätä jaottelua keksityillä esimerkeillä 2a–2f. Kun puhuja ilmaisee omaa episteemistä arviotaan, johon hän on puhehetkellä sitoutunut, kyseessä on performatiivinen ilmaus (2a). Kun puhuja kuvaa toisen henkilön episteemistä arviota tai omaa arviotaan, johon hän oli aiemmin sitoutunut, mutta puhehetkellä ei (välttämättä) ole, kyse on deskriptiivisestä ilmauksesta (2b ja 2c). (mts. 39; 129–137.)

- 2a. Luulen ehtiväni konserttiin.
- 2b. Mikko luulee ehtivänsä konserttiin.
- 2c. Luulin ehtiväni konserttiin.

Näyttää siltä, että *luulla*-verbin merkityksen vaihtelu liittyy ainakin jossakin määrin siihen, onko kyseessä deskriptiivinen vai performatiivinen ilmaus. Deskriptiivinen ilmaus vaikuttaisi olevan taipuvainen kontrafaktiiviseen tulkintaan. Keksittyjen esimerkkien kohdalla voi eri kielenkäyttäjien intuitio kuitenkin suosia kumpaa tahansa tulkintaa (näin on erityisesti lauseessa 2b).

On huomattava, että deskriptiivisten ilmausten taipumus saada kontrafaktiivinen tulkinta ei ole vain *luulla*-verbin ominaisuus. Mentaaliverbeille on tyypillistä, että deskriptiivisissä ilmauksissa niihin liittyy ajatus subjektin episteemisen arvion erheellisyydestä tai vähintäänkin kyseenalaisuudesta (Nuyts 2001: 131–132). Tämä on varsin ymmärrettävää. Kun puhujalla on tarve eksplisiittisesti kuvailla muiden henkilöiden episteemisiä arvioita tai omaa aiempaa arviotaan, motivaationa lienee usein juuri se, että puhujan oma arvio puhehetkellä on erilainen. Performatiiviset presensin ilmaukset taas eivät ole kontrafaktiivisia siksi, että ei ole mielekäästä ilmaista omaa puhehetkellä voimassa olevaa episteemistä arviota ja samalla pitää sitä epätotena.

Edelleen voidaan todeta, että menneen aikamuodon laukaisema kielteinen implikaatio ei rajoitu pelkästään mentaaliverbeihin, vaan sama ilmiö liittyy moniin muihinkin verbeihin. Esimerkiksi ilmaus *Yritin löytää sen* sisältää jonkinasteisen implikaation, että puhuja ei löytänyt etsimäänsä – muutenhan hän voisi sanoa yksinkertaisesti *Löysin sen*.

Näyttäisi kuitenkin siltä, että *luulla*-verbillä presuppositio ja taipumus kontrafaktiiviseen tulkintaan on muita samantapaisia verbejä voimakkaampi, ja että erehtyminen on siten keskeinen osa verbin merkityspotentiaalia. Esimerkiksi verbillä *uskoa* ei vaikuta olevan yhtä voimakasta taipumusta merkitä erehtymistä (vrt. 2b ja 2d).

- 2d. Mikko uskoo ehtivänsä konserttiin.
- 2e. Mikko uskoi ehtivänsä konserttiin.
- 2f. Mikko luuli ehtivänsä konserttiin.

Sen lisäksi, että aikamuoto ja persoonamuoto ovat läheisesti kytköksissä *luulla*-verbin faktiivisuuden tulkintaan, oletan myös, että nämä tekijät kasautuvat: kun verbi on sekä menneessä aikamuodossa että jossakin muussa kuin ensimmäisessä persoonassa, on hyvin todennäköistä, että verbi saa erehtymisen merkityksen. Lauseessa 2e erehtyminen vaikuttaa jonkin verran todennäköisemmältä tulkinnalta kuin melko neutraalissa lauseessa

2d. Silti lausetta 2e voisi varsin hyvin käyttää esimerkiksi tilanteessa, jossa Mikkoa odotellaan saapuvaksi ja puhuja referoi Mikon arviota. Lauseessa 2f taas vaikuttaa ensisijaiselta se luenta, että puhuja kuvaa tilannetta, jossa on jo käynyt ilmi, että Mikko teki virhearvion eikä ehtinyt konserttiin.

2.6 Kielto

Kun *luulla*-verbi yhdistyy kieltoverbiin, on analyysissa kiinnitettävä huomiota siihen, mihin kiellon vaikutus ulottuu. Ilmauksen merkityksen kannalta kielto voi koskea joko *luulla*-verbiä tai pelkästään sen täydennystä. Esimerkiksi ilmauksen *En luule, että jaksan lähteä* luontevin tulkinta on, että kielto koskee *että*-lauseen propositiota mutta ei *luulla*-verbiä. Toisin sanoen puhuja ei kiellä omaa luulemistaan vaan jaksamisensa, jolloin ilmauksen merkitys olisi suurin piirtein 'arvelen, että en jaksa lähteä'. Tätä monissa kielissä tapahtuvaa kiellon siirtymistä täydennyksestä päälauseeseen kutsutaan kiellonnostoksi. (Lyons 1977: 775–776; Horn 1989: 308–310; Hakulinen – Karlsson 1995: 270–271.) Lyonsin esimerkki englannin kielestä on ilmaus *I didn't think (that) he would do it*, jonka tavallisin tulkinta on 'I thought he would not do it', joskin myös tulkinta 'It is not the case that I thought he would do it' on periaatteessa mahdollinen. Kielto ei tällaisessa ilmauksessa siis kuitenkaan yleensä kohdistu *think*-verbiin, vaan asiaintilaan, joka täydennyksen propositiossa esitetään. (Lyons 1977: 775–776; Salminen 2012: 57–60.)

Kiellonnosto voi tapahtua vain ei-faktiivisten verbien yhteydessä. Faktiivisilla verbeillä päälauseessa oleva kielto ulottuu aina vain päälauseeseen itseensä, eikä se siten vaikuta puhujan käsitykseen proposition totuusarvosta (Hakulinen – Karlsson 1995: 270–271; Langacker 2008: 447). Niinpä esimerkiksi ilmauksessa *Mikko ei tiennyt olevansa paras* kielto kohdistuu Mikon tietämiseen eikä partisiippitäydennyksen proposition. Faktiivinen verbi säilyttää kiellon yhteydessä presuppositionsa. Toisin sanoen propositio 'Mikko oli paras' on tosi puhujan todellisuuskäsityksessä siitä riippumatta, onko pääverbi kielto muodossa vai ei.

Ei-faktiivisella verbillä täydennyksen proposition kohdistuva kielto voidaan nostaa päälauseeseen. Ilmaus *Mikko ei arvellut olevansa paras* tulkittaisiin todennäköisimmin niin, että kielto kohdistuu proposition, jolloin merkitys olisi suurin piirtein 'Mikko arveli, että ei ole paras'.

E erityisen mutkikkaan *luulla*-verbin kielto muotojen tulkinnasta tekee se, että verbin faktiivisuustulkinnan vaihtelun lisäksi on huomioitava, että kontrafaktiiviset verbit eivät

kieltomuodossa säilytä presuppositiotaan. Esimerkiksi lauseen *Mikko teeskenteli olevansa paras* presuppositio on 'Mikko ei ollut paras', mutta kieltomuotoinen *Mikko ei teeskennellyt olevansa paras* ei presupponoi mitään, sillä on mahdollista olla teeskentelemättä siksi, että on paras tai siitä huolimatta, että ei ole. (Larjavaara 2007: 269.) Samoin voitaisiin sanoa, että *Mikko ei luullut olevansa paras* paitsi siinä merkityksessä, että Mikko ei ollut paras eikä niin erheellisesti luullutkaan, myös siinä merkityksessä, että Mikko ei luullut, vaan tiesi olevansa paras. Nähdäkseni jälkimmäinen tulkinta *luulla*-verbillä on marginaalinen, mutta silti otettava huomioon. Koska määritelmällisesti verbin kontrafaktiivisuuteen kuuluu puhujan presuppositio, että propositiossa ilmaistu asiointila on epätosi, edellä sanotusta seuraa tarkkaan ottaen se, että *luulla* ei kieltomuodossa ole itsessään kontrafaktiivinen. Käytännössä, kuten analyysissa huomataan, *luulla*-verbin tulkinta on kuitenkin yleensä kontrafaktiivinen myös kieltomuodoissa. Se, että asiointila ei pidä puhujan mielestä paikkaansa, käy yleensä ilmi kontekstista.

Joka tapauksessa on todettava, että kieltomuotoinen *luulla*-verbi mahdollistaa monenlaisia tulkintoja. Hakulinen ja Karlsson esittävät kiellonnostosta kirjoittaessaan, että seuraavan esimerkkiparin 3a ja 3b *luulla*-verbit ovat ei-faktiivisia. Heidän mukaansa esimerkin 3a kielto on nostettu päälauseeseen, mutta molemmissa esimerkeissä kielto koskee *että*-lausetäydennystä, ja että esimerkit siten vastaavat merkitykseltään toisiaan. (Hakulinen – Karlsson 1995: 366.)

- 3a. Isä ei luullut, että pojat lähtivät ('isä arveli, että pojat eivät lähteneet')
- 3b. Isä luuli, että pojat eivät lähteneet ('isä arveli, että pojat eivät lähteneet')

Ei-faktiivisesti luettuna tämä pitää paikkansa. Aineistoni perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että *luulla* saa tämänkaltaisissa tapauksissa lähinnä kontrafaktiivisen merkityksen riippumatta kiellon sijainnista. Aineistossa tosin on vain yksi 3a:n kaltainen imperfektin tapaus (ks. luku 3.3.4, esimerkki 74), mutta preesensissä kolmannen persoonan kieltomuodot tulkitaan lähinnä kontrafaktiivisesti. Esimerkin 3a yleisempi tulkinta vaikuttaa siis olevan, että kielto kohdistuu päälauseen verbiin eli kumooa luulemisen, mutta ei ulotu *että*-lauseeseen. Tällöin 3a ja 3b saisivat jotakuinkin seuraavanlaisen merkityksen:

- 3a. 'isä ei olettanut erheellisesti, että pojat lähtivät' (presuppositio[?]: 'pojat eivät lähteneet')
- 3b. 'isä oletti erheellisesti, että pojat eivät lähteneet' (presuppositio: 'pojat lähtivät')

Näin tulkittuna 3a ja 3b sisältävät toisilleen vastakkaiset puhujan presuppositiot. Ilmaus-tyyppi 3b on aineistossa käytännössä aina kontrafaktiivinen. Koska leksikaalinen presuppositio ei kuitenkaan kontrafaktiivisen verbin kieltomuodossa säily, 3a:n tulkinta voisi teoreettisesti olla myös se, että isä ei luullut, että pojat lähtivät, koska tiesi, että he lähtivät.

3 *Luulla*-verbin merkitysvaihtelu eri persoonamuodoissa

Tässä luvussa käyn aineiston läpi persoonamuodoittain. Yksikön ja monikon persoonia käsittelen yhteisesti samassa alaluvussa, sillä yksikkö ja monikko käyttäytyvät kussakin persoonassa osin samankaltaisesti, joskin selviä erojakin on. Kunkin persoonan sisällä olen jakanut esimerkkejä merkitysryhmiin. Ei-faktiivisen ja kontrafaktiivisen merkitysvaihtelun lisäksi olen pyrkinyt hahmottelemaan relevantteja ryhmiä myös esimerkiksi sen mukaan, kuka tai keitä on verbin viittausalassa. Lisäksi kieltomuotoja ja kysymyksiä olen käsitellyt omina ryhminään.

Analyysin taustatyönä olen luokitellut kaikki ilmaukset joko ei-faktiiviseen tai kontrafaktiiviseen ryhmään. Analyysissa esittelen melko tiiviisti tyypillisimmät tapaukset ja keskityn tarvittaessa syvemmin tapauksiin, joiden tulkinta on monimutkaisempi. Pysin perustelevaan kunkin esimerkin yhteydessä, mistä ei-faktiivinen tai (etenkin) kontrafaktiivinen lukutapa syntyy. Useimmat tapaukset ovat melko selviä, ja tulkinta syntyy kontekstista tai maailmantiedon avulla. Kontrafaktiivinen tulkinta perustuu usein proposition eksplisiittiseen kumoamiseen.

Kuten analyysissa käy ilmi, kaikkia ilmauksia ei ole mahdollista täysin yksiselitteisesti sijoittaa jompaankumpaan ryhmään. Näissä olen pyrkinyt perustelevaan, miksi valitsemani vaihtoehto on luontevampi.

3.1 Ensimmäinen persoona

Yksikön ensimmäisessä persoonassa *luulla*-verbin merkitys vaihtelee aineistossa pääosin ennakoidulla tavalla siten, että preesensissä merkitys on ei-faktiivinen ja imperfektissä kontrafaktiivinen. Monikossa tulkinta on useimmiten kontrafaktiivinen aikamuodosta riippumatta. Kieltomuototapaukset sisältävät faktiivisuuden suhteen vaihtelua.

Taulukko 2. Ei-faktiivisuus ja kontrafaktiivisuus ensimmäisessä persoonassa

Myöntömuodot	N	ei-f.	kontraf.
<i>luulen</i>	50	50	0
<i>luulisin</i>	50	49	1
<i>luulemme</i>	50	4	46
<i>luulisimme</i>	1	1	0
<i>luulin</i>	50	0	50
<i>luulimme</i>	50	0	50
Kieltömuodot	N	ei-f.	kontraf.
<i>en luule</i>	18	4	14
<i>emme luule</i>	5	0	5
<i>en luullut</i>	4	4	0
<i>emme luulleet</i>	1	1	0
Kysymykset	N	ei-f.	kontraf.
<i>luulenko</i>	2	0	2
<i>luulemmeko</i>	2	0	2

Ensimmäisessä persoonassa tulkinta on kaiken kaikkiaan melko yksiselitteinen.

3.1.1 Subjektiivinen arvio puhehetkellä

Preesensin yksikön muotojen *luulen* ja *luulisin* tulkinta on yhtä tapaista lukuun ottamatta ei-faktiivinen. Perustapaus on performatiivinen ilmaus, jossa puhuja esittää proposition todennäköisenä mutta jossakin määrin epävarmana. Mahdollisuuden jatkumolla ei-faktiivinen *luulla* sijoittuu positiivisen mahdollisuuden puolelle: asiointi on puhujan mielestä todennäköisesti tosi.

1. Kun alamme ottaa vettä TSV:ltä veden hintaan on lisättävä Kaarinasta vedettävän vesiputken pääomakustannukset (selvityksen mukaan 0,44€/m³) sekä TSV:lle maksettava vesihinta (tällä hetkellä noin 0 18€/ m³, mutta henkilökohtaisesti **luulen**, että hinta tulee jonkin verran nousemaan johtuen niistä ongelmista, jotka Ahlbeck kirjoituksessaan mainitsee). (Paraisten Kuulutukset 1/2013)

Esimerkissä 1 luulemisen subjektiivisuutta korostaa adverbi *henkilökohtaisesti*. Puhuja merkitsee eksplisiittisesti, että kyseessä on hänen oma arvionsa asiasta. Tavanomaista onkin, että epävarmuuden merkitsimiä käytetään päällekkäisesti (Luukka 1992: 364–365). Evidentiaaliselta kannalta *luulla*-verbillä ilmaistaan tässä jonkinlaiseen päättelyyn perustuvaa tietoa, sillä puhuja esittää arviolleen myös perustelun: *johtuen niistä ongelmista*.

Diskurssissa mentaaliverbin käytöllä ensimmäisessä persoonassa on monia strategisia ja keskenään limittyviä tehtäviä. *Luulla*-verbillä puhuja pehmentää ja suojaa väitettään ja ilmaisee, että kyse on hänen omasta arviostaan, ja että hän voi olla myös väärässä. Samalla kun puhuja epävarmentaa väitettään, hän voi myös yrittää välttää loukkaamasta kuulijaa tai kanssakeskustelijaa. (Nuyts 2001: 162–165; Luukka 1992: 366–368.) Väitteen kehystämisen *luulla*-verbillä on myös dialogista tehtävää. Merkitsemällä väitteensä subjektiiviseksi arvioksi puhuja samalla viestittää varautuvansa siihen, että väite voi jakaa mielipiteitä. (Juvonen 2015: 33; Martin – White 2005: 104–108).

2. Nykyään näkökulma ei perustu yhtenäiseen arvomaailmaan, mutta toki yhtenäisyyksiäkin löytyy. **Luulen**, että monet stand up -koomikot ammentavat suoraan historiasta. (Utain 4/2008)
3. **Luulen**, että meillä kaikilla oma sisäinen minä ja sisällä oleva hiljainen tieto kertovat, olemmeko eettisesti oikealla tiellä vai hyödynnämmekö virka-asemaamme ja siinä saatua tietoa omaksi hyväksemme. (Utain 11/2005)
4. Sitä paitsi nämä kriitikot ovat itse hyvin keskiluokkaisia — niin kuin suuri enemmistö meistä akateemisista ihmisistä tapaa olla, lähtökohdistaan riippumatta. Ja **luulen**, että etuoikeutetusta luokka-asetaan huolimatta värilliset naiset kuten bell hooks joutuvat kokemaan rasismia — ihmiset kadulla eivät tiedä, että hän on kulluisa teoreetikko. (Kosmopolis 1/2000)

Kun tarkastellaan, minkälaisia propositioita *luulla*-verbiin liittyy, vaikuttaa usein siltä, että todennäköisyyden asteikolla *luulla* merkitsee puhujan melko varmaakin käsitystä asiaintilasta, mutta esitetty väite on luonteeltaan sellainen, että tietoa on vaikea tai mahdoton osoittaa todeksi. Esimerkkien 2, 3 ja 4 propositioissa viitataan jonkin avoimen ja epämääräisen ihmisryhmän tekemisiin ja kokemuksiin: *monet, me kaikki, värilliset naiset*. Propositiot ovat siten laadultaan sellaisia, että niitä on vaikea yksiselitteisesti osoittaa oikeaksi tai vääräksi. Tieto siitä, mistä stand up -koomikot ammentavat materiaaliaan, olisi kai jotenkin tarkistettavissa, mutta ei kovin helposti. Vielä hankalampaa olisi selvittää, mitä värilliset naiset ryhmänä kokevat. Väitteet ovat luonteeltaan spekulatiivisia ja yleisiä. Modaalisen *luulla*-verbin tehtävänä on merkitä puhujan tiedon rajoittuneisuutta (vrt. Martin – White 2005: 107). Esimerkeissä 2, 3 ja 4 voi olla kyse siitä, että *luulla*-verbillä puhuja haluaa pehmentää väitettään, sillä hän ei koe, että hänellä on valtaa kertoa muiden ihmisten kokemuksista. Tähän liittyy myös ajatus pääsystä tietoon, mitä on käsitelty keskustelunanalyysissä. Esittäessään väitteen puhuja implikoi, että hänellä on etusija (epistemic primacy) eli pääsy ja auktoriteetti väitteessä esitettyyn tietoon. Kun puhuja

kehystä väitteensä *luulla*-verbillä, hän samalla heikentää tätä implikoitua etusijaisuuttaan. (Stivers – Mondana – Steensig 2011: 12–14.)

Joskus propositionissa viitataan myös puhujan omaan kokemukspiiriin:

5. Toisaalta, myös se, että olen ollut käytännön kirjastotyössä pitkään, auttoi aikoinaan väitöskirjani teossa. Aloittaessani työtä sen parissa, tiesin pian, mitä tietokantoja minun tulisi käyttää ja kuinka saisin niistä parhaiten hyödyn. Minulla oli tutkimusrahoitusta aluksi vain pariksi vuodeksi, ja halusin heti päästä liikkeelle. **Luulen** että säästin siinä paljon aikaa, kun tiesin, mistä ja miten aloitan. (Informaatiotutkimus 3–4/2013)

Esimerkin 5 propositionissa puhuja viittaa pelkästään omaan tekemiseensä ja kokemukseensa. Puhuja spekuloi, miten asiat olisivat voineet mennä, mikäli hänellä ei olisi ollut kirjastotyöstä saatua tietoa. Toteutuneita tapahtumia verrataan siten kuvitteellisiin, vaihtoehtoisiin tapahtumiin. Kyse on tiedosta, jota ei voida millään tavoin varmentaa.

Kun propositionissa viitataan puhujan omaan kokemukseen, joskus puhuja on hyvinkin varma episteemisestä arviostaan.

6. **Luulen**, että pystyn hyväksymään tällaisen ajattelutavan vasta tässä iässä, kerättyäni riittävästi elämäkokemusta. Nuorempana olisin ollut joko liian ehdoton tai kärsimätön. (KIDE 2/2013)
7. SPR:n ensiapukurssi tuli käytyä armeija-aikana ja siitä on jo joitain vuosia. Jos sattuisin onnettomuuspaikalle, niin **luulisin**, että ainakin jollain tavoin osaisin olla avuksi. (Hervannan Sanomat 44/2013)

Esimerkin 6 voi tulkita siten, että puhuja esittää totena sen, että hän pystyy hyväksymään ajattelutavan. Ei-faktiivinen arvio koskee proposition jälkiosaa, perusteluja sille, miksi hän pystyy nyt hyväksymään ajattelutavan. Siinä puhuja arvioi, että hyväksymisen mahdollistaa elämäkokemus. Seuraavassa lauseessa puhuja perustelee edelleen väitettään pohtimalla, että nuorempana hyväksyminen ei olisi ollut mahdollista. Tämän lauseen puhuja esittää ilman epävarmuuden ilmauksia. Puhuja vaikuttaa siten varsin varmalta arviostaan ja päättelystään.

Esimerkissä 7 puhuja luo kuvitteellisen asiaintilan, jossa ensimmäisen ehdon (*Jos sattuisin*) täyttyessä asiaintila (*osaisin olla avuksi*) tulisi mahdolliseksi (ISK 2004: § 1134). Vaikka myös *luulla*-verbi on konditionaalissa, se ei ole tämän konditionaalisen suhteen osapuoli, vaan luuleminen sijoittuu nykyhetkeen. Tätä havainnollistaa se, että *jos*-konjuktiolla alkavan lauseen voisi siirtää koko virkkeen loppuun ilman tulkinnan muuttumista: *Luulisin, että ainakin jollain tavoin osaisin olla avuksi, jos sattuisin onnettomuuspaikalle.* Kyseessä on performatiivinen ilmaus, jolla puhuja ilmaisee puhehetken

arviotaan, että hypoteettisessa tilanteessa hän osaisi olla avuksi. Konditionaali *luulisin* itsessään on merkitsemässä ja lisäämässä väitteen epävarmuutta.

Esimerkeissä 8 ja 9 *luulla*-verbiin ei liity propositioargumenttia. Olen kuitenkin alleviivannut sen aineksen, jonka tulkitsen olevan episteemisen arvion piirissä.

8. Kustantaja halusi kannen erityisesti kirjan alennusversioon, se oli jo myyntimenes-
tys, luulisin, ja he näkivät mahdollisuuden myydä vieläkin enemmän vuosittaisessa
kirja-alennusmyynnissä täällä Ruotsissa. (Sosiologia 3/2013)
9. Tutustuin viime kesänä, luulisin syystäkin tuntemattomaksi jääneen, monikansalli-
sen Prahassa perustetun filosofisen Regnum homin s-piirin (lat. Ihmisten valtio) aja-
tuksiin. (Unioni 4/2010)

Molemmissa *luulla* esiintyy parenteettisessa lisäyksessä (ISK 2004: § 1071). Esimerkissä 8 verbi yksinään muodostaa lisäyksen, jonka tehtävänä on tarkentaa, että edellä sanottu on puhujan subjektiivinen arvio asiasta. Esimerkissä 9 lisäys muodostuu *luulla*-verbistä sekä asiaintilasta, jota luuleminen koskee. Siinä *luulisin* esiintyy hieman erikoisessa yhteydessä. Se käyttäytyy lauseessa pikemminkin adverbien tavoin (vrt. *luultavasti*). Tämä muistuttaa englannin kielen ilmiötä, jossa ilmausten *I think*, *I guess* ja *I believe* käytössä on huomattavissa kieliopillistumista adverbien suuntaan (esimerkiksi *There is food in the fridge I think*) (de Haan 2006: 38).

Monikon ensimmäisessä persoonassa *luulla*-verbi esiintyy ei-faktiivisessa merkityksessä aineistossa vain neljä kertaa, joista kaikki preesensissä.

10. Messut ovat tuntuneet mielenkiintoisille, **luulemme** että jatkossakin tulee käytyä.
(Wieteri 3/2013)
11. Olemme siis pyrkineet pitämään lehden samanaikaisesti sekä tieteellisesti laadukkaana että avoimena monenlaisille lähestymistavoille. **Luulemme** itse onnistuneemme tässä kohtalaisen hyvin, mutta viimekätisen arvion antavat tietysti lukijat.
(Sosiologia 4/2002)

Esimerkissä 10 kyse on ilmeisesti haastattelusta, jossa messujen kävijät kertovat kokemuksistaan (alkuperäistä tekstiä ei ole saatavilla). Esimerkissä 11 lehden toimituskuntaan kuuluva henkilö viittaa monikolla lehden tekijöihin. Molemmissa puhuja viittaa tiettyyn, rajattuun joukkoon ihmisiä, joissa hän itse on konkreettisesti mukana. Ero ei-faktiivisten ja kontrafaktiivisten monikon tapausten välillä liittyy juuri puhujan suhteeseen joukkoon, josta puhutaan. Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan kontrafaktiivisia monikon preesensin tapauksia.

3.1.2 Jaettu erehtyminen

Yleensä monikon ensimmäisessä persoonassa puhuja ei viittaa tiettyihin henkilöihin, vaan ihmisiin yleensä tai johonkin melko abstraktiin ihmisryhmään, kuten kansakuntaan. Puhuja ei itse ole yhtä konkreettisesti keskiössä. Tällöin *luulla*-verbi saa aina kontrafaktiivisen merkityksen, joskin on todettava, että raja ei-faktiivisen ja kontrafaktiivisen tulkinnan välillä on joissakin tapauksissa sumea. Tiivistäen voidaan sanoa, että kyse on siitä, että puhuja yhtäältä merkitsee jossakin määrin kuuluvansa joukkoon, jonka luulemiseen hän viittaa, mutta toisaalta vihjaa edustavansa poikkeusta joukossaan, koska hänellä itsellään on toisenlainen käsitys asiointilasta.

12. Ehkä maailma ei loppuen lopuksi olekaan muuttunut niin paljon kuin **luulemme**? Olihan niitä murheita ennenkin, mutta niistä selvittiin yhdessä. Uskon, että niin selviää nytkin. (Plari 4/2016)

Esimerkin 12 kaltainen *luulla*-verbin käyttö on aineistossa tyypillistä. Siinä ei viitata mihinkään määriteltyyn ihmisryhmään vaan yleiseen käsitykseen. Episteemisyiden ja faktiivisuuden kannalta ilmaus on varsin kompleksinen. Ensinnäkin episteemisyys on siinä kerrostunutta. *Ehkä*-adverbilla ja kysymysmerkillä puhuja merkitsee koko väitteen 'maailma ei ole muuttunut niin paljon kuin luulemme' epävarmaksi. Epävarmuus siis kohdistuu paitsi maailman muuttumiseen, myös luulemiseen; mikäli maailma onkin muuttunut niin paljon kuin luullaan, silloinhan erehtymistä ei ole tapahtunut. Toisin sanoen, koska koko ilmausta kehystää episteemistä mahdollisuutta ilmaiseva *ehkä*, myös erehtyminen on puhujan todellisuuskäsityksessä vain mahdollista (joskin kenties melko varmaa), mikä johtaa nähdäkseni myös *luulla*-verbin faktiivisuustulkinnan lievään hämärtymiseen. Puhujahan oikeastaan eksplisiittisesti tekee molemmat tulkinnat mahdollisiksi. Jos *ehkä*-adverbia ei olisi, eli jos ilmaus olisi muodossa *Maailma ei ole muuttunut niin paljon kuin luulemme*, verbin tulkinta olisi selvästi kontrafaktiivinen.

Mentaalisten tilojen kautta hahmotettuna ilmauksessa 12 on kolme tilaa, puhujan todellisuuskäsitys ja sen sisällä olevat *ehkä*-tila ja *luulemme*-tila. *Ehkä*-tilasta periytyy todellisuuskäsitykseen presuppositio 'maailma on muuttunut'. Puhujan todellisuuskäsityksessä maailma on siis muuttunut, mutta ristiriita on *ehkä*-tilan ja *luulemme*-tilan välillä. Kontrafaktiivinen tulkinta syntyy ennen muuta asiointiloja vertailevan *kuin*-konstruktion kautta: esimerkiksi *uskomme* tai *arvelemme* saisivat konstruktiossa samanlaisen tulkinnan.

13. Hyödyttääkö reilu kauppa tuottajaa sittenkään niin hyvin kuin **luulemme**? (Utain 7/2011)

13 on sukua esimerkille 12. Sen väite merkitään myös epävarmaksi, mutta tällä kertaa keinona on kysymys. Esimerkki 13 on peräisin kolumnin otsikosta. Kolumnissa ensin kerrotaan, että reilun kaupan tuotteiden käyttö on kasvattanut suosiotaan, minkä jälkeen esitetään, että reilun kaupan tuottajat eivät välttämättä todellisuudessa saa kaupan tuotosta yhtä suurta osaa kuin tavallinen tuottaja. Monikon ensimmäisellä persoonalla puhuja viittaa yleiseen käsitykseen. *Hyödyttääkö*-kysymys on tulkittavissa retoriseksi kysymykseksi.

Kiinnostava kysymys on, miksi monikossa kontrafaktiivinen tulkinta on mahdollinen, vaikka puhuja on luulijoiden joukossa mukana. Eikö omasta erehtymisestä puhuminen ole preesensissä epäloogista myös tässä tilanteessa? Kyse lienee siitä, että puhuja ensisijaisesti viittaa muiden joukossa olevien erehtymiseen tai yleiseen väärään käsitykseen. Sillä, että hän ilmaisee kuuluvansa samaan joukkoon, on ensisijaisesti retorinen tehtävä. Esimerkissä 14 tämä näkyy erityisen selvästi.

14. Jotkut meistä ajattelevat, että Jumalan sanat ovat samanlaisia hieroglyfejä. **Luulemme**, että Jumalan tahdon selvittäminen on niin vaikeaa, että tavallinen rivikristitty ei siihen yllä. (Askel 3/2001)

Monikon ensimmäinen persoona yhdistää puhujan luulijoiden joukkoon, mutta edeltävässä virkkeessä ilmaus *Jotkut meistä* oikeastaan täsmentää, etteivät kaikki joukkoon kuuluvat itse asiassa luule. Virkkeet ovat oikeastaan näennäisesti ristiriidassa keskenään. Nähdäkseni monikon ensimmäisen persoonan käytöllä on puhujan sanomaa pehmentävä tehtävä. Puhuja samaistaa itsensä muihin luulijoihin pehmentääkseen ilmausta. Erehtyminen ja siinä piilevä kritiikki ei näyttäydy niin vakavana asiana, kun puhuja itse on erehtyjien joukossa. Lisäksi esimerkin 15 tapaisissa tilanteissa voi kyse olla siitä, että puhuja viittaa joukon yleiseen taipumukseen erehtyä, ei erehtymiseen jonkin tietyn asiointilan suhteen.

15. Me suomalaiset olemme siinä mielessä omituista kansaa, että **luulemme** kaiken olevan sallittua, mikä ei ole erikseen kiellettyä. (Pirkkalainen 31/2014)

Kun kuvataan taipumusta erehtyä toistuvasti, on myös omasta erehtymisestä puhuminen mielekkäämpää (vrt. *olen usein väärässä*).

Olen siis tulkinnut suurimman osan monikon preesensin muodoista kontrafaktiiviksi, mutta on todettava, että kyseisessä muodossa raja ei-faktiivisen ja kontrafaktiivisen tulkinnan välillä hämärtyy.

3.1.3 Kuvitellut asiointilat

Preesensissä oleva yksikön ensimmäisen persoonan *luulla* voi saada kontrafaktiivisen tulkinnan erityistilanteissa. Aineistossa tällaisia tapauksia on vain yksi.

16. Jos en itse opiskelisi yliopistossa, **luulisin** opiskelijoiden olevan pahimman luokan rattoporukkaa - niin huono opiskelijoiden julkisuuskuva tällä hetkellä on. Välivuodet on julistettu mittavaksi ongelmaksi. (Utain 4/2003)

Esimerkissä 16 verbi on osana konditionaalista suhdetta (ISK 2004: §1134). Konditionaalilla voidaan esittää kuviteltuja, kontrafaktiivisia asiointiloja, jotka eivät ole olemassa todellisessa maailmassa (ISK 2004: § 1549; § 1592). Esimerkin 16 ensimmäisessä lauseessa puhuja antaa ehdon, jossa kuviteltu asiantila toteutuisi: mikäli hän ei opiskelisi yliopistossa, hän pitäisi opiskelijoita pahimman luokan rattoporukkana. Koska ehto ei todellisuudessa toteudu, hän ei myöskään pidä opiskelijoita rattoporukkana, mistä seuraa proposition paikkansapitämättömyys puhujan todellisuuskäsityksessä ja *luulla*-verbin kontrafaktiivinen luenta.

3.1.4 Aiempi erheellinen käsitys

Imperfektissä ensimmäisen persoonan *luulla* saa myöntömuodossa kontrafaktiivisen merkityksen kaikissa aineistotapauksissa sekä yksikössä että monikossa. Tulkinta on poikkeuksetta hyvin selkeä, minkä vuoksi en käsittele näitä tapauksia kovin laajasti. On tyyppillistä, että kontrafaktiivista tulkintaa vahvistetaan kumoamalla propositio eksplisiittisesti.

17. Kun mä olin nuori, niin mä **luulin**, että velvet tarkoittaa violettiä. Sitten mä ihmettelin vaikka kuinka kauan että miten joku voi laulaa että mustaa violettiä! Eihän selaista ole olemassa. No, sitten josku myöhemmin opin, että velvet onkin sametti. (Walpo 3/2004)
18. “Menneet kirkot” on Lappeenrannan 300-vuotisjuhlan kunniaksi pystytetty palaneen kirkon muistomerkki Linnoituksessa. **Luulin** olleeni ainut ihminen, joka on mennyt katsomaan juuri tätä muistomerkkiä tarkoituksella, mutta käsitykseni oli väärä, sillä kuulin monen käyneen sitä katsomassa. (Toolilainen 3/2013)

Aineistossa tämänkaltaiset tapaukset toistuvat hyvin samanlaisina. Niissä *luulin* rakentaa mentaalisen tilan, puhujan käsityksen asiaintilasta menneisyydessä, jota verrataan hänen puhehetken käsitykseensä asiaintilasta. Esimerkissä 17 puhujan nykyisessä todellisuuskäsityksessä *velvet* tarkoittaa samettia. Esimerkissä 18 puhujan käsitys muistomerkillä käyneistä ihmisistä on eri kuin menneisyydessä. Näiden elementtien arvo on mentaalisten tilojen välillä erilainen, mikä aiheuttaa verbin kontrafaktiivisen tulkinnan. (Fauconnier 1985: 109–112.) Edelliset esimerkit edustavat eksplisiittisimmin kontrafaktiivisia tapauksia. Niissä erehtymisen merkitys nousee paitsi verbin deskriptiivisestä käytöstä, myös proposition eksplisiittisestä kumoamisesta (*velvet onkin sametti; mutta käsitykseni oli väärä*).

Monikossa Toisin kuin edellä esitellyissä preesensin kontrafaktiivisissa monikon muodoissa, imperfektissä persoonalla viitataan yleensä määrättyyn ihmisjoukkoon.

19. Kävimme Virossa ja Tartossa. **Luulimme**, että tekisimme saman tien valtion kanssa sopimuksen. Mutta ei se ihan yksinkertaista ollutkaan, kun siellä päässä tajuttiin, että mehän olemmekin aika nuoria - tällaistenko sitten pitäisi suunnitella merkittävä rakennus! (Arkkitehtiutiset 3/2017)
20. Onkin hyvä huomata, että vaikka Suomessa **luulimme** kurjaliston siirtyneen historiaan, on se EU:n nykyaikaa. Maailmantalouden ja -politiikan nopeiden käännteiden myötä on vaikea ennustaa, miten köyhyys muuttuu. Köyhyyttä on myös vaikea hallita. Voimme yrittää rajata köyhyyden ulos Suomesta erilaisin hallinnollisin toimin, mutta köyhyyden patoaminen ei ole helppoa. Köyhyys ei vain tule rajojen takaa, vaan sitä syntyy myös Suomen sisällä. (Sosiaalilääketieteen Aikakauslehti 2/2009)

Esimerkissä 19 puhuja viittaa *luulla*-verbillä johonkin rajattuun ihmisryhmään. Propositio kumotaan, kun seuraavaksi kerrotaan, että sopimusten teko ei ollutkaan yksinkertaista. Esimerkissä 20 luulijoiden joukko on epämääräisempi, mutta voidaan tulkita tarkoittamaan suomalaisia tai suomessa asuvia. Ensimmäisen virkkeen päättävä lause *on se EU:n nykyaikaa* ei suoranaisesti kumoa propositiota (mikäli ilmaus ymmärretään niin, että puhutaan kurjalistosta Suomessa), mutta epäsuorasti vihjaa, että kurjalistoa voi esiintyä nykypäivänäkin. Seuraavissa virkkeissä puhuja jatkaa epäsuorien vihjausten tekemistä. Hän ei sano, että Suomessa on kurjalistoa, mutta viittaa eri tavoin maassa esiintyvään köyhyyteen ja sen torjumisen vaikeuteen.

Imperfektin ensimmäisessä persoonassa oleva *luulla*-verbi vaikuttaa joskus saavan myös erityisen retorisen tehtävän eräänlaisen ihmettelyn ja paheksunnan ilmaisijana. Ero edellä esitelyihin tapauksiin on häilyvä, mutta nähdäkseni tehtävissä. Näille tapauksille

on tyypillistä, että täydennyksen propositiota ei eksplisiittisesti kumota, mutta kontrafaktiivisuus on luettavissa kontekstista.

21. Hiukan ankarampi kustannustoimittaminen olisi ollut kuitenkin paikallaan, nyt tekstissä on paikoin selittelyn makua. Henri Ilasen kuvat ovat hienoja, typografia sitä vastoin kammottavaa. **Luulin fraktuuraotsikoiden jääneen jo goottibändi-genren tai uusnatsien yksinoikeudeksi.** (Avec 3/2008)

Esimerkissä 21 kontrafaktiivinen tulkinta vaikuttaa kietoutuvan sarkasmiin. Tätä tulkintaa tukee myös proposition yliampuvuus: ajatus kirjasimesta bändien tai uusnatsien yksinoikeutena on absurdi ja luettava sarkasmiksi. Se mitä edellä sanotaan typografiasta implikoi proposition paikkansapitämättömyyttä: ilmeisesti fraktuuraotsikoita siis käyttävät edelleen muutkin kuin uusnatsit.

22. Aika syyttävää ja tuomitsevaa, jopa demonisointia. **Luulin tämän jääneen jo 80-luvun alun historiaan.** Silloin todellakin, kun TV-uutisissa puhuttiin työttömyydestä, niin näytettiin Helsingin kadulla tallustelevia puliukkoja. (Hervannan Sanomat 38/2014)

Esimerkki 22 edustaa hieman laimeampaa muotoa esimerkin 21 retoriikasta. Esimerkistä ei ole saatavilla laajempaa kontekstia, joten varmuudella ei tiedetä, minkä puhuja luuli jääneen historiaan. Ilmeisesti kuitenkin kyse on työttömyydestä uutisoimisen tavasta (eli puliukkojen näyttämisestä). *Luulla* saa kontrafaktiivisen merkityksen: puhujan aiempi käsitys on osoittautunut vääräksi, sillä työttömistä edelleen uutisoidaan tähän tapaan.

Olen erottanut nämä esimerkit muista erehtymistä kuvaavista ilmauksista siksi, että nähdäkseni näissä on kyse konstruktiosta, jonka pragmaattista merkitystä ei voi päätellä ilmauksen komponenteista. Pragmaattiselta kannalta tämänkaltaisessa *luulla*-verbin käytössä ei ole kyse niinkään siitä, että puhuja kuvaisi aiempaa virheellistä käsitystään deskriptiivisesti, vaan pikemminkin hän ilmaisee puhehetken käsitystään, ja siinä mielessä ilmauksia voidaan pitää performatiivisina (Nuyts 2001: 133). Keskeistä ei ole puhujan aiempi erehtyminen vaan paheksuminen; ilmauksella *luulin tämän jääneen jo 80-luvun alun historiaan* puhuja ensisijaisesti esittää mielipiteensä uutisoiminnan tavasta puhehetkellä.

3.1.5 Kielto ensimmäisessä persoonassa

Kieltoverbin yhteydessä esiintyessään ensimmäisen persoonan *luulla*-verbin merkitys vaihtelee. Preesensin yksikön kieltomuotoiset ilmaukset saavat myöntömuotoisten tavoin

useimmiten ei-faktiivisen tulkinnan, mutta kontrafaktiivinen tulkinta on täysin mahdollinen. Oman puhehetkellä vallitsevan käsityksensä pitäminen erheellisenä ei ole puhujalle mielekästä, mutta erheellisestä käsityksestä kieltäytymisessä ei ole mitään loogista ongelmaa.

23. Vaimo ei tosin ottanut eroa, mutta potkuja on kyllä tullut. Ja viinanjuonti on jatkunut. Mutta lista on muuttunut kiitoslistaksi. Kyselen myös ohjausta ja varjelusta ja etsin Hänen tahtoaan elämäni varten. **En** enää **luule**, että maailma menee minun mieleni mukaan. Sitä nöyryyttä olen opetellut. (Askel 6/1999)

Enää-adverbilla puhuja rinnastaa kaksi mentaalista tilaa, aiemman ja nykyisen käsityksensä asiointilasta. Puhuja on aiemmin luullut maailman menevän hänen mielensä mukaan, mutta nykyään hän ei näin oleta. Kuten luvussa 2.6 todettiin, kieltomuodossa *luulla* ei sinänsä presupponoi mitään. Se, että puhuja kieltää luulemisensa puhehetkellä, ei suoraan tarkoita, että hän pitäisi aiempaa käsitystä vääränä. Mahdollista olisi sanoa esimerkiksi *En enää luule, että maailma menee minun mieleni mukaan, vaan nyt tiedän sen*. Kuten todettua, tämä tulkintavaihtoehto on marginaalinen, enkä käy sitä analyysissä jatkossa läpi, ellei se ole relevantti. Tässä, kuten muissakin kontrafaktiivisiksi tulkitsemisani kieltomuotoisissa tapauksissa, kontekstista käy ilmi, onko asiointila puhujan todellisuuskäsityksessä tosi vai epätosi. Seuraava lause *sitä nöyryyttä olen opetellut* vihjaa, että nykyinen käsitys ei vastaa aiempaa, jossa maailma meni puhujan mielen mukaan. Kontrafaktiivinen tulkinta syntyy siitä, että mentaaliset tilat ovat keskenään ristiriidassa.

Hieman tarkempaa lukua vaatii esimerkki 24, jossa ei ole aivan yhtä eksplisiittistä vihjettä siitä, onko kyse kiellonnostosta ja siten ei-faktiivisesta verbin tulkinnasta vai *luulla*-verbiä koskevasta kiellosta:

24. Lehtosen myöhemmän uran tuntijoita kiinnostaneekin kirjeestä kuultava epävarmuus: "mistä se [väitöskirja] on kirjoitettava? Laitani on tosiaankin niin hullusti, ettei minulla ole erityisempää kiintymystä mihinkään 'tieteen' lajiin, koska en **luule** itsestäni todellista tiedemiestä koskaan tulevan". (Avain 3/2010)

Tässä ilmauksen tulkinta voisi olla 'oletan, että minusta ei tule todellista tiedemiestä' tai 'en oleta erheellisesti, että minusta tulee todellinen tiedemies'. Tässä huomataan, että ilmauksen kokonaismerkityksen kannalta ei ole suurta merkitystä, miten kieltoon yhdistyvä *luulla*-verbi tulkitaan, mutta vivahde-ero tulkinnolla toki on. Edellisessä tulkinnassa puhuja pitää tiedemieheksi tulemistä epätodennäköisenä, jälkimmäisessä se on hänen mielestään mahdottomuus. Nähdäkseni ei-faktiivinen tulkinta on kuitenkin luontevampi: puhujalta puuttuu kiintymys tieteeseen siksi, että hän ei arvele haluavansa tai päätyvänsä

tiedemieheksi, ei siksi, että päätyminen olisi syystä tai toisesta etukäteen mahdotonta. Kieltoverbi aiheuttaa sen, että ilmauksen kokonaismerkityksen kannalta ei-faktiivinen ja kontrafaktiivinen tulkinta olisivat itse asiassa melko lähellä toisiaan. Tämä johtuu siitä, että kiellon vuoksi ne sijoittuvat episteemisellä asteikolla lähemmäksi toisiaan kuin myöntömuotoisessa ilmauksessa: myöntömuotoisessa ilmauksessa arvio proposition to- tuusarvosta sijoittuu joko positiivisen mahdollisuuden tai negatiivisen välttämättömyy- den alueelle, kielto- muotoisessa ilmauksessa negatiivisen mahdollisuuden tai negatiivisen välttämättömyyden alueelle.

Taulukko 3. Kiellon vaikutus *luulla*-verbin tulkintaan yksikön 1. persoonassa.

Myöntömuotoinen ilmaus	Tulkinta	Episteemisyys
<i>Luulen, että P</i>	'oletan, että P'	P todennäköinen (pos. mahdollisuus)
<i>Luulin, että P</i>	'oletin erheellisesti, että P'	P mahdoton (neg. välttämättömyys)
Kielto- muotoinen ilmaus	Tulkinta	Episteemisyys
<i>En luule, että P</i> (ei-f.)	'oletan, että ei P' (kiellon- nosto)	P epätodennäköinen (neg. mahdollisuus)
<i>En luule, että P</i> (kontraf.)	'en oletta erheellisesti, että P'	P mahdoton (neg. välttämättömyys)

Kaikki preesensin monikon tapaukset saavat kontrafaktiivisen tulkinnan.

25. Parviainen kirjoittaa, että "istuessamme junassa ympäristö näyttää liikkuvan" (s. 35). Tämä näyttäisi mielestäni kuitenkin edellyttävän, että asennoidumme erityisellä ta- valla, uppoutuen kokemuksemme subjektiivisuuteen, koska **emmehän** varsinaisesti **luule maiseman liikkuvan**. Maiseman voidaan ajatella liikkuvan suhteessa meihin itseemme, mutta silti emme koe junaa välineenä, joka kiikuttaa tietyn kaupungin meidän luoksemme, vaan välineenä, joka liikuttaa meidät toisiin kaupunkeihin. (Tie- teessä tapahtuu 3–4/2008)

Kielto tekee tulkinnasta mutkikkaan tässäkin tapauksessa. Kiellon- nostosta esimerkissä 25 ei ole kyse. Nähdäkseni adverbi *varsinaisesti* sitoo kiellon pää- lauseeseen ja *luulla*- verbiin. Vaatisi ponnisteluja tulkita ilmaus muodossa 'oletamme, että maisema ei varsinaisesti liiku', sillä maailmantiedon valossa on selvää, että maisema ei liiku. Jäljelle jäävät tulkintavaihtoehdot ovat siis ei-faktiivinen 'emme oletta, että maisema liikkuu' ja kontra- faktiivinen 'emme oletta erheellisesti, että maisema liikkuu'. Näistä jälkimmäistä puoltaa maailmantieto ja se, että kontekstissa eksplisiittisesti selitetään, miten maisema ei todel- lisuudessa liiku. Puhuja siis kieltää erehtymisen.

Imperfektissä kiellon tulkinta on monimutkainen. Tulkitsemme kaikki seuraavat tapaukset siten, että *luulla* on ei-faktiivinen, mutta kiellonnoista ei tapahdu, eli kielto kohdistuu luulemiseen. Merkitys on siis 'en oletanut'.

26. Sanomalehti Uusi Aura ilmaisi juhlien valtavasta kenttänyhtöksestä hurmioitumisensa seuraavasti: "- - **en koskaan luullut** pääseväni siihen hurmioon, mihin Suomen naisvoimistelijat minut saattoivat". (Liikunta ja tiede 2013)
27. Outoa. **En luullut** sellaista mahdolliseksi. Ehkä joidenkin ammoin eläneiden pyhien kohdalla... mutta en missään tapauksessa omalla kohdallani. Mutta sillä hetkellä Jumalan suuruus ja pyhyys valtasivat minut niin täysin, että toisaalta koin tarvetta kumartua maahan asti – –. (Askel 11/1999)
28. Vuonna 2009 tulee kuluneeksi 200 vuotta siitä kun meille avattiin yksi ovi lisää maailmaan. Maamme kirjan lukua Isänmaa voisi lukea tästäkin näkökulmasta: "Eräänä aamuna seisoin korkeilla tikapuilla... Tiesin kyllä maailman suureksi, mutta näin suureksi en sitä luullut." (Historiallinen Aikakauskirja 4/2008)

Rakenne on varsin kompleksinen, joten on hyvä aloittaa proposition tarkastelusta. Jokaisessa esimerkissä propositio on puhujan puhehetken todellisuuskäsityksessä tosi. Esimerkissä 26 propositio vahvistetaan, kun sitaatin puhuja kertoo naisvoimistelijoiden saattaneen hänet hurmioon. Esimerkissä 27 ei ole saatavilla tietoa, mitä tarkalleen puhuja ei luullut mahdolliseksi, mutta kontekstista päätellen kyse on jonkinlaisesta uskonnollisesta heräämisestä, jota hän alkaa kuvailla jälkimmäisessä *mutta*-konjuktiolla alkavassa lauseessa. Esimerkissä 28 puhuja tiesi maailman suureksi, mutta kävi ilmi, että se on vielä suurempi, ja tämä käsitys 'maailma on näin suuri' hänellä on puhehetkellä. Kaikissa tapauksissa koko ilmaus kuvaa käsityksen muuttumista ja sikäli erehtymistä, mutta itse *luulla* ei kuitenkaan ole kontrafaktiivinen; *en luullut* ei kuvaa erehtymisen puutetta vaan ei-faktiivisen olettamisen puutetta menneisydessä.

Ilmauksia voisi yrittää tulkita myös siten, että kyse on kontrafaktiivisuuden ja kiellonnoista yhdistymisestä. Tämän ei pitäisi olla mahdollista, sillä kuten aiemmin todettiin, kiellonnoista tapahtuu vain ei-faktiivisten verbien yhteydessä. Mikäli näin kuitenkin tulkittaisiin, ilmaus 26 saisi merkityksen 'oletin erheellisesti, etten koskaan pääse siihen hurmioon'. Tässä esimerkissä tulkinta olisi nähdäkseen jokseenkin sujuva. Esimerkissä 28 tulkinta muuttuisi muotoon 'oletin erheellisesti, ettei se ole näin suuri'. Näin tulkittaessa törmätään kuitenkin loogiseen ongelmaan: ei ole mielekäästä olettaa erheellisesti, että asiointi ei pidä paikkaansa ennen kuin on edes tietoinen asiointilasta.

Paras tulkinta on nähdäkseni ensin mainittu. Täysin yksiselitteistä tulkintaa on lopulta mahdoton tehdä, eikä se ole tässä tarpeenkaan. *En luullut* -ilmauksissa verbin merkitykset epäilemättä sekoittuvat. Erehtyminen on läsnä ilmauksen kokonaismerkityksen tasolla, ja konstruktio jossa verbi esiintyy, synnyttää normaalisti kontrafaktiivisen tulkinan. Esimerkit 27 ja 28 ovat koko aineiston ainoat arviointimuotissa esiintyvät ei-faktiiviset tapaukset.

3.1.6 Kysymykset ensimmäisessä persoonassa

Ensimmäisessä persoonassa *luulla* esiintyy neljästi kysymysrakenteessa, kahdesti yksikössä ja kahdesti monikossa. Kaikissa *luulla*-verbin merkitys on kontrafaktiivinen.

29. Ville arveli minun seonneen lopullisesti, kun vetäydyin makuuhuoneeseen harjoituksen pariin. Hän kysyi, **luulenko** minä todella paranevani sen avulla. (Pirkkalainen 8/2016)
30. Onks tää jännän väristä vai **luulenko** vaan? (Pointti 1/2015)

Esimerkin 29 kontrafaktiivista luentaa puoltaa Villen esittämä arvelu sekoamisesta sekä adverbiaali *todella*, joka ilmaisee Villen ihmettelyä puhujan arviosta parantumisensa suhteen. Nämä yhdessä kielivät siitä, että Villen käsitys parantumisen mahdollisuuksista on erilainen ja siten propositio ei Villen todellisuuskäsityksessä pidä paikkaansa. Erityistä tässä esimerkissä on se, lauseessa referoidaan Villen kysymystä, joka kuuluisi *Luuletko sinä todella paranevasi sen avulla?* Käsitteistäjien kannalta kyse on siitä, että koko ilmauksen käsitteistäjä on Ville, mutta proposition ensisijainen käsitteistäjä on puhuja, jolta kysymys on kysytty. Tilanne on siten käänteinen verrattuna luvussa 2.4 esitettyyn kuvioon 4, sillä puhuja on kuviossa sisempi käsitteistäjä ja Ville edustaa kuvion puhujaa (Pu). Koko ilmauksen kannalta proposition totuusarvoa tarkastellaan siis Villen todellisuuskäsityksessä, jossa se ei pidä paikkaansa.

Esimerkissä 30 *luulla* toimii disjunkttiivisen vaihtoehtokysymyksen alkuosan proposition ’tää on jännän väristä’ kielteisenä vastineena, samassa tehtävässä kuin usein toimisi yksinkertaisesti kieltoverbi: *Onks tää jännän väristä vai ei?* (ISK 2004: § 1689.) Eksklusiivinen fokuspartikkeli *vaan* luo kontrastin todellisuuden ja *luulla*-verbillä luodun mentaalisen tilan välille, sulkien pois mahdollisuuden, että asiointi ’tää on jännän väristä’ vallitsisi molemmissa tiloissa yhtäaikaaisesti (ISK 2004: § 844). Mikäli vastaus puhujan kysymykseen on, että hän vain luulee, silloin todellisuudessa propositio ei pidä paikkaansa. Toisin sanoen puhuja tiedustelee, pitääkö propositio ’tää on jännän väristä’

paikkansa vai onko hän erehtynyt. Ilmauksessa *luulla* saa siten kontrafaktiivisen merkityksen.

Myös esimerkissä 31 tiedustellaan, onko erehtyminen tapahtunut, mutta siinä kontrafaktiivinen lukutapa syntyy ennen muuta kontekstista.

31. Me suomalaiset olemme kilttejä emmekä lähde barrikadeille. **Luulemmeko**, että emme voi kehityksen suunnalle mitään? Kyllä me voimme, jos yhdistämme voimamme. (Työeläke 1/2009)

Tässä kysymys vaikuttaa retoriselta eli siihen ei odoteta vastausta (ISK 2004: § 1705). Tämän vahvistaa se, että puhuja vastaa kysymykseen itse kumotessaan proposition seuraavassa virkkeessä.

3.2 Toinen persoona

Toisessa persoonassa *luulla*-verbin merkitys sisältää runsaasti vaihtelua. Toisessa persoonassa myös korostuu aineiston luonne. Lehtiaineisto sisältää ymmärrettävästi melko vähän sellaista *luulla*-verbin toisen persoonan käyttöä, jossa sanottu osoitettaisiin tietylle puhuteltavalle tai joukolle. Tällaista käyttöä esiintyy vain erityistapauksissa, lähinnä suorissa lainauksissa. Tässä aineisto eroaa kandidaatintutkielmani aineistosta, jossa kommentteja suunnattiin suoraan toiselle kirjoittajalle ja kommentoitiin heidän väitteitään ja tietämystään. Lehtiaineistossa toisen persoonan verbiä käytetään yleensä yleistävästi viittaamaan kehen tahansa lukijaan, ja siten se toimii hieman nollapersonan tavoin.

Taulukko 4. Ei-faktiivisuus ja kontrafaktiivisuus toisessa persoonassa

Myöntömuodot	N	ei-f.	kontraf.
<i>luulet</i>	50	9	41
<i>luulisit</i>	4	2	2
<i>luulette</i>	24	2	22
<i>luulit</i>	46	0	46
<i>luulitte</i>	5	0	5
Kieltömuodot	N	ei-f.	kontraf.
<i>et luule</i>	1	0	1
<i>älä luule</i>	29	0	29
Kysymykset	N	ei-f.	kontraf.
<i>(mitä) luulet?</i>	50	33	17
<i>luuletko?</i>	50	26	24
<i>(mitä) luulette?</i>	22	15	7
<i>(mitä) luulisitte</i>	3	3	0
<i>luuletteko?</i>	30	14	16
<i>luulitko?</i>	9	0	9
<i>luulitteko?</i>	2	0	2
<i>ettekö luulleet?</i>	1	0	1

Pääsääntöisesti toisessa persoonassa väitelauseissa *luulla* saa kontrafaktiivisen merkityksen. Preesensissä esiintyy ei-faktiivistakin merkitystä, mutta imperfekti on johdonmukaisesti kontrafaktiivinen.

Kysymysten osuus toisessa persoonassa on aineistossa suuri. Toisen persoonan muodoista noin puolet on kysymyksissä. Kysymyksissä verbin tulkinta vaihtelee enemmän kuin väitelauseissa.

3.2.1 Yleistävä toinen persoona

Toista persoonaa käytetään useimmiten yleistävässä merkityksessä. Tällöin sillä ei viitata tiettyyn puhuteltavaan, vaan kehen tahansa, johon ilmaus sopii – myös puhujaan itseensä. Merkitykseltään yleistävä toinen persoona on siten lähellä nollapersoonaa (ISK 2004: §1365; §1347). Käyttöä esiintyy sekä preesensissä että imperfektissä, ja molemmissa aikamuodoissa merkitys on aineistossa aina kontrafaktiivinen.

32. Wappuhuuma on pahimmillaan - tai parhaimmillaan - vähän niin kuin jokin uusi, erikoinen ympäristö: se voi huijata näkemään ympäröivät ihmiset kiinnostavampina kuin mitä he ovatkaan. Yhtäkkiä **luulet**, että ympärilläsi pyörii kauniita ja komeita

ja hauskoja tyyppejä, vaikka todellisuudessa ne on ne ihan samat tylsät rumat naamat kuin aina ennenkin, eri fiiliksellä vaan. (Sössö 2/2013)

Esimerkki 32 on tulkittava siten, että puhuja kuuluu itse luulijoiden joukkoon, ja kuvaus perustuu omakohtaiseen kokemukseen. Tätä tulkintaa vahvistaa se, että edellä puhuja käyttää nollapersoonaa (*se voi huijata [0:n] näkemään*), jolla viitataan usein juuri puhujan omaan kokemukseen (Laitinen 1995: 339). *Yhtäkkiä luulet* luo mentaalisen tilan, jossa ympärillä pyörivät tyypit ovat kauniita, komeita ja hauskoja. Seuraavassa sivulauseessa nämä ominaisuudet kumotaan eksplisiittisesti, mikä luo kontrafaktiivisen tulkinnan.

Läheistä sukua yleistävälle toisen persoonan käytölle ovat tapaukset, joissa toisella persoonalla viitataan puhuteltaviin yleisesti, mutta puhuja ei itse kuulu puhuteltaviin. Tällaista esiintyy esimerkiksi mainoksissa ja niksissä:

33. Kärsitkö sängyssä, kun kumppanisi nukahtaa, vaikka **luulet**, että keskustelette vielä päivän tapahtumista? Pitäkää nukkumaan mennessä käsissä naruja, joiden päässä on heliumilmapallot. Nukahtaessa ilmapallo nousee kattoon, jolloin toinen tietää, että on turha enää jutella. (Saarijärveläinen 8/2016)

Ilmaus on rakennettu kuin puhuteltaisiin tiettyä yksittäistä henkilöä, minkä voidaan ajatella olevan tehokeino, jolla lukijan huomio kiinnitetään. Kontrafaktiivinen tulkinta nousee proposition kumoamisesta. Myös konjunktio *vaikka* ilmaisee, että lauseissa olevat asiintilat ovat ristiriidassa keskenään.

Toisessa persoonassa vertaileva *kuin*-konstruktio on melko yleinen. Erityisesti sitä esiintyy yksikön preesensissä, jossa se vaikuttaa löytäneen varsin kiteytyneen muodon komparatiivi + *kuin* + *luuletkaan*.

34. Nuori tutkija 2007: Tyypin 2 diabeetikon maksa on rasvaisempi kuin **luuletkaan**. (Diabetes ja lääkäri 2/2008)
35. Täällä uskovainen, hauskan näköinen, reipas, reippaampi kuin **luuletkaan**, liikunnallinen, opetuslta eläkkeelle jäänyt 68-v. naisleski odottaa yht. ottoa uskovaistelta, fiksulta, vapaalta noin 60-73-v. mieheltä. Yksin ikävä. (Askel 8/2000)

Asiintiloja vertaileva *kuin*-konstruktio synnyttää kontrafaktiivisen merkityksen. Komparatiivin sisältävissä *kuin*-konstruktioissa kontrafaktiivisuus on luonteeltaan erityistä. Komparaatiossa kyse on siitä, että asiintilassa on jotakin ominaisuutta enemmän kuin siinä asiintilassa, johon sitä verrataan (ISK 2004: § 633). Erehtyminen on siten erehtymistä ominaisuuden määrästä. Niinpä esimerkissä 34 proposition ensisijainen käsitteittäjä ei ole erehtynyt maksan rasvaisuudesta vaan sen rasvaisuuden asteesta. Puhujan ja

oletetun lukijan käsitys asiaintilasta on samansuuntainen; ero on intensiteetissä. Esimerkeissä 34 ja 35 on nähtävissä, että konstruktio alkaa olla idiomaattinen; toisella persoonalla viitataan lukijoihin yleensä, mutta ei ole mielekäästä lukea ilmauksia kirjaimellisesti siten, että puhuja viittaisi edes tällaisen geneerisen lukijan luulemiseen. Konstruktion tehtävänä on lähinnä intensifioida siinä olevaa adjektiivia (*rasvainen, reipas*) ja toimia eräänlaisena huomiokeinona. Vetoamalla lukijan luulemiseen puhuja haastaa tätä pohtimaan omaa käsitystään ja samalla merkitsee, että puheena oleva asia on yllättävä tai epäodotuksenmukainen. Nähdäkseni konstruktio ei rajoitu vain *luulla*-verbin käyttöön, vaan se on tuttu monien muidenkin verbien yhteydestä (esim. *Palautteella on merkitystä enemmän kuin arvaatkaan*).

Yleistävässä merkityksessä esiintyy usein myös *kun luulet* -konstruktio.

36. Juuri kun **luulit**, etteivät mainoslahjat voisi mennä enää kekseliäämmiksi, Mimaki toi markkinoille uuden UJF-6042 -tasotulostimen. Entistä suuremman tulostusalan ja tarkemman tulostuslaadun Mimaki UJF-6042 auttaa sinua tekemään innovatiivisimmista ideoistasi totta. (Print&Media 5/2013)
37. Kieli on kiinnostava työväline, joka elää, muuttuu ja muuttaa muotoaan. Juuri kun **luulit** kuulleesi kaiken, poliitikko tai julkisuuden henkilö päästää suustaan "sammakon" tai kuolemattoman totuuden, joka jää elämään omaa elämäänsä. (Toisin sanoen 2.11.2009)
38. Heti, kun **luulet** tietäväsi, miten kaikki menee, matkaan tuleekin isoja muutoksia ja mutkia. (Haavi 4/2009)

Tyypillisesti konstruktion kuuluu adverbi *juuri*, mutta sen paikalla voi olla myös muu adverbi, kuten esimerkissä 38. Skemaattisesti esitettynä konstruktio on seuraavanlainen: adverbi + *kun* + *luulla* + propositio + kumoava lause. Kumoavassa lauseessa esitetään jotakin yllättävää ja uutta, joka saa proposition käsitteistäjän huomaamaan erehdyksensä. Konstruktiolla ilmaistaan siis sitä, että jokin asiaintila on erityisen intensiivinen tai yllättävä. Konstruktion liittyy siten hieman samankaltainen intensifioiva merkitys kuin komparatiivin sisältävissä *kuin*-konstruktioissa. Esimerkissä 36 tulkinta on, että mainoslahjat ovat proposition ensisijaisen käsitteistäjän mielestä erittäin kekseliäitä, mutta puhujan mukaan vieläkin kekseliäämpiä lahjoja on. Erehtyminen koskee siten ominaisuuden astetta. Asteikon käsitteen aktivoi myös verbi *mennä*: asteikolla voidaan mennä eri pituisille matkoille. Adverbi *enää* puolestaan presupponoi tai vähintäänkin vihjaa, että asteikolla on aiemmin menty ensin pitkälle ja sitten vielä pidemmälle. Esimerkissä 37 puolestaan kyse on siitä, että luulija erehtyy olettaessaan kuulleensa kaiken, sillä puhujan mukaan on vielä jotakin, mitä hän ei ole kuullut. Luulija siis on kuullut paljon asioita,

mutta kuultavia asioita on vielä enemmän. Esimerkistä 38 ei tällaista samansuuntaisuutta ja intensiteetin eroa ole aivan niin helppo lukea. Taustalta on kuitenkin mahdollista hahmottaa samankaltainen aste-ero, mikäli tulkintaan niin, että ”kaiken meneminen” on se, mistä ollaan yhtä mieltä, mutta erehtyminen koskee menemisen tapaa. Proposition käsitteistä tietää, miten asiat menevät ja siten luulee valmistautuneensa kaikkiin erilaisiin asioihin, mutta puhujan mukaan on vielä joitakin yllättäviä asioita, joihin hän ei ole valmistautunut. Tämä kuitenkin vaatii jo hieman enemmän tulkintaa kuin mitä rajallinen konteksti sallii.

Kiinnostavaa on se, minkälaisen kuvan luulemisen ajallisuudesta konstruktio luo. Adverbit *juuri* ja *heti* kuvaavat punktuaalista hetkeä, jonkinlaista lakipistettä tai käännekohtaa. Heti kun luulija päätyy luuloonsa, asiointi osoittautuu vääräksi.

Konstruktio näyttäisi päätyneen käyttöön myös tilanteissa, joissa kumoava lause ei kuvaa yhtäkkistä muutosta tai punktuaalista käännettä.

39. Kun **luulet**, että kahvimuki on tehty Suomessa, valmistusmaa onkin Thaimaa ja lempipurkka syntyy Tanskassa. (Taloustaito 4/2010)

Se, että kahvimukin valmistusmaa on Thaimaa, on pysyvä tila eikä mullistava käänne (muualla kuin puhujan mielessä). Nähdäkseni tässä kuitenkin toteutuu sama konstruktio kuin aiemmissa esimerkeissä, sillä adverbialukuun ottamatta rakenne sisältää kaikki muut konstruktion elementit. Mitään intensiivisyyden asteikkoa tässä ei kuitenkaan ole havaittavissa. Esimerkissä on kenties nähtävissä sitä, että konstruktion käyttöala on laajentunut ja sillä on alettu ilmaista asiointilan yllättävyyttä yleisemmin.

3.2.2 Puhuteltavan erehtyminen

Kuten totesin edellä, toisen persoonan muotojen käyttö tutkielman aineistossa on osin rajoittunutta. Lehtikorpuksessa ei juuri esiinny sellaista tekstiä, jossa puhuja viittaisi toisella persoonalla tietyn puhuteltavan luulemiseen. Aineistossa tällaisia tapauksia on vain muutamia, eikä aina ole kontekstin puutteessa mahdollista päästä täyteen varmuuteen siitä, ketä puhutellaan.

40. Asiakas (kriittisen puolen tuolissa): Älä kuvittele itsestäni liikoja. Olet mitättömämpi kuin **luuletkaan**. (Kognitiivinen psykoterapia 1/2006)

Esimerkin 40 alkuperäisestä lähteestä käy ilmi, että tekstissä kuvataan terapiaa, jossa asiakas puhuu itselleen, mistä johtuu erikoinen muotoilu *älä kuvittele itsestäni. Luulla* esiintyy *kuin*-konstruktiossa, joka synnyttää kontrafaktiivisen merkityksen vertailemalla kahden asiaintilan intensiteettiä (mitättömyyden astetta).

Kaiken kaikkiaan toisen persoonan kontrafaktiiviset tapaukset ovat tulkinnaltaan hyvin selkeitä, ja tulkinta syntyy eksplisiittisistä vihjeistä, että propositio ei ole puhujan todellisuuskäsityksessä tosi.

41. Tähän mennessä olen huijannut teitä jo kaksi kertaa. En oikeasti puhu tähän pöytä-mikrofoniin, johon luulette minun puhuvan. Se on pois päältä. Minulla on takissani toinen, liikuteltava mikrofoni. (Skeptikko 4/2003)

Esimerkissä 41 propositio kumotaan hyvin eksplisiittisesti sekä edeltävässä että seuraavassa virkkeessä, ja tulkinta on siten kontrafaktiivinen.

3.2.3 Ei-faktiivinen *luulet*

Tapaukset, joissa *luulla* saa preesensin toisessa persoonassa ei-faktiivisen tulkinnan, ovat aineistossa selvässä vähemmistössä.

42. Valitse aihealue, jossa **luulet pärjääväsi parhaiten**: U=urheilu Y=yleistieto M=maantieto V=viihde (Käytännön maamies 6/2002)
43. Varaa valuttaa jokaiseen maahan, johon **luulet meneväsi**. Toki luottokortillakin pärjää pitkälle. (Ajolinja 1–2/2009)

Tapauksia yhdistää se, että ne eivät kuvaa tiettyä, puhehetkellä voimassa olevaa epistemiä arviota, vaan suuntaus on futuurinen. Asiaintila (pärjääminen, meneminen) ratkeaa tulevaisuudessa. Esimerkeissä 42 ja 43 *luulet* kuuluu relatiivilauseeseen, joka määrittää imperatiivissa olevaa päälausetta. Se, mitä aihealuetta puhuteltava pitää parhaana tai mihiin maahan hän luulee menevänsä, on puhujan todellisuuskäsityksessä ratkaisematta. Tässä mielessä ilmaukset muistuttavat hakukysymystä, jossa puhuteltavalta odotetaan epistemiä arvioon ilmaisemista (vrt. *missä aihealueessa luulet pärjääväsi parhaiten?* Ks. luku 3.2.5). Imperatiivilla puhuja kehottaa lukijaa suorittamaan mielessään arvioinnin asiasta. Kummassakaan ei siten ole kyse deskriptiivisestä arvioon kuvaamisesta, vaan molemmat ilmaukset ovat performatiivisia kehotuksia. Puhuja ei viittaa tiettyyn proposition sisältöön, vaan ainoastaan olettaa, että lukijalla on käsitys asiasta, jota ei ole vielä osoitettu todeksi tai epätodeksi. Näitä esimerkkejä muistuttavat myös esimerkit 44 ja 45.

44. Jos **luulet liikenteen melun ja kahvilasta kantautuvan puheensorinan häiritsevän rauhoittumistasi**, muista korvatulpat! Onneksi huoneesta löytyy sentään verhot ja tunnelmallinen jalkalamppu. (H2 3/2008)
45. B) Kyllä. **Luulette, ettette välttämättä menesty**, mutta osallistutte kokeilumielessä. (Partio 5–6/2011)

Esimerkissä 44 puhuja kuvaa mahdollista tilannetta aloittamalla konjuktiolla *jos*. Puhujan todellisuuskäsityksessä ei ole selvää, ajatteleeko puhuteltava melun häiritsevän häntä vai ei. Jos kuvitellaan ilmaus, jossa lukijan arvio on selvillä, tulkinta muuttuu: esimerkiksi (sinänsä epätodennäköiset) ilmaukset *Luulet melun häiritsevän rauhoittumistasi, joten muista korvatulpat* ja *Intia, johon luulet meneväsi* tuntuisivat vihjaavan, että melu ei oikeasti ole puhujan mielestä häiritsevää eikä puhuteltava ole oikeasti menossa Intiaan. Havainnot aineistosta tukevat tätä: *Luulla*-verbillä ei yhdessäkään tapauksessa kuvata puhuteltavan ei-faktiivista arviota puhehetkellä, vaan ei-faktiiviset tulkinnat esiintyvät aina futurisestisesti suuntautuneissa ilmauksissa tai kysymyksissä.

Myös monikossa ei-faktiivinen tulkinta on mahdollinen, mutta harvinainen. Esimerkissä 45 konteksti on samankaltainen kuin edellisissä esimerkeissä. Kyse on ilmeisesti jonkinlaisesta kyselystä, johon lukija voi vastata. Proposition totuusarvo (menestyminen) ratkeaa tulevaisuudessa.

3.2.4 Kielto toisessa persoonassa

Toisessa persoonassa kieltomuotoinen imperatiivi *älä luule* toistuu aineistossa usein.

46. Tiesitkö, että **myös tutkintoon johtava opiskelu näkyy euroina eläkkeessäsi**? Tiedä – **älä luule!** Eläkelupaus pitää, ja sinäkin saat aikanaan ansaitun osuutesi. Ota selvää eläkkeestäsi. (Aino 5/2010)

Esimerkissä 46 *luulla*-verbi ei saa täydennystä, eikä sillä siten ole varsinaista propositiota, mikä hämärtää verbin tulkintaa hieman. Luontevin päätelmä on, että propositio on sama *että*-lausetäydennys kuin edeltävän virkkeen *tietää*-verbillä. Koska *tietää*-verbi presupponoi, että täydennyksen propositio esitetään totena, näin tulkittuna ilmaus *älä luule* saisi ei-faktiivisen luennan: 'älä vain arvele, vaan tiedä'. Toisaalta on mahdollista lukea ilmaus myös niin, että kyseessä on kehotus ottaa selvää ja tietää asioista eikä erheellisesti olettaa jotakin aivan muuta paikkansapitämätöntä. Tätä lukutapaa puoltaa *luulla*-verbin asettaminen vastakkain faktiivisen *tietää*-verbin kanssa. Tässä on myös huomioitava se, että koska kontrafaktiivinen verbi ei kieltomuodossa varsinaisesti presupponoi mitään (ks.

luku 2.6), niin myöskään *älä luule!* ei tarkkaan ottaen presupponoi sitä, että se, mitä luullaan, on puhujalle epätosi. Tässä esimerkissä kenties mielekäs onkin lukutapa, jossa *luulla* merkitsee erehtymistä, mutta puhuja pitää sen propositiona totena, proposition ollessa sama kuin *tiedä*-verbillä: 'tiedä – älä luule, että tutkintoon johtava opiskelu näkyy euroina eläkkeessäsi'. Lopulta tulkinta jää jossakin määrin avoimeksi, ja voidaan ehkä ajatella, että sekä epävarmuuden että erehtymisen merkitys on ilmauksessa läsnä. Huomionarvoista on, että kyseessä on mainosteksti, jossa tällainen leikittely voi olla tarkoituksellista, eikä ilmaus luultavasti vastaa tavanomaista kielenkäyttöä.

47. Vaikka näissä kiintolevysi täyttävissä videoissa esiintyvät sankarit vaihtavat asentoja puolen tunnin sisällä useammin kuin sukia viikon aikana **älä luule**, että pari tönnäisyä tässä ja toinen tuossa asennossa riittäisi. Ei tyttö halua jatkuvasti pyöriä asennosta toiseen ja hiivuttaa näin kiihtymystään. (Sössö 6/2008)

Esimerkissä 47 kontrafaktiivinen tulkinta on huomattavasti yksiselitteisempi. Proposition kumotaan varsin selkeästi sitä seuraavassa lauseessa. Verbi saa siten suurin piirtein merkityksen 'älä erehdy ajattelemaan'. Tämänkaltaisia ovat useimmat *älä luule* -ilmaukset.

3.2.5 Kysymykset toisessa persoonassa

Toisen persoonan kysymyksissä *luulla*-verbin merkitys vaihtelee (ks. taulukko 4). Toisen persoonan osalta on erikseen huomioitu paitsi vaihtoehtokysymykset, myös hakukysymykset. Vaihtoehtokysymyksessä *luulla*-verbiin liittyy *ko*-kysymyspartikkeli (ISK 2004: § 1689). Hakukysymys alkaa interrogatiivipronominilla, interrogatiivisella adjektiivilla tai -adverbilla, kuten *mitä*, *kenen* tai *paljonko* (ISK 2004: § 1682). Tätä seuraa *luulla*-verbi ja tyypillisimmin partisiippiäydennys (51:ssä tapauksessa 72:sta).

Preesensissä sekä haku- että vaihtoehtokysymys mahdollistaa molemmat tulkinnat. Kysymystyyppien välillä näyttäisi olevan jonkin verran eroa. Preesensin hakukysymyksissä merkitys on enimmäkseen ei-faktiivinen (noin kaksi kolmasosaa) kun taas vaihtoehtokysymyksissä kontrafaktiivinen merkitys on yhtä yleinen ei-faktiivisen kanssa. Imperfektin hakukysymyksiä ei aineistossa ole. Imperfektin vaihtoehtokysymykset tulkitaan kaikki kontrafaktiivisesti.

48. Minkälaiset ovat odotuksenne – ja toisaalta, mitä luulette fanienne odottavan uudelta levyltänne? (CANews syksy/2011)
49. Millainen sija kriittisellä ajattelulla tulisi olla kasvatuksessa ja koulussa? Mielessäni ovat ennen kaikkea erilaiset yritykset luoda filosofiaa lapsille. **Luuletteko**, että älyllistä itsepuolustusta voitaisiin opettaa heille? (niin & näin 1/2011)

Ero preesensin kysymystyyppien faktiivisuustulkinnan jakaumassa liittyy osittain siihen, että hakukysymyksessä vastausvaihtoehtojen määrä on avoin, kun taas vaihtoehtokysymyksessä puhuja antaa vastausvaihtoehdot. Koska kontrafaktiiviseen merkitykseen kuuluu se, että puhujalla on presuppositio asiointilasta, on ymmärrettävää, että kontrafaktiivinen tulkinta on harvinaisempi hakukysymyksissä, joissa tällaista asiointilaa ei ole ilmaistuna. Hakukysymyksissä itse propositio ei ole se, mitä kysytään, vaan kysymys ja epävarmuus liittyvät propositiossa ilmaistun sisältöön tai laatuun. Esimerkiksi 48 presupponoi, että fanit odottavat jotakin, mutta kysymys koskee odotuksen sisältöä. Vaihtoehtokysymyksissä taas kysytään puhuteltavalta, onko hänellä propositiossa kuvattu käsitys asiointilasta vai ei (49).

Ei-faktiivisesti tulkittavia kysymyksiä yhdistää se, että ne ovat aitoja (eivät retoriisia) kysymyksiä ja yleensä futuurisesti suuntautuneita. Puhuteltavalta kysytään arviota tulevasta. Kontrafaktiivisuus puolestaan kulkee käsi kädessä kysymysten retorisuuden kanssa. Tämä on loogista: kun kysyjällä itsellään on jo selkeä käsitys proposition totuusarvosta, kysymystä ei ole tarkoitettu vastattavaksi, vaan sen tarkoituksena on ihmettely ja syyttäminen (ISK 2004: § 1706).

50. -- autot oli parkkeerattu ahtaasti peräkkäin tukkien kokonaisuudessaan jalkakäytävän niin, että oli mentävä ajotielle kävelemään. Hän oli pysähtynyt erään auton kuljettajan kohdalle ja kysynyt miten luulet minun mahtuvan kulkemaan jalkakäytävällä? (Pirkkalainen 4/2011)

Vaikka ei-faktiiviset kysymykset ovat hakukysymyksissä yleisempiä, hakukysymysten joukossa on kuitenkin tulkinnaltaan eriaisteisia tapauksia. Esimerkissä 50 luontevin tulkinta on, että kysymys on retorinen ja että puhujan mielestä jalkakäytävällä ei mahdu kulkemaan. Tämä on varsin selvästi ilmaistu ensimmäisessä virkkeessä, jossa todetaan auton tukkivan jalkakäytävän. Koska puhujan mielestä jalkakäytävällä ei mahdu kulkemaan, olen tässä ja vastaavissa tapauksissa tulkinnut, että *luulla*-verbi on kontrafaktiivinen.

51. Miten luulette pystyvänne puolustamaan isänmaatanne vihollisen hyökkäystä vastaan tuollaisessa rapakunnossa? Olette häpeä Suomen armeijalle! (Veturimies 1/2011)
52. Lehdistö ei tappanut minua. Syntipukin lopettaminen ei tappanut minua. **Luulitteko** todellakin, että muutama vitsi satuttaisi minua? (Asukki 3–4/2014)

Esimerkit 51 ja 52 edustavat voimakkaimmin kontrafaktiivisia kysymyksiä. Kysymykset on tulkittava retorisiksi, sillä vihje proposition paikkansapitämättömyydestä puhujan todellisuuskäsityksessä on hyvin vahva, vaikka täysin eksplisiittisesti propositionia ei kumotaakaan. Kysymyksiin liittyy voimakasta ivallista affektiivista sävyä, joka itsessään on vihje kontrafaktiivisuudesta.

3.3 Kolmas persoona

Kolmannessa persoonassa *luulla* käyttäytyy pitkälti edellä tutkielman alussa ennakoidulla tavalla. Verbi saa kolmannessa persoonassa lähinnä kontrafaktiivisen merkityksen. Tämä pätee myös kielto- ja kysymysmuotoihin ja kysymyksiin. Ainoan merkittävän poikkeuksen tähän pääsääntöön tekee konditionaalissa esiintyvä nollapersoona, jossa merkitys on lähinnä ei-faktiivinen. Nollapersoonailmausten lukumäärät on taulukossa 5 merkitty sulkeisiin.

Taulukko 5. Ei-faktiivisuus ja kontrafaktiivisuus kolmannessa persoonassa

Myöntömuodot	N	ei-f.	kontraf.
<i>luulee</i>	50 (9)	1	49
<i>luulisi</i>	50 (48)	40	9
<i>luulevat</i>	50	0	50
<i>luulisivat</i>	11	0	11
<i>luuli</i>	50	1	49
<i>luulivat</i>	50	0	50
Kieltomuodot	N	ei-f.	kontraf.
<i>ei luule</i>	25 (2)	1	24
<i>ei luulisi</i>	50 (49)	48	2
<i>eivät luule</i>	5	1	4
<i>eivät luulisi</i>	1	0	1
<i>ei luullut</i>	1	0	1
Kysymykset	N	ei-f.	kontraf.
<i>luuleeko?</i>	15	1	14
<i>eikö luulisi?</i>	2	2	0
<i>(mitä) luulevat?</i>	1	0	1
<i>luulevatko?</i>	7	0	7
<i>luuliko?</i>	1	0	1
<i>luulivatko?</i>	2	0	2

Huomattava osa yksikön kolmannen persoonan *luulla*-verbeistä esiintyy nollapersoonailmauksissa. Nollapersoona on semanttisesti varsin erilainen kuin tavanomainen yksikön kolmas persoona, minkä vuoksi käsittelen ryhmää erikseen omana kokonaisuutenaan myöntö- ja kieltomuotoineen. Nollapersoona saa analyysissa eniten huomiota sen monimutkaisen tulkinnan vuoksi. Muut kuin nollapersoonailmaukset ovat kolmannessa persoonassa tulkinnaltaan melko yksiselitteisiä.

3.3.1 Nollapersoona

Nollapersoonarakenteella tarkoitetaan ilmausta, josta puuttuu ihmistä tarkoittava substantiivilauseke, tyypillisesti subjekti. Nollapersoonalla viitataan yleistävästi kehen tahansa ihmiseen, johon sanottu soveltuu, vähintäänkin puhujaan ja puhuteltavaan, ja usein erityisesti heihin. (ISK 2004 § 1347.) Tyypillistä on, että puhuja viittaa nollapersoonalla henkilökohtaiseen kokemukseensa (Laitinen 1995: 339; ISK 2004 § 1348).

Sekä indikatiivissa että konditionaalissa nollapersoonarakenteissa on tyypillisesti partisiippiäydennys. Indikatiivissa partisiippiäydennys on yhtä lukuun ottamatta kaikissa tapauksissa. Yhdessä tapauksessa on *että*-lausetydennys.

Indikatiivin preesensin kaikki nollapersoonat tulkitaan kontrafaktiivisesti. Tämä yhdessä sen kanssa, että nollapersoonalla puhuja tarkoittaa myös itseään, vaikuttaa aiemmin sanotun valossa ristiriitaiselta. Todettiin, että puhujan on ristiriitaista kuvata omaa puhehetken käsitystään proposition totuusarvosta vääränä. Nollapersoonassa ei kuitenkaan ole kyse varsinaisesti nykyhetkestä, kuten seuraavista esimerkeistä käy ilmi.

53. Semi-vaikea kurssi jonka alussa **luulee** pääsevänsä helpolla, kunnes Marko lopulta paljastaa harjoitustyön tehtävänannon. Luennoilla ja viikkoharjoituksissa käyminen ei ollut pakollista, mutta kuitenkin suotavaa. (Luuppisanomat 2009)
54. Vankilan kirjapainoon astuessa **luulee** tehneensä aikamatkan – uusin kone on vuodelta 1986. Täällä painetaan lomakkeita, mappeja ja laatikoita. (Tutkain 1/2010)
55. Uusia ihmisiä kohdatessa huomaa edelleenkin, että me emme ole samoista aineksista tehtyjä. Sitä aina välillä **luulee**, että on jo kohdannut kaikenlaisia ihmisiä, mutta aina vaan onneksi löytyy uudenlaisia ihmisiä opettamaan minua. (Wieteri 3/2012)

Esimerkissä 53 propositio 'kurssilla pääsee helpolla' osoitetaan vääräksi eksplisiittisesti. Kumoaminen tapahtuu jo ennen propositiota, kun kurssin mainitaan olevan vaikea. Terminatiivinen *kunnes*-konjunktio luo kontrastin proposition ja asiointilan todellisen luonteen välille: ensin kuvattu tilanne jatkuu, kunnes jälkimmäinen tilanne toteutuu. (ISK

2004 § 1125). Kurssia siis luulee helpoksi vain siihen asti, kun tehtävien paljous kerrotaan. Tässä esimerkissä voidaan hahmottaa kaksi aikatasoa. Puhuja kyllä sijoittaa itsensä erehtyvien joukkoon, mutta tilanne on hänen osaltaan menneisyyttä. Ilmeisesti puhuja on itse ollut kurssilla, luulemassa sitä helpoksi ja huomannut sitten erehtyneensä. Tämä käy ilmi siitä, että jälkimmäisessä virkkeessä puhuja kuvaa kurssia imperfektissä: *Luuennoilla ja viikkoharjoituksissa käyminen ei ollut pakollista*. Nollapersoonakonstruktioilla puhuja osoittaa pitävänsä mahdollisena, että muutkin kurssin jatkossa käyvät opiskelijat erehtyvät samalla tavalla.

Esimerkki 54 on ilmeisesti peräisin jonkinlaisesta reportaasista, jossa preesensia käytetään tyylikeinona. Tapahtumat ovat luonnollisestikin tapahtuneet menneisyydessä. Proposition yliampuvuus viittaa siihen, että kyseessä on lähinnä retorinen keino, jolla korostetaan kirjapainon vanhanaikaisuutta. Joka tapauksessa nollapersoonaa voidaan tulkita siten, että puhuja on erehtynyt, ja että muutkin kirjapainossa vierailevat voivat erehtyä samalla tavalla.

Esimerkeille 53 ja 54 on siis yhteistä se, että puhujan oma erehtyminen on tapahtunut menneisyydessä, mutta muiden erehtymistä pidetään mahdollisena nyt ja tulevaisuudessa. Esimerkki 55 eroaa edellisistä tässä suhteessa. Siinä puhuja on paitsi kokenut erehtyneensä, myös kertoo erehtyvänsä yhä uudestaan. Toistuvuuden adverbili *välillä* on merkitsemässä sitä, että tilanne on tapahtunut puhujalle menneisyydessä joitakin kertoja, mutta samalla jättää mahdolliseksi myös sen, että tilanne toistuu tulevaisuudessakin (ISK 2004 § 651). Paitsi että toistuvuus merkitään adverbilla, propositio on myös luonteeltaan sellainen, että se voidaan osoittaa vääräksi monta kertaa. Ihmisten kohtaaminen on päätymätön prosessi, toisin kuin esimerkiksi tietyn kurssin käyminen (esimerkki 53). Puhuja ja puhuteltavat voivat yhä uudestaan luulla kohdanneensa kaikenlaisia ihmisiä ja huomata erehtyneensä.

Yksi nollapersoonatapaus saa ei-faktiivisen tulkinnan. Se on samalla koko aineiston ainoa yksikön kolmannen persoonan preesens, joka tulkitaan ei-faktiivisesti.

56. Nules-murt'ille uhrataan puunkoloon, pensaikkoon tai yleensä piilopaikkaan metsässä lihaa, jos es. on metsässä säikähtänyt tai sieltä **luulee saaneensa taudin**. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 2011)

Ei-faktiivinen tulkinta syntyy tässä samalla tavalla kuin toisen persoonan ei-faktiivisissa väitelauseissa (luku 3.2.3). Kun *luulla* merkitään mahdolliseksi *jos*-konjuktioilla, kyse ei

ole tietyn olemassaolevan käsityksen kuvaamisesta, vaan sillä viitataan mahdolliseen käsitykseen. Ilmaus on futuurisesti suuntautunut: jos joku, kuka tahansa, luulee saaneensa metsästä taudin, Nules-murt'ille uhrataan.

Molemmat kieltomuotoiset indikaatiivin nollapersoonatapaukset olen tulkinnut kontrafaktiivisiksi.

57. Selkeä idea määritellään sellaiseksi, että sen voi tajuta ja sen tunnistaa aina kohdassa eikä sitä **luule** toiseksi. Jos idealta puuttuu tällainen selkeys, sitä sanotaan hämäräksi. (niin & näin 1/2000)
58. Toisaalta, pehmeämpiin tekijöihin, kuten ihmisten pelkoihin tai ennakkokäsityksiin säteilystä ja valvotulle alueelle menosta, insinööri esittää, että ”siltoin jos ei laitokselle uskalla mennä säteilyn pelossa, on väärässä työpaikassa – Siltoin kun tänne tulee, pitäisi olla perusasiat sen verran selvillä että ei **luule** – vaan tietää asioiden oikean laidan”. (Sosiologia 1/2000)

Esimerkissä 57 *luulla* esiintyy arviointimuotissa, jossa se saa lähes aina kontrafaktiivisen tulkinnan. Liitekonjunktio *eikä* asettaa edeltävän myöntölauseen *sen voi tajuta ja sen tunnistaa* kontrastiin *luulla*-arvioinnin kanssa. Faktiiviset verbit *tajuta* ja *tunnistaa* esitetään *luulla*-verbin vastakohtina.

Esimerkissä 58 luulemisen sisältöä ei eksplikoida, vaan se on pääteltävä. Tästä avoimuudesta seuraa se, että myös verbin faktiivisuuden tulkinta on jokseenkin epämääräinen. Esimerkki muistuttaa esimerkkiä 46, sillä myös tässä *luulla* asetetaan vastakkain faktiivisen *tietää*-verbin kanssa. Tämän minkä vuoksi kontrafaktiivinen luenta on mielestäni luontevin. *Tietää*-verbillä on ilmauksessa selkeä kohde, *asioiden oikea laita*. Kysessä ei kuitenkaan ole varsinaisesti ellipsi, koska *luulla*-verbi ei voi saada vastaavalaista nominiobjektia (**luulee asioiden oikean laidan*). Paras tulkinta on, että luulemisella viitataan erehtymiseen, jonka sisältö tai kohde jätetään avoimeksi: *ei luule* [mitä tahansa erheellistä] – *vaan tietää asioiden oikean laidan*. Verbin voi tässä yrittää lukea myös ei-faktiivisesti, jolloin merkitys olisi jotakin sellaista kuin ’ei oletta epävarmasti vaan tietää varmasti’. Tätä tulkintaa puoltaa esimerkiksi se, että *perusasiat* esitetään sellaisena, josta voi olla osittain tai täysin selvillä. Näin luettuna *luulija* ei ole täysin väärässä, vaan hän on vain epävarma perusasioista. Tätä tukee se, että myös kontekstissa mainittuihin pelkäämiseen ja uskaltamiseen liittyy jonkinlainen epävarmuuden merkitys. Toisaalta taas voidaan ajatella, että epävarmuus on tässä kontekstissa käytännössä erehtymistä, sillä se johtaa esimerkiksi siihen virheelliseen käsitykseen, ettei laitokselle uskalla mennä. Asia

on siis varsin monimutkainen, ja kenties on parasta tehdä se johtopäätös, että tässä esimerkissä kontrafaktiivinen ja ei-faktiivinen merkitys kietoutuvat toisiinsa. Mukana on sekä episteemistä epävarmuutta että erehtymistä.

Myös konditionaalinen preesens *luulisi* saa useimmiten partisiippitäydennyksen. 48:stä myöntömuotoisesta nollapersoonatapauksesta partisiippi on 31:ssä. *Että*-lausetäydennys on 13:ssa tapauksessa. Muut neljä tapausta esiintyvät vertailevissa *kuin*-konstruktioidissa.

Konditionaalissa oleva nollapersoonana sisältää indikatiivia enemmän vaihtelua faktiivisuuden tulkinnan suhteen. Olen tulkinnut 48:stä myöntömuotoisesta tapauksesta 7 kontrafaktiiviseksi ja 41 ei-faktiiviseksi. Eronteko ei ole kuitenkaan helppoa, sillä kontrafaktiivisuudessa vaikuttaa olevan aste-eroja. Faktiivisuuden tulkintaa monimutkaistaa se, että konditionaalinen itsessään voidaan nähdä sisältävän kontrafaktiivisuutta. (Hakulinen – Karlsson 1995: 275; ISK 2004 § 1549; 1592.). *Luulisi*-rakenne esittää asiointilan sellaisena, että siihen on puhujan mukaan mielekästä uskoa. Konditionaali kuitenkin ikään kuin kyseenalaistaa jo itse luulemisen. Hieman avattuna ilmauksen *luulisi, että P* merkityssisältö on suurin piirtein 'olisi mielekästä luulla, että P'. Konditionaali kuitenkin itsessään vihjaa, että puhuja ei todellisuudessa luule, että P, luoden samalla odotuksen jonkinlaiselle perustelulle, miksi ei ole niin, että P. Joskus perustelu on eksplisiittisesti ilmaistu, joskus sitä ei ole lainkaan. Yleistäen voidaan sanoa, että *luulisi*-konstruktiolla puhuja ilmaisee pitävänsä proposition asiointilaa todennäköisesti totena. Tulkitsen niin, että lähtökohtaisesti kyse on ei-faktiivisesta merkityksestä. Kiinnostavaa kuitenkin on, että yleensä ilmaukseen samalla liittyy vihje siitä, että propositio ei todellisuudessa pidä paikkaansa. Joskus tämä vihje on hyvin eksplisiittinen tai pääteltävissä lähikontekstista. Joissakin tapauksissa erehtymisen merkitys on lähinnä implisiittinen. Esimerkit 59, 60 ja 61 edustavat eksplisiittisimmin kontrafaktiivisia tapauksia.

59. – – jos vähänkään sattuu miettimään seuraavaa siirtoa risteyksessä, niin johan alkaa viereisissä rusinalaatikoissa sellainen huitominen ja nyrkin liputus, että **luulisi** olevansa kapellimestarien vuosijuhlissa. Ei hetken tyyneyttä missään. (Espanjan Sanomat 10/2011)
60. Elämme tällä hetkellä vaikeita aikoja ja saamme koko ajan lukea mediasta ikäviä uutisia. Ovat ne sitten maailmalla tapahtuvista konflikteista, jotka koskevat myös meitä, tai sitten oman maamme taloudellisesta tilanteesta. Hallituksemme rivit rakoilevat ja oppositio lyö lisää tulta niskaan. Tällaisina aikoina **luulisi**, että puhaltaisimme yhteen hiileen ja koettaisimme ratkoa ongelmat. Missä on isovanhempiemme henki ajalta, jolloin kaikki tekivät yhdessä töitä nykyisen yhteiskuntamme rakentamiseksi? (Hervannan Sanomat 39/2015)

61. Pulliainen kertoo, että taikurin ja sotilaan ammatit eivät eroa toisistaan niin paljon kuin **luulisi**. (Ruotuväki 6/2016)

Esimerkissä 59 puhuja kuvaa liikennettä Espanjassa. Kontrafaktiivinen tulkinta syntyy siitä, että risteyksessä sattuvaa tilannetta verrataan metaforaan, kapellimestarien vuosijuhlaan, missä ei tietenkään todellisuudessa olla. Myös esimerkissä 60 kontrafaktiivinen tulkinta syntyy kontekstista melko vaivattomasti. Propositio 'puhallamme yhteen hiileen ja koetamme ratkoa ongelmat' näyttäytyy erheellisenä, kun puhuja kuvaa sitä, miten hallitus ei kykene yhteistyöhön itsensä tai opposition kanssa, ja kun hän peräänkuuluttaa menneiden aikojen yhteistyöhenkeä. Tässä esimerkissä on kuitenkin huomattavissa, että ei-faktiivinen ja kontrafaktiivinen ovat molemmat läsnä yhtä aikaa, eikä ole välttämätöntä valita vain toista tulkintaa. Tätä voi havainnollistaa sillä, että ilmauksen voi lukea molempien merkityksien avulla esimerkiksi 'tällaisina aikoina olettaisi ~ erehtyisi olettaamaan'. Näin ei kuitenkaan nähdäkseni voi tehdä esimerkissä 59, vaan siinä *luulla* vaatii tulkinnan 'erehtyä', jotta ilmaus olisi mielekäs. Molempien esimerkkien *luulisi*-konstruktio rakentuu samalla tavalla. Niissä kuvataan ensin jotakin tilannetta (ruuhka, vaikeat ajat), jossa sitten puhujan mielestä on mielekästä tai ymmärrettävää olettaa erheellisesti.

Esimerkissä 61 erehtymisen merkitys syntyy *kuin*-konstruktiolla luodusta vertailusta. Puhuja vertaa Pulliaisen todellisuuskäsitystä *luulla*-verbillä luotuun mentaaliseen tilaan, nollapersoonan todellisuuskäsitykseen. Nollapersoonan todellisuuskäsityksessä taikurin ja sotilaan ammatit eroavat enemmän kuin Pulliaisen todellisuuskäsityksessä. *Luulla*-verbin käsitteistäjä ei ole tässä täysin selvillä. Todennäköisesti se on Pulliainen, mikäli Pulliaisen sanat ovat suora lainaus. Mahdollista on myös, että käsitteistäjä on puhuja, joka vertaa Pulliaisen kertomusta omaan käsitykseensä asiointilasta. Faktiivisuuden tulkinnan kannalta tällä ei kuitenkaan ole merkitystä.

Seuraavat tapaukset ovat tulkinnaltaan edellisiä epäselvempiä. Niissä puhuja esittää todennäköisenä pitämänsä väitteen, eikä propositiota aivan edellisten esimerkkien tavoin kumota, mutta toisaalta kontekstista on luettavissa, että väite ei ehkä pidä paikkaansa.

62. Ne pakolaiset, jotka saavat kerättyä voimansa ja rohkeutensa hakea uudelleensijoituspaikkaa kolmanteen maahan, nähdään länsimaissa valitettavan usein paremman elintason perässä juoksevilta pyrkyreiltä. Kohtaamani pakolaiset eivät toivoneet tulevaisuudelta muuta kuin mahdollisuutta koulutukseen, työntekoon ja turvaan. Pakolaisia tai ei, **luulisi** että ikääntyvässä Euroopassa olisi tällaisille henkilöille tilausta. (Pakolainen 4/2011)
63. Kulttuuriympäristökampanjan suojelijana toimii Jorma Ollila, Nokian hallituksen puheenjohtaja. Hänen jos kenen **luulisi** tietävän, miten yhdistää business ja kulttuuri. (Pirkkalainen 9/2010)

Esimerkissä 62 proposition sisältöä 'ikäntyvässä Euroopassa olisi tällaisille henkilöille tilausta' ei kumota eksplisiittisesti, mutta se, mitä edellä sanotaan pakolaisista, käytännössä vihjaa, että puhujan käsityksen mukaan pakolaisille ei "ole tilausta". Myös propositionissa oleva konditionaali *olisi* esittää asiointilan kontrafaktiivisena. Kontekstin perusteella siis propositio on siis puhujan mukaan epätos. Tämänkaltaisia nollapersoonan esimerkkejä aineistossa on runsaasti. Koska metodini on tulkita kaikki ilmaukset jompaankumpaan ryhmään kuuluvaksi, olen tulkinnut nämä tapaukset ei-faktiivisiksi, mutta mielestäni ilmauksia ei voi täysin ongelmitta sijoittaa vain toiseen ryhmistä.

Esimerkki 63 on peräisin paikallislehden Näkökulma-osiosta. Sen tulkinnassa on hyödyllistä tarkastella koko tekstiä, joten esittelen sen sisällön tässä lyhyesti. Tekstin alussa kerrotaan, miten paikkakunnan pormestari on puhujan näkemyksen mukaan väheksynyt erään vanhan tilan rakennusten kulttuurihistoriallista ja liiketoiminnallista arvoa. Tekstin lopulla puhuja siirtyy esittelemään lyhyesti kulttuuriympäristökampanjaa ja esittää toteamuksensa Jorma Ollilasta. Taustalla on siis mielipide, jonka mukaan Jorma Ollilasta esitetty väite ('tietää, miten yhdistää business [sic] ja kulttuuri') ei päde pormestarin kohdalla. Koska puhujalla on kokemus siitä, että kaikille ei ole selvää, miten business ja kulttuuri yhdistetään, on mahdollista, että puhuja erehtyy myös Jorma Ollilan tapauksessa. Se että propositio ei pitänyt paikkaansa pormestarin kohdalla, pohjustaa erehtymisen mahdollisuutta. Laajan kontekstin valossa tulkitsen esimerkin 63 *luulisi*-konstruktion siten, että puhuja esittää sillä ei-faktiivisen arvion asiointilasta, mutta arvioon liittyy selvästi myös erehtymisen mahdollisuus. Missään ei eksplisiittisesti esitetä, että propositio voisi olla epätos, mutta taustatieto jättää tilaa myös erehtymiselle eli sille, että hänen arvionsa Jorma Ollilasta onkin väärä.

On myös joitakin selkeästi ei-faktiivisia tapauksia, joissa ei ole nähtävissä mitään vihjettä erehtymisestä. Selvimpiä esimerkkejä tällaisesta konstruktion käytöstä ovat 64 ja 65.

64. DS on konsoli, jota voi suositella erittäin lämpimästi. Sen pelaaminen sujuu myös tytöiltä, jotka ovat välillä konsolivalmistajiltakin unohtuneet. Tytöille suunniteltuja pelejä löytyy paljon ja lisää luulisi tulevan. (Curly 2/2005)
65. Maidon tuottajahinta vaikuttaa hyvältä. Kiyoshi kertoo saavansa maidosta talvella 54 ja kesällä 57 senttiä kilolta, kun Suomessa maksettiin viime vuonna maidosta keskimäärin noin 33 senttiä. Toisaalta myös rehustuksen luulisi maksavan, sillä suuri osa siitä, myös karkearehusta, tuodaan ulkomailta. (Käytännön maamies 12/2007)

Sekä esimerkissä 64 että 65 puhuja esittää ei-faktiivisen, joskin melko varmana näyttäytyvän arvion asiointilasta. Mitään vihjeitä kontrafaktiivisuudesta ei ole.

Nähdäkseni *luulisi*-konstruktion funktiona on häivyttää persoonaa. Häivyttämällä itsensä proposition käsitteistäjänä puhuja pehmentää väitettään. Ilmaus *myös rehustuksen luulisin maksavan* olisi korostetusti puhujan oma mielipide, mutta *myös rehustuksen luulisi maksavan* paitsi tarjoaa paikan muille keskustelun osapuolille samaistua ja osallistua luulemiseen (Laitinen 1995: 355), myös ikään kuin odottaa sitä heiltä. Ilmauksella *luulisi* puhuja viestittää, että hänen väitteensä on sellainen, että muidenkin olisi hyvä pitää sitä odotuksenmukaisena.

Myöntömuotoisissa *luulisi*-konstruktioissa ei-faktiivisuus on siis aineiston valossa todennäköisempi tulkinta, mutta kontrafaktiivinen merkitys on myös mahdollinen, ja monenlaisia välimuotoja on erotettavissa.

Kieltoverbin kanssa *luulisi* muodostaa hyvin kiinteitä konstruktioita. Aineiston 50:stä *ei luulisi* -esiintymästä 49 on nollapersoonakonstruktiossa. Partisiippitädennyksen saa näistä 45 tapausta, joista peräti 29:ssä on partisiippi *olevan*. Näistä tapauksista puolestaan kuuteen sisältyy predikatiivin tai subjektin roolissa substantiivi *ongelma*. Konstruktiolla puhuja ilmaisee, että jokin propositiossa ilmaistu asiointila ei ole odotuksenmukainen, mutta samalla yleensä vihjaa, että propositio on tosi. Vihje on voimakas ja tyypillisesti jossakin määrin eksplisiittinen.

66. Varsin hämmäntävää oli myös todeta, miten vähän valtio haluaa omistajuuttaan käyttää ja miten ministerin väitetyt viestit ovat vaikuttaneet Fortumin hallinnossa ja johdossa. Valtio ei näytä haluavan edes energiapoliittisesti ohjata yhtiötä. Yrityksen omistajaohjauksen ei **luulisi olevan ongelma nykyisessä tilanteessa, jossa finanssi-yhtiötäkin ohjataan, säädellään ja otetaan valtion omistukseen**. Sijoittajille sillä voisi luoda jopa uutta uskottavuutta yhtiöön ja sen kestävään toimintatapaan. (Kansanopisto 3/2009)
67. Ei **luulisi**, että 2000-luvulle siirryttäessä vielä joku puolue haluaisi tuhota toisen puolueen. Näin kuitenkin valitettavasti on asian laita. (Perussuomalainen 11/2008)

Esimerkissä 66 puhuja ensin kuvaa, miten valtio ei halua käyttää omistajaohjausta yrityksissä. Tästä voidaan tulkita, että puhujan mukaan omistajaohjaus siis on valtiolle jonkinlainen ongelma. Propositio 'omistajaohjaus on ongelma' on puhujalle tosi. Tästä seuraa, että se, joka näin *ei luulisi*, erehtyy. *Luulla*-verbi itsessään on kuitenkin ei-faktiivinen, sillä nimenomaan se, joka ei luulisi (olettaisi), erehtyy, mutta se, joka luulisi, olisi oikeassa. Vastaavasti esimerkissä 67 proposition todenperäisyys vahvistetaan eksplisiittisesti.

Tulkitsen kaikki nollapersoonan *ei luulisi*-konstruktioissa olevat *luulla*-verbit ei-faktiivisiksi. Merkitykset kuitenkin sekoittuvat, sillä ilmauksen kokonaismerkityksessä kuvataan erehtymistä. Lopulta konstruktion tarkasteleminen komponentti kerrallaan ei ole mielekkään lähestymistapa. Konstruktion tasolla kyse on eräänlaisesta erehtymisen kuvaamisesta, vaikka *luulla*-verbin olenkin tässä luokitellut ei-faktiiviseksi. Tässä mielessä esimerkit 66 ja 67 muistuttavat luvun 3.1.6 esimerkkejä 26–28.

3.3.2 Yleinen erehtyminen

Tyypillisintä indikaatiivissa preesensin yksikön kolmannessa persoonassa on verbin käyttö yleistävässä merkityksessä siten, että luulijoina on tavallisesti jokin löyhä ryhmä tai kvanttoripronominilla ilmaistu epämääräinen joukko. Tällöin verbi saa aina kontrafaktiivisen tulkinnan.

68. Ihminen tietää paljon enemmän kuin **luulee** tietävänsä, Oikarinen sanoo ja vertaa ihmistä aarrearkkuun täynnä timantteja. (Vasama 8/2014)
69. Moni **luulee**, että musiikkiluokka pitää valita jo alakoulussa, mutta ei se niin ole, sanoo rehtori Maria Klaavu. (Hervannan Sanomat 1/2013)

Esimerkit ovat tulkinnaltaan varsin yksiselitteisiä. 68 saa kontrafaktiivisen merkityksen asiaintilojen vertailusta. Esimerkissä 69 propositio kumotaan välittömästi seuraavassa lauseessa. Huolimatta verbin viittausalan epämääräisyydestä ilmaukset ovat deskriptiivisiä, sillä väärää käsitystä voi kuvata siitä huolimatta, että se ei ole kenenkään tietyn ihmisen käsitys.

3.3.3 Osoitettu luulija

Edellisiä pienemmän ryhmän muodostavat tapaukset, joissa puhuja kuvaa deskriptiivisesti tietyn henkilön tai ryhmän luulemista.

70. Naapurin mummo syöksyy ulos ja parkaisee oven sulkeutuessa, että avaimet taisivat taas jäädä. Alzheimerin tauti. Muisti pelaa parhaiten lapsuuden ja nuoruuden osalta, välillä hän **luulee** elävänsä eri aikakaudella. Silloin hän on selvästi onnellinen. (Askel 6/2011)
71. – – karjalaistytöillä oli tapana puhua nopeaan tahtiin "kääntökieltä", jossa tavut vaihtoivat paikkaa (Tämi näsi noitsa? jne), kun he eivät halunneet toisten ymmärtävän heidän salaisuuksiaan. Niinpä pojat usein **luulivatkin**, että he olivat Ruotsista tai jostain muualta ulkomailta. (Koiviston Viesti 3/2010)

Kontrafaktiivinen tulkinta on näissäkin tapauksissa hyvin eksplisiittisesti vahvistettu kontekstissa.

Vain yhdessä imperfektin tapauksessa olen tulkinnut *luulla*-verbin ei-faktiivisesti:

72. On kiinnostava panna merkille, että tässä yhteydessä Malcolm kertoo Wittgensteinin sanoneen, "että hän **luuli** voivansa ymmärtää Jumalan käsitteen, sikäli kuin se liittyy ihmisen tietoisuuteen omasta syntisyydestään ja syyllisyydestään." Sen sijaan kosmologiset jumalakäsitteet – eivät olleet hänelle käsitettäviä. (Teologinen aikakauskirja 2/2007)

Ilmauksessa käsitteistäjät kerrostuvat: on puhuja, joka toteaa, että Malcolm kertoo, että Wittgenstein sanoi, että hän luuli voivansa ymmärtää Jumalan käsitteen. Valitettavasti laajempaan kontekstiin ei ole tässä pääsyä, sillä tulkinta jää osin avoimeksi. Kontekstissa ei ole mitään sellaista, mistä voisi päätellä Wittgensteinin myöhemmin huomanneen erehtyneensä. Toisaalta siinä ei ole myöskään mitään sellaista, millä ei-faktiivista tulkintaa voisi yksiselitteisesti perustella. Ainoa ei-faktiivisuuden viittaava asia on se, että Malcolm referoi sitä, mitä Wittgenstein on sanonut. Vaikka kyse ei olisikaan Wittgensteinin todellisista sanoista, Malcolm joka tapauksessa esittää, että kyseessä on nimenomaan Wittgensteinin oma arvio asiointilasta eikä Malcolmin. Vaikka tulkinta ei täysin selvä olekaan, tämä olkoon esimerkkinä siitä, että sopivassa kontekstissa molemmat merkitykset ovat mahdollisia.

3.3.4 Kielto kolmannessa persoonassa

Kolmannen persoonan kieltoimuodoissa merkitys on enimmäkseen kontrafaktiivinen, eli ilmauksessa kielletään erheellinen olettaminen. Myös ei-faktiivisuutta ja merkitysten sekoittumista esiintyy joissakin ilmauksissa.

73. Ei Marketta Kokkonen **luule**, että kaikilla kunnilla on tällaiset mahdollisuudet. Hän viettää kesiään synnyinkunnassaan Pohjois-Karjalassa Valtimolla ja sanoo tietävänsä, miltä muuttotappiokunnan katukuva näyttää. (Keva 3/2010)

Kontrafaktiivinen tulkinta esimerkissä 73 varmistuu jälkimmäisessä virkkeessä, jossa luuleminen asetetaan vastakkain tietämisen kanssa ja esitetään, että Kokkosella on omaan kokemukseensa perustuvaa tietoa kuntien mahdollisuuksista. Ei-faktiivinen tulkinta kiellonnostoineen ei ole luonteva, koska silloin ilmaus pitäisi tulkita muodossa 'Marketta Kokkonen olettaa, että kaikilla kunnilla ei ole tällaisia mahdollisuuksia'. Tämä ei-faktiivinen luenta on lievässä ristiriidassa sen kanssa, että myöhemmin kerrotaan Kokkonen tietävän asiasta. Koska hän tietää, hänen ei tarvitsisi olettaa tai arvella.

74. Virheen tekee haitalliseksi se, että Jalovaara on katsonut Salomiehen palanneen myöhemmässä lausunnossaan (s. 212) tavoitteeseen viitoittaa "suuntaa Suomen kansalle". Ei hän sentään näin suuria itsestään luullut, vaikka suuri humoristi olikin! (Teologinen Aikakauskirja 5/2007)

Luulla saa esimerkissä 74 NP-objektin. Konstruktio *luulla* + partitiiviobjekti + elatiivi-muotoinen adverbiaali toistuu aineistossa useita kertoja, yleensä muodossa *luulla itsestään liikoja*. Tässä konstruktiossa *luulla* saa aina kontrafaktiivisen merkityksen. Myös esimerkissä 74 on luontevinta tulkita, että kieltö kohdistuu *luulla*-verbiin, ja kielletään siis erehtyminen. Kiellon tulkitseminen kiellonnostoksi eli koskemaan vain propositionia ei NP-objektin tapauksessa olisi mahdollista ilman, että merkitys ilmaistaan *että*-lauseen avulla (esim. 'hän oletti, että ei ole sentään näin suuri'). Ilmauksen tulkinta on monimutkainen, sillä tekstissä viitataan kahteen eri henkilöön ja heidän käsityksiinsä asiaintilasta. Tulkitsen niin, että puhujan mukaan Jalovaara on arvioinut Salomiehen tavoitteen väärin. Puhujan käsityksen mukaan Salomies ei pidä itseään sellaisena kuin minä Jalovaara hänet näkee (kansan suunnan viitoittajana). Luulija on siis Salomies, jonka käsitystä verrataan Jalovaaran käsitykseen. Jalovaaran käsitys on puhujan näkökulmasta virheellinen, mikä mainitaan eksplisiittisesti esimerkin alussa. Myös adverbi *sentään* vihjaa, että puhujan todellisuuskäsityksessä Jalovaaran käsitys on epäodotuksenmukainen ja siten luuleminen olisi erheellistä. Samalla koko ilmaus *sentään näin suuria* presupponoi, että Salomies luulee itsestään jotain. Kyse on jälleen ominaisuuden intensiteetistä ja eräänlaisesta vertailusta: Salomies pitää itseään suurena, mutta ei virheellisen suurena. Huomattakoon myös, että tämä poistaa teoreettisen tulkintavaihtoehdon 'hän ei erehtynyt, vaan tiesi'. Puhujan presuppositio proposition erheellisyydestä nousee kontekstista selvästi esiin, vaikka tyhjiössä presuppositio ei verbin kieltomuodoissa säily (ks. luku 2.6).

75. Suomen Lähetysseuran Kiinan-työn alusta alkaen lähetyssaarnaajat saivat havaita kiinalaisten tarjotulle pelastussanomalle osoittaman välinpitämättömyyden. Erland Sihvonen päivitteli jo pian Kiinaan tultuaan: "Onhan tämä jonkullainen sivistyskansa, jonka keskuudessa olemme, mutta millainen on se sivistys?! Oi en sitä kutsuisi sivistykseksi! Pakanoita ne ovat ja synkkiä - perkeleelle he uhraavat sitä he palvelevat oikein kiihkollaan. Evankeliumille he nauravat. Sitä eivät he luule tarvitsevänsä." (Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 2004)

75 on hyvä esimerkki ei-faktiivisen ja kontrafaktiivisen merkityksen yhteispelistä samassa ilmauksessa. Kielto on luontevinta tulkita siten, että se kohdistuu täydennyksen propositioniin. Tällöin merkitys on ei-faktiivinen 'he arvelevat, etteivät tarvitse sitä'. Maa-

ilmantiedon perusteella on kuitenkin selvää, että sitaatin puhujan, lähetyssaarnaaja Sihvosen mielestä kiinalaiset tarvitsevat evankeliumia. Koko tekstin kannalta kyse on erehdyntymisestä, vaikka itse *luulla*-lauseessa merkitys onkin ei-faktiivinen.

3.3.5 Kysymykset kolmannessa persoonassa

Kolmannen persoonan kysymyksissä *luulla* on aina kontrafaktiivinen. Kolmannessa persoonassa puhuja kuvaa usein tietyn henkilön tai ryhmän käsitystä.

76. Kanadalaiset eivät osaa arvostaa työväenliikkeitä ja sen saavutuksia tarpeeksi. Mistä he luulevat, että sosiaaliturva on saanut alkunsa? Eivät sitä kehittäneet ainakaan konservatiivit. (Kulttuurivihkot 2/2005)

Todetessaan, että kanadalaiset eivät arvosta työväenliikettä, puhuja implikoi, että hänen todellisuuskäsityksessään sosiaaliturva on työväenliikkeen saavutus. Tästä seuraa kysymyksen tulkitseminen retoriseksi: kysyjälle asiointi on jo selvä, ja hän lähinnä ihmettelee sitä, että kanadalaiset eivät tiedä sosiaaliturvan alkuperää. Tällainen retorinen tulkinta yhdistää kaikkia kolmannen persoonan kysymyksiä.

77. Mielestäni se, että ÅR, JH & AL nyt kieltävät ÅR: n menetelleen kuten menetteli, on häikäilemätöntä, mutta samalla yllättävän lyhytnäköistä heidän oman etunsa kannalta: **luulevatko** he todella, ettei kukaan lukijoista käy tarkistamassa Ringbomin alkuperäistä tekstiä asiasta? (Suomen keskiajan arkeologian seura 1/2009)
78. **Luulivatko** Greenpeacen kyseisen iskun toimeksiantajat saavansa kunniamitalin ja uraa-huudot teostaan? Mitkä olivat tuon jo ennakoita tuhoon tuomitun iskun todelliset motiivit? (Hervannan Sanomat 39/2013)

Melko tavallista on, että retorisissa kysymyksissä propositiota ei aivan eksplisiittisesti kumota. Esimerkissä 77 adverbi *todella* korostaa puhujan ihmettelyä ja sitä, että hän itse kyseenalaistaa väitteen. Myös se, että puhuja esittää mainitut henkilöt häikäilemättöminä ja lyhytnäköisinä, vihjaa siitä, että se mitä he luulevat, ei pidä paikkaansa. Esimerkissä 78 vihjeitä on hieman vähemmän, mutta kirjoituksen sävy on sarkastinen. Se, että puhuja kutsuu iskua tuhoon tuomituksi, kertoo siitä, että hän ei itse arvosta iskua. Viimeistään tästä syntyy se tulkinta, että kunniamitali ja uraa-huudot eivät ole puhujan mielestä todella mahdollisia, vaan kyse on sarkasmista.

3.4 Passiivi

Yksipersonaisella passiivilla viitataan inhimilliseen subjektiin, joka on ensisijaisesti monikollinen. Subjekti jää passiivi-ilmauksessa kuitenkin taka-alalle ja identiteetiltään avoimeksi. Passiivina on sanottu myös ”neljänneksi persoonaksi”, mutta sen viittausala voi olla päällekkäinen muiden persoonien kanssa. Esimerkiksi myös puhuja ja kuuliija voivat olla viittausalassa, vaikka tyypillisesti viitataan muihin kuin läsnäolijoihin. (ISK 2004: § 106; § 1313; § 1315; § 1321; § 1323.) Puhujainklusiivinen passiivi voi olla erityisesti puhekielessä (Shore 1986: 25–28).

Taulukko 6. Ei-faktiivisuus ja kontrafaktiivisuus passiivissa.

Myöntömuodot	N	ei-f.	kontraf.
<i>luullaan</i>	50	0	50
<i>luultaisiin</i>	2	0	2
<i>luultiin</i>	50	0	50
Kieltömuodot	N	ei-f.	kontraf.
<i>ei luulla</i>	2	0	2
<i>ei luultaisi</i>	3	0	3
Kysymykset	N	ei-f.	kontraf.
<i>luullaanko</i>	5	0	5

Luulla-verbin tulkinnan kannalta passiivi on persoonamuodoista yksiselitteisin. Tulkinta on kaikissa aineistotapauksissa kontrafaktiivinen sekä preesensissä että imperfektissä. Toisin kuin muissa persoonissa, tulkinta ei muutu myöskään kysymyksissä tai kiellon yhteydessä.

3.4.1 Passiivin myöntömuodot

Passiivin aineistoesimerkit toistuvat hyvin samankaltaisina, minkä vuoksi en käsittele passiivina kovin laajasti. Passiivissa kyse on siitä, että puhuja kuvaa yleistä erheellistä käsitystä, jota hän ei itse jaa.

Passiivin myöntömuodoissa *kuin*-konstruktio on huomattavan yleinen. Kun muissa persoonissa sen osuus on yleensä enintään muutamia tapauksia aikamuotoa kohti, passiivin preesensissä 21 tapausta 50:stä esiintyy tässä konstruktiossa ja imperfektin 50:stä tapauksesta 10.

79. Toisin kuin usein **luullaan**, valtio ei tarjoa ilmaista sairaanhoitokuljetusta Suomeen. Konsulinkyyti on urbaani legenda –. (Veturimies 2/2013)
80. Pietarin kaupunki puhdistaa sekä juoma- että jätevesiä Kemiran avulla. Jättiläiskaupungissa kaikki on suurta, myös vesiongelmat. Niitä on kuitenkin ratkottu nopeammin kuin Suomessa yleisesti **luullaan**. (Uusiouutiset 6/2006)

Tyypillisesti *kuin*-konstruktion kuuluu passiivissa jokin adverbi, jolla ilmaistaan käsitteen yleisyyttä. Tällaisia ovat esimerkiksi *usein*, *yleisesti* tai *yleensä*. Näistä erityisen taaja on *usein*, joka esiintyy 50:ssä aineistotapauksessa 16 kertaa. *Kuin*-konstruktiolla rakennettu asiaintilojen vertailu luo aiemmin todettuun tapaan selkeän kontrafaktiivisen tulkinnan.

Tämän tutkielman kannalta mielenkiinto kohdistuu siihen, miten puhuja suhteuttaa itsensä luulijoiden joukkoon. Aineistossa ei ole puhujainklusiivista passiivin käyttöä, vaan kaikki tapaukset on tulkittava siten, että puhuja viittaa puhetilanteen ulkopuolelle epämääräiseen tai irrelevanttiin ryhmään. Adverbit *usein* tai *yleisesti* eivät rajaa puhujaa ryhmän ulkopuolelle, mutta eivät myöskään sisällytä häntä siihen. Esimerkissä 80 adverbialilauseke *Suomessa yleisesti* kyllä tarkentaa passiivin viittausalan suomalaisiin tai Suomessa oleviin, joihin puhuja oletettavasti kuuluu, mutta kuitenkin ei ole luontevaa lukea puhujaa luulijoiden ryhmään

Joissakin tapauksissa verbin viittausala on tarkemmin rajattu, kontekstin ja maailmantiedon avulla pääteltävissä.

81. Myös poliisi on matkalla kohteeseen usean partion voimin. Tulee tieto, että tekijä on vielä kohteessa. RPH101 saapuu paikalle ensihoidon esimies Jouni Niiranen antaa heti peruutuksen. Kyseessä ei ole niin vakava tilanne kuin aluksi **luultiin**. Potilasta oli puukotettu useita kertoja, mutta haavat eivät olleet syviä. (Pelastustieto 7/2012)

Esimerkistä 81 voidaan päätellä, että luulijoina ovat ainakin poliisi, jotka saapuvat tapahtumapaikalle vajavaisten tietojen varassa. Vertailu tapahtuu komparatiivin sijaan kieltämällä tilanteen vakavuuden aste. Siinä missä komparatiivilla jotakin ominaisuutta intensifoidaan (vrt. *vakavampi kuin aluksi luultiin*), tässä tapauksessa intensiteettiä pienennetään. Puhujan ja proposition ensisijaisen käsitteistäjän käsitys asiaintilasta on samansuuntainen, mutta ero käsityksissä on asiaintilan intensiteetissä.

Kuten yllä todettiin, passiivi häivyttää subjektin taka-alalle. Samalla se voi korostaa oleellista jotakin muuta lauseenjäsentä. Passiivin *luulla*-ilmauksissa oleellista ei olekaan se, kenen erehtymistä kuvataan, vaan se, että luulo on väärä.

82. - Syödään, juodaan, lauletaan ja jutellaan. Kassalla hän pakkaa ruuat kolmeen muovipussiin, vihannekset hän työntää reppuun. - Ilman turvaliiviä ja kypärää minua luultaisiin maantierosvoksi, hän huikkaa kassalle. (Näkyvä Nainen 1/2011)

Esimerkissä 82 konditionaali esittää tilanteen kontrafaktiivisena. Tiettyjen ehtojen toteutuessa puhujaa pidettäisiin maantierosvona. Koska kyse on mahdollisuudesta, luuleminen toteutuu

3.4.2 Passiivin kieltomuodot

Passiivin kieltomuodoissa kielletään erehtyminen.

83. **Ettei minua luulla sovinstiksi**, voin sanoa mieshoitajistakin muutamia huomioitani. Monet ovat aamuisin kiukkuisia –. (Super 3/2011)
84. Jotta **ei luultaisi kodinhoitaja-avunkaan kunnassa olevan retuperällä**, niin todettakoon, että heidän määränsä on väestöpohjaan suhteessa sentään noin kaksinkertainen esim. naapurikaupungin vastaavaan lukuun verrattuna ja että kuntasuunnitelmassa on edellytetty kodinhoitajien luvun lisäämistä väestönkasvun mukaan. (Pirkkalainen 36/2011)

Esimerkit 83 ja 84 ovat futuurisesti suuntautuneita, mutta siitä huolimatta tulkinta on kontrafaktiivinen. Esimerkit rakentuvat samalla tavalla. Niissä puhuja haluaa sanoa jotakin, jotta kukaan ei erehtyisi luulemaan propositioaineksessa mainittua asiointilaa. Asiointilan sisällölle esitetään sitten vastakkaisia argumentteja: mieshoitajistakin löytyy negatiivisia puolia ja kodinhoitajien määrä on suurempi kuin naapurikaupungissa. Tästä voidaan päätellä, että puhujan todellisuuskäsityksessä väitteet eivät pidä paikkaansa ja luuleminen olisi erehtymistä.

85. Niin, joskus **luultiin maapallon olevan litteä**, vaan **eipä luulla** enää. (Walpo 3/2006)

Esimerkissä 85 *luulla* esiintyy kahdesti, mutta aineistoon se on valikoitunut jälkimmäisen verbin myötä. Sivulause on elliptinen, mutta propositio voidaan poimia edeltävästä lauseesta. Kontrastiin asetetaan kaksi ajallista mentaalista tilaa, *joskus* ja puhujan puhehetken todellisuuskäsitys.

3.4.3 Passiivin kysymykset

Kuten muissakin persoonissa, kysymyksissä kontrafaktiivinen tulkinta liittyy siihen, että kysymys tulkitaan kontekstin avulla retoriseksi. Puhuja ei ilmaise aitoa kysymystä, vaan ihmettelyä, että jollakin on mainittu käsitys asiointilasta. Kysymyksissä verbin viittausala on jonkin verran rajatumpi kuin deklaratiiivilauseissa.

86. J.K. Paasikivi – – kritikoi päiväkirjalleen hallitustovereitaan toiveajattelua 20.2. seuraavasti: ”illusioni on että kun länsivallat voittavat sodan Saksaa vastaan niin silloin suuressa rauhateossa meidän itsenäisyytemme ja asemamme järjestettäisiin ja kaikki asetettaisiin paikalleen (mutta jos Venäjä on vallottanut Suomen, niin **luullaanko että länsivallat, Englanti ja Ranska jatkaisivat sotaa ajaakseen pois venäläiset Suomesta?**) – –.” (Historiallinen Aikakauskirja 1/2004)
87. - Yritykset osaavat vaatia kustannusten läpinäkyvyyttä ostaessaan muitakin palveluja, esimerkiksi taloushallinnon tarpeisiin. Kustannustietoisuutta kannattaa vaalia myös eläkevakuuttamisessa. **Luullaanko** yrityksissä, että eläkemaksu on menoerä, jolle ei voi mitään, Strömberg kysyy. (Työeläke 4/2012)

Esimerkissä 86 kysymyksen retoriseen luonteeseen viittaa se, mitä sen edellä sanotaan. Lainauksen, jossa *luulla* esiintyy, kerrotaan esittävän kritiikkiä hallitustovereiden toiveajattelua vastaan. Toiveajattelun mukaan Suomen itsenäisyyden säilyminen länsivaltojen voittaessa on ”illusioni”. Tässä valossa propositio näyttäytyy epätotena. Luulijoiksi esitetään hallitustoverit. Esimerkissä 87 kontrafaktiivinen tulkinta puolestaan syntyy siitä, että ennen kysymystä on juuri kuvattu, että eläkevakuuttamisessa on mahdollista olla kustannustietoinen. Propositio ’eläkemaksu on menoerä, jolle ei voi mitään’ esitetään siten puhujan näkökulmasta epätotena.

4 Yhteenveto

Tässä luvussa esittelen vielä kokoavasti tutkielman tulokset. Ensiksi esittelen *luulla*-verbin merkitysvaihtelun persoonien ja aikamuotojen mukaan tiivistetysti. Sen jälkeen otan tuloksiin toisen näkökulman ja tarkastelen täydennysten ja konstruktioiden suhdetta merkitysvaihteluun koko aineistossa. Luku päättyy jatkotutkimusvaihtoehtojen pohtimiseen.

4.1 Merkitysvaihteluun vaikuttavat tekijät

Luulla-verbin merkitysvaihtelu seuraa pääsääntöisesti persoona- ja aikamuotoa siten, että yksikön ensimmäisen persoonan preesensissä verbi saa ei-faktiivisen merkityksen, muissa yhteyksissä ensisijaisesti kontrafaktiivisen merkityksen. Tämä pääsääntö on kuitenkin väljä; erityisesti toisen persoonan preesensissä esiintyy paljon vaihtelua, mikä osittain liittyy aineistoon. Lehtiaineisto ei käytännössä sisällä kieltä, jossa puhuja puhuttelee tiettyä henkilöä, minkä vuoksi kontrafaktiivinen merkitys toisessa persoonassa on vähäi-

sempää kuin esimerkiksi kandidaatintutkielmani kommenttiaineistossa tai kuin se on olettavasti esimerkiksi puhutussa kielessä. Kolmas persoona on preesensissä melko vahvasti kontrafaktiivinen lukuun ottamatta nollapersoonaa, joka on semanttisesti oma erityinen ryhmänsä. Passiivissa kaikki tapaukset saavat kontrafaktiivisen tulkinnan. Imperfektissä kontrafaktiivinen merkitys hallitsee läpi persoonamuotojen hyvin yksiselitteisesti.

Analyysin yhteydessä on vähitellen hahmottunut se, että pohjimmiltaan merkitys ei määräydy persoona- ja aikamuodosta itsestään käsin, vaan taustalla on muita tekijöitä, jotka kasautuvat tiettyihin persoonamuotoihin. Seuraavassa esitän tiivistetysti tärkeimmät merkitysvaihteluun vaikuttavat tekijät.

Performatiivinen subjektiivinen arvio. Yksikön ensimmäisen persoonan preesensissä *luulla* saa lähinnä ei-faktiivisen merkityksen. *Luulla*-verbillä puhuja ilmaisee performatiivista subjektiivista arviotaan jostakin asiointilasta. Samalla hän merkitsee väitteensä enemmän tai vähemmän epävarmaksi, millä voi olla monenlaisia diskurssitehtäviä. Myös monikon ensimmäisen persoonan preesensissä pieni osa aineistotapauksista esiintyy tällaisissa ilmauksissa.

Deskriptiivinen ilmaus erehtymistä kuvaamassa. Silloin kun ilmaus on deskriptiivinen, eli kun kuvataan muun kuin puhujan käsitystä asiointilasta, tai kun puhuja kuvaa omaa aikaisempaa käsitystään, kontrafaktiivinen merkitys hallitsee. Aineiston luonteesta johtuen verbillä viitataan harvoin tiettyyn henkilöön tai ryhmään. Toisessa ja kolmannessa persoonassa on vain joitakin tapauksia, joissa kuvataan tietyn henkilön erheellistä käsitystä. Yleensä kyse on yleistävästä käytöstä. Esimerkiksi muodoilla *luulemme*, *luulet* ja *luullaan* voidaan viitata yleistävästi epämääräiseen ryhmään tai kehen tahansa. Joissakin tapauksissa puhujan voidaan tulkita olevan jossakin mielessä mukana ryhmässä, mutta hän kuitenkin etäännyttää itsensä niistä, jotka luulevat. Esimerkiksi monikon ensimmäisessä persoonassa puhuja ilmaisee kuuluvansa ryhmään, mutta ei niihin, jotka ryhmässä luulevat.

Nollapersoonaa. Merkittävä osa preesensin yksikön kolmannen persoonan aineksesta on nollapersoonailmauksissa. Nollapersoonalla puhuja viittaa yleistäen kehen tahansa, myös itseensä. Nollapersoonassa esiintyy molempia merkityksiä, ja usein merkitykset ovat läsnä samassa ilmauksessa (esimerkiksi *ei luulisi* -konstruktio).

Kysymykset. Kysymyksiä esiintyy eri persoonissa, eniten luonnollisesti toisessa persoonassa. Kysymyksissä *luulla*-verbin tulkinta on kiinteästi yhteydessä siihen, onko kysymys aito vai retorinen. Kun kysymys on aito, puhuja tiedustelee luulijan käsitystä

asiasta, jolloin *luulla* on ei-faktiivinen. Retorisissa kysymyksissä puhujalla itsellään on jo käsitys asiaintilasta, ja kysymyksen tarkoituksena on lähinnä osoittaa puhujan ihmettelyä tai ivaa. Tällöin *luulla* saa kontrafaktiivisen merkityksen. Retorisissa kysymyksissä erehdyttymisen merkitystä korostetaan usein erilaisin adverbein, kuten esimerkiksi ilmauksessa *luuleeko joku todella?*

Kieltomuodot. Kieltomuodoissa *luulla*-verbin tulkinta vaihtelee. Kieltomuodoissa *luulla* on omalaatuinen, sillä leksikaalinen presuppositio ei säily kontrafaktiivisen verbin kieltomuodoissa. Käytännössä kuitenkin verbi esiintyy useimmiten kontrafaktiivisissa ilmauksissa, ja kontrafaktiivinen luenta syntyy kontekstista. Kiellonostoilmiöstä johtuen verbin kieltä voi kohdistua joko *luulla*-verbiin tai vain siihen liittyvään proposition. Riippuen kiellon vaikutusalasta sekä ilmauksen performatiivisuudesta/deskriptiivisyydestä verbin tulkinta voi vaihdella ei-faktiivisen ja kontrafaktiivisen välillä.

Futuurisesti suuntautuneet ei-faktiiviset ilmaukset. Edellä mainittujen ei-faktiivisten tapausten lisäksi *luulla* saa toisessa ja kolmannessa persoonassa ei-faktiivisen merkityksen silloin, kun luuleminen sijoittuu *jos*-konjuktiolla tai vastaavalla rakennettavaan mahdollisuuden tilaan. Ilmaus on silloin futuurisesti suuntautunut. Proposition totuusarvo ei silloin ole puhujan tiedossa, vaan hän tiedustelee sitä tai spekuloi sillä. Futuurisesti orientoituneita ovat myös erilaiset kehotukset, kuten esimerkiksi *Valitse aihealue, jossa luulet pärjääväsi parhaiten.*

4.2 Merkitysvaihtelu suhteessa täydennyksiin ja konstruktioihin

Tässä alaluvussa käyn vielä läpi *luulla*-verbin merkitysvaihtelun suhteessa tärkeimpiin täydennyksiin ja konstruktioihin.

Taulukko 7. Faktiivisuus yleisimmissä konstruktioissa presensissä

Täydennys/konstruktio	ei-faktiivinen	kontrafaktiivinen
<i>että</i> -lause	153 (47,3%)	166 (52,7%)
partisiippi	157 (53,3 %)	130 (46,7 %)
arviointimuotti	0 (0 %)	34 (100 %)
<i>kuin</i> -konstruktio	1 (1,9 %)	51 (98,1 %)

Taulukko 8. Faktiivisuus yleisimmissä konstruktioissa imperfektissä

Täydennys/konstruktio	ei-faktiivinen	kontrafaktiivinen
<i>että</i> -lause	1 (0,9 %)	108 (99,1 %)
partisiippi	6 (5,0 %)	114 (95,0 %)
arviointimuotti	2 (4,5 %)	42 (95,5 %)
<i>kuin</i> -konstruktio	0 (1,9 %)	28 (100 %)

Kuten taulukkojen 7 ja 8 lukumääristä huomataan, preesensissä sekä *että*-lause että partisiippi voivat liittyä molempiin merkityksiin. Lukujen valossa selvää yhteyttä täydennyksen muodon ja merkitysvaihtelun välillä ei siten ole. Kuitenkin on selvästi huomattavissa, että tietty persoonamuodon ja aikamuodon yhdistelmä voi suosia tiettyä täydennystä (ks. liite 1). Esimerkiksi ei-faktiiviset *luulen* ja *luulin* suosivat erittäin voimakkaasti *että*-lause-täydennystä. Ei-faktiivinen tulkinta ja *että*-lause eivät kuitenkaan kulje käsi kädessä muualla aineistossa. Esimerkiksi toisen persoonan preesensissä, jossa esiintyy sekä ei-faktiivista että kontrafaktiivista merkitystä, kaikki *että*-lauseen saavat tapaukset aineistossa ovat kontrafaktiivisia, ja ei-faktiiviset tapaukset esiintyvät lähinnä partisiipin yhteydessä, esimerkiksi hakukysymyksissä.

Syyt propositioargumenttien jakauman epätasapainoon eri persoonamuotojen välillä lienevät moninaiset. *Että*-lauseen yleisyys yksikön ensimmäisessä persoonassa muihin persooniin verrattuna liittyy siihen, että kyse on tilanteista, joissa puhuja tuo diskurssiin uuden väitteen. Tällöin *luulla*-verbin tehtävänä on ensisijaisesti jäsentää diskursssia. *Luulla* esiintyy tässä muodossa usein päälauseessa ilmauksen alussa. Tyypillinen rakenne on *Luulen, että P*. Nähdäkseni tällaisessa ilmauksessa *että*-lause tuo proposition etualaisemmaksi kuin partisiippi, mikä on diskurssissa tarkoituksenmukaista (vrt. *Luulen, että kahvi on terveellistä* ja *Luulen kahvin olevan terveellistä*). Kun propositio esitetään finiittiverbin sisältävällä sivulauseella, pelkän *luulla*-verbin sisältävä päälause toimii lähinnä kehystävänä ja diskurssia jäsentävänä elementtinä ja jää taka-alalle (esim. Langacker 2008: 58–59). Vastaavasti voidaan ajatella, että partisiippirakenteessa *luulla*-verbi on puolestaan kiinteämmin yhteydessä propositioargumenttiin, jolloin myös luuleminen pysyy ainakin jossakin määrin etualalla. Tämän taas voisi olettaa olevan yhteydessä ilmauksen deskriptiivisyyteen ja kontrafaktiivisuuteen siten, että erehtymisen kuvaamisessa suosittaisiin partisiippia. Tälle ei kuitenkaan löydy aineistosta vahvistusta, joskaan en sulje pois sitä mahdollisuutta, etteikö laajempi aineisto voisi paljastaa jonkinasteista tendenssiä. Aineistossani partisiippi on kuitenkin yleinen myös tietyissä ei-faktiivisissa

ilmaustyypeissä. Joskus valinta muotojen välillä juontunee yksinkertaisesti siitä, että tiettyissä rakenteissa *että*-lausetäydennys voi tuntua raskaalta, minkä vuoksi partisiippiä suositetaan (vrt. esim. *Valitse aihealue, jossa luulet pärjääväsi parhaiten* ja *Valitse aihealue, jossa luulet, että pärjät parhaiten*). Lisäksi, kuten luvussa 1.3 todettiin, partisiippi on syntaktisesti rajoittuneempi kuin *että*-lause, minkä vuoksi *että*-lauseen distribuutio on lähtökohtaisesti laajempi (Pajunen 2001: 378). Johtopäätös on, että propositioargumentin muodolla ei ole havaittavaa yhteyttä *luulla*-verbin merkitysvaihteluun.

Kiinnostavaa sen sijaan on, että yleisimmissä konstruktioissa *luulla* on lähinnä kontrafaktiivinen. *Kuin*-konstruktio on käytännössä täysin kontrafaktiivinen konstruktio, mikä johtuu yksinkertaisesti siitä, että konstruktiossa nimenomaan asetetaan kontrastiin kaksi erilaista asiaintilaa, ja kontrafaktiivinen merkitys syntyy tästä vertailusta. Konstruktio esiintyy erityisesti passiivissa; aktiivin persoonissa konstruktion osuus on tasaisen pieni. Passiivissa erityisen yleinen on kiinteä konstruktio *toisin kuin usein luullaan*.

Yhtä kontrafaktiivinen konstruktio on arviointimuotti. Muotissa esiintyvä *luulla*-verbi on ei-faktiivinen vain kahdessa aineistotapauksessa, jotka molemmat yksikön ensimmäisen persoonan imperfektin kieltomuodossa: *en luullut sellaista mahdolliseksi; näin suureksi en sitä luullut*.

Luulla-verbi saa arviointimuotissa aina partitiiviobjektin. Eri verbeillä objektin sija muotissa kuitenkin vaihtelee. Leinon (1991) mukaan tämä liittyy verbien episteemisyys-teen: partitiivilla ilmaistaan epävarmuutta, akkusatiivilla varmuutta asiaintilasta. Mitä varmempana asiaintila esitetään, sitä luontevammin objektina on akkusatiivi. Tämä voidaan Leinoa mukaillen esittää esimerkiksi seuraavanlaisena jatkumona (mts. 173–174.)

- 88a. Myönnän sen ~ *sitä syyksi lihomiseen.
- 88b. Tiedän sen ~ *sitä syyksi lihomiseen.
- 88c. Uskon sen ~ ?sitä syyksi lihomiseen.
- 88d. Kuvittelen sen ~ sitä syyksi lihomiseen.
- 88e. Epäilen *sen ~ sitä syyksi lihomiseen.
- 88f. ?Luulen *sen ~ sitä syyksi lihomiseen.
- 88g. Luulin *sen ~ sitä syyksi lihomiseen.

Faktiivisuuden lajien kannalta tämä tarkoittaa sitä, että faktiiviverbit saavat aina akkusatiiviobjektin (88a ja 88b). Ei-faktiiviverbien kohdalla on vaihtelua riippuen siitä, miten varmana verbi asiaintilan esittää (88c–f). Esimerkin 11f olen merkinnyt kysymysmerkillä siksi, että aineiston perusteella ei-faktiivista käyttöä ei käytännössä ole. Kiinnostavaa on, että *luulla*-verbin kontrafaktiivisuus ei laukaise akkusatiiviobjektia, vaikka kontrafaktiivisuudessakin on kyse (negatiivisesta) välttämättömyydestä ja siten varmuudesta (88g).

Vertailukohtaa ei nähdäkseen ole olemassa, sillä esimerkiksi kontrafaktiiviset verbit *va-lehdellä* ja *teeskennellä* eivät arviointimuottiin sovi. Jossakin määrin *luulla*-verbin kanssa semanttisesti samoin käyttäytyvä *kuvitella* puolestaan voi saada sekä partitiivi- että akkusatiiviobjektin.

4.3 *Luulla*-verbin polysemian kuvaaminen

Kuinka *luulla*-verbin merkitystä sitten voisi kuvata? Verbillä on kaksi selvästi toisistaan eroavaa merkitystä, jotka kuitenkin usein näyttävät sekoittuvan. Skemaattista merkityskuvausta hahmoteltaessa voitaneen lähteä siitä, että verbillä on kaksi päämerkitystä, LUULLA₁ 'olettaa' ja LUULLA₂ 'erehtyä'. Merkitykset ovat läheisesti sukua toisilleen, sillä molempiin liittyy jonkinlainen mentaalinen toiminta, käsitys asiaintilasta. Molemmat merkitykset kattava LUULLA-skeema sisältäisi siten jonkinlaisen olettamisen, jossa suhde proposition on avoin. Toinen tapa hahmottaa tilanne olisi yksinkertaisesti niin, että LUULLA₁ on skemaattinen merkitys, jonka alamerkitys LUULLA₂ on sen ekstensio: se täyttää olettamisen merkityksen, mutta lisää siihen vielä jotakin ylimääräistä, erehtymisen merkityksen.

Verbin merkityksen historiallinen kehitys jää toistaiseksi hämärän peittoon, mutta skemaattisen kuvauksen kannalta aiheetta on vaikea ohittaa. Väistämättä herää kysymys, kumpi merkityksistä on alkuperäisempi. Onko siis kyse siitä, että 'olettaa' on verbin "perusmerkitys", jonka ekstensio 'olettaa erheellisesti' aktivoituu tietyissä yhteyksissä? Näinhän voisi ajatella sen vuoksi, että molempiin merkityksiin kuuluu olettamisen elementti, jonka päälle joskus tulee erehtymisen merkitys. Vai olisiko jopa niin, että verbi merkitsee (tai on merkinnyt) ensisijaisesti erehtymistä, mutta tietyissä yhteyksissä tämä merkitys laimenee ja jää pois, säilyen kuitenkin eriasteisesti mahdollisena? Tulosten valossa jälkimmäinen vaihtoehtokin on houkutteleva. Nimenomaan puhtaasti ei-faktiivinen merkitys 'olettaa' vaikuttaisi olevan se, joka vaatii syntyäkseen erityisen lauseyhteyden, kuten ensimmäisen persoonan preesensin tai kysymyksen. Kun tähän lisätään se huomio, että näennäisesti ei-faktiiviseen luulemiseenkin liittyy usein vihjaus erehtymisen odotuksenmukaisuudesta, ei liene väärin todeta, että erehtymisen merkitys dominoi verbin merkitystä. On kuitenkin huomattava, että preesensin yksikön ensimmäisen persoonan muodot, joihin ei-faktiivinen merkitys painottuu, ovat lehtikorpuksessa selvästi yleisimpiä

(vaikka eivät tutkielman aineistossa; ks. liite 1). Luultavasti puhutussa kielessä ensimmäisen persoonan muotoja viljellään sitäkin enemmän, minkä vuoksi ei-faktiivinen merkitys on käytännössä taajempi.

Tutkielman lähtökohtana oli oletus, että *luulla*-verbiin liittyy kiinteästi leksikaalinen presuppositio, että propositio on epätos, joka aktivoituu useimmissa yhteyksissä preesensin yksikön ensimmäisen persoonan ulkopuolella. Kuten analyysi on osoittanut, viime kädessä kontrafaktiivinen tulkinta nousee ennen muuta kontekstista, kuten proposition eksplisiittisestä kumoamisesta, konstruktiosta, jossa verbi esiintyy tai verbin esiintymisestä kysymyksessä, joka on tulkittava retoriseksi.

Vaikka en ole muita verbejä tässä käsitellyt, on yhä syytä todeta, että monissa tilanteissa esimerkiksi verbeillä *uskoa* tai *arvella* voitaisiin yhtä hyvin käsitteistää sama erehtymisen merkitys, ja siten nekin voitaisiin tulkita kontrafaktiivisesti kontekstin avulla. Näinhän toki usein tapahtuukin. Tietyissä yhteyksissä kielitaju kuitenkin aktivoi *luulla*-verbin presupposition silloin kun se ei sitä muiden verbien kohdalla tee. Se, että kielitaju on taipuvainen tulkitsemaan keksityt, kontekstittomat lauseet *Anita uskoo niin* ja *Anita luulee niin* eri tavalla, johtuu siitä, että syystä tai toisesta *luulla* on konventionaalistunut tilanteisiin, joissa halutaan ilmaista erehtymistä. Tämä konventio on osa kielitajua, ja sen vuoksi kontrafaktiivinen tulkinta esimerkiksi edellä mainitussa *luulla*-lauseessa on tyhjiössäkin ensisijainen. Vaikka *luulla*-verbillä ei voida sanoa olevan samanlaista kiinteää presuppositiota kuin esimerkiksi faktiiviverbillä *tietää* tai selvemmin (myös ensimmäisessä persoonassa) kontrafaktiivisella verbillä *valehdella*, verbi kuitenkin selvästi eroaa ei-faktiivisina pidetyistä verbeistä. Viime kädessä *luulla*-verbin erityisyyttä ei tietenkään voida pelkän *luulla*-verbin tutkimuksella osoittaa. Selvää nähdäkseni kuitenkin on, että *luulla*-verbillä on vahva taipumus kontrafaktiivisuuteen. Konteksti voi monissa tilanteissa kääntää tulkinnan suuntaan tai toiseen, ja usein merkitykset myös sekoittuvat toisiinsa. Tutkielman analyysi on painottunut näiden erityistapausten tarkasteluun.

4.4 Jatkotutkimusmahdollisuuksia

Tämä tutkielma on käsitellyt *luulla*-verbiä kirjoitetussa nykykielessä. Verbin merkitysvaihtelusta nykykielen kirjoitetussa tekstissä on syntynyt melko hyvä kuva. Diakronisen tarkastelun avulla voitaisiin selvittää merkityksen mahdollista kehittymistä kirjoitetun suomen kielen ajalta. Toisaalta Häkkisen toteamus, että verbi on esiintynyt nykyisessä merkityksessään Agricolasta lähtien (Häkkinen 2004: 646) – mitä tämä tarkkaan ottaen

sitten tarkoittaakaan – vihjaa siihen suuntaan, että lopullinen vastaus saattaa lymytä kauempana kuin mihin korpusten avulla on mahdollista kurottaa. Joka tapauksessa kontrafaktiivinen merkitys on ilmeisesti hyvin vanhaa perua, eivätkä samansuuntaiset etymologiset vihjeet viron kielestä (esim. 'kuvitella', 'keksiä') ainakaan heikennä tätä käsitystä. Vanhimpien saatavilla olevien tekstikorpusten tarkastelu voisi kenties paljastaa jonkinlaisia painotuksen muutoksia ja siten antaa vihjeitä merkityksen kehityksen suunnasta.

Olen useaan otteeseen verrannut *luulla*-verbiä muihin samantapaisiin verbeihin ja esittänyt oletuksia niiden erilaisuudesta, vaikka tutkielma on varsinaisesti käsitellyt vain *luulla*-verbiä. Uskoakseni on käynyt ilmi, että *luulla* on faktiivisuuden kannalta erityinen verbi. Vielä paremmin tätä voitaisiin tarkastella eri mentaaliverbejä vertailevan tutkimuksen avulla. Edelleen on esimerkiksi osoittamatta, että muut verbit voivat esiintyä ei-faktiivisina yhteyksissä, joissa *luulla* ei sitä juuri koskaan tee (esimerkiksi kolmannen persoonan imperfekti). Mentaaliverbien sijoittumista episteemisellä jatkumolla voitaisiin vertailla myös korpuslingvistiikan menetelmin. Laajojen korpusaineistojen avulla voitaisiin selvittää, minkälaisia semanttisia aineksia eri verbit vetävät puoleensa suuressa mitakaavassa, ja siten verrata niitä sen kannalta, minkälaista suhtautumista propositioon niillä ilmaistaan.

Lähteet

Aineistolähde

1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä -korpus, versio 2 [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017091901>.

Kirjallisuus

CROFT, WILLIAM – D. ALAN. CRUSE 2004: *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

DUBOIS, GAÏDIG 2014: *Luulin itseäni onnelliseksi*. Mentaalimuutosmuotin rakenne ja käyttö. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugri-laisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.

FAUCONNIER, GILLES 1985: *Mental Spaces: aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge: Cambridge University Press.

— 1997: *Mappings in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press.

DE HAAN, FERDINAND 2006: Typological approaches to modality. Teoksessa Frawley, William (toim.) *The expression of modality* s 27–69. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

HAKULINEN, AULI – FRED KARLSSON 1995: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Helsinki: SKS.

HORN, LAURENCE R. 1989: *A natural history of negation*. Chicago: The University of Chicago Press.

HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.

ISK 2004 = HAKULINEN, AULI – MARIA VILKUNA – RIITTA KORHONEN – VESA KOIVISTO – TARJA-RIITTA HEINONEN – IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: SKS.

JUVONEN, RIITTA 2015: *Kirjoitelma ja tekijän ääni*. Kehystämisen yhdyslauseet suomenkielisen ylioppilasaineen dialogisuuden hallinnassa.

KANGASNIEMI, HEIKKI 1992: *Modal expressions in Finnish*. *Studia Fennica Linguistica* 2. Helsinki: SKS.

KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2006. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

LAKANIEMI, MARKUS 2017: *Luulemisen kaksi puolta*. Merkitysanalyysi *luulla*-verbistä lukijakommenteissa. Kandidaatintutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugri-laisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.

- LANGACKER, RONALD W. 2008: *Cognitive grammar: a basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. SKST 1077. Helsinki: SKS.
- LEINO, PENTTI 1991: *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. Suomi 160. Helsinki: SKS.
- 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1*. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 1992: Varmuuden kahdet kasvot tieteellisessä tekstissä. – *Virittäjä* 96 s. 361–379.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics 1–2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NUYTS, JAN 2001: *Epistemic modality, language and conceptualization. A cognitive-pragmatic perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- NUYTS, JAN 2006: Modality: Overview and linguistic issues. Teoksessa Frawley, William (toim.) *The expression of modality* s. 1–26. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SALMINEN, JUTTA 2012: *Epäillen, että tämä verbi kyseenalaistaa täydennyksensä proposition*. Epäillä-verbin merkityksen kehityksestä ja monitulkintaisuudesta. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- 2017: Mitä tarkoittaa epäillä? *Epäillä*-verbin polaarista merkitysvariaatiosta nykysuomessa. *Virittäjä* 121 s. 4–36.
- SHORE, SUSANNA 1986: *Onko suomessa passiivia*. Suomi 133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- STIVERS, TANYA – LORENZA MONDANA – JAKOB STEENSIG 2011: Knowledge, morality and affiliation in social interaction. – Tanya Stivers, Lorenza Mondada & Jakob Steensig (toim.) *The morality of knowing in conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Osa 2. 1995. SKST 556. Helsinki: SKS.

Liite 1: Aineiston sisältö

Liitteestä käy ilmi *luulla*-verbin muotojen jakauma 1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä -korpuksessa ja siitä koostetussa tutkielman aineistossa. Aineiston osalta näkyvissä ovat myös eri täydennysten ja konstruktioiden osuudet.

Preesens		Korpus		Tutkielman aineisto				
		yht.	yht.	että-lause	partisiippi	arviointim.	kuin-konstr.	muut
yksikön 1. p.	luulen	1794	50	47	2	0	0	1
	luulenko?	2	2	0	1	0	0	1
	en luule	18	18	9	5	0	0	4
	luulisin	198	50	31	10	0	0	9
yksikön 2. p.	luulet	125	50	7	25	2	11	5
	(mitä) luulet?	94	50	10	29	1	0	10
	luuletko?	75	50	42	7	0	0	1
	et luule	1	1	1	0	0	0	0
	luulisit	4	4	0	4	0	0	0
	älä luule	29	29	21	0	3	0	5
yksikön 3. p.	luulee	690	50	19	24	2	1	4
	luuleeko?	15	15	11	3	0	0	1
	ei luule	25	25	5	10	5	0	5
	luulisi	1299	50	14	32	0	3	1
	ei luulisi	109	50	3	46	1	0	0
	eikö luulisi	2	2	0	2	0	0	0
monikon 1. p.	luulemme	143	50	9	22	4	11	4
	luulemmeko?	2	2	2	0	0	0	0
	emme luule	5	5	2	3	0	0	0
	luulisimme	1	1	1	0	0	0	0
monikon 2. p.	luulette	24	24	9	10	0	1	4
	(mitä) luulette?	22	22	4	13	0	0	5
	luuletteko?	30	30	25	3	0	0	2
	luulisitte	3	3	0	3	0	0	0
monikon 3. p.	luulevat	486	50	20	16	5	4	5
	luulevatko?	7	7	5	1	0	0	1
	eivät luule	5	5	1	3	0	0	1
	luulisivat	11	11	4	7	0	0	0
	etteivät luulisi	1	1	1	0	0	0	0
passiivi	luullaan	475	50	13	3	6	21	7
	luullaanko?	5	5	3	1	1	0	0
	ei luulla	2	2	0	0	1	0	1
	luultaisiin	2	2	0	1	1	0	0
	ei luultaisi	3	3	0	1	2	0	0
Preesens yht.		5707	769	319	287	34	52	77

Imperfekti		Korpus		Tutkielman aineisto				
		yht.	yht.	että-lause	partisippi	arviointim.	kuin-konstr.	muut
yksikön 1. p.	luulin	720	50	21	20	3	4	2
	en luullut	4	4	2	2	0	0	0
yksikön 2. p.	luulit	46	46	15	22	2	2	5
	luulitko	9	9	7	1	1	0	0
yksikön 3. p.	luuli	403	50	15	22	9	3	1
	luuliko	1	1	1	0	0	0	0
	ei luullut	1	1	0	0	0	0	1
monikon 1. p.	luulimme	112	50	19	22	5	3	1
	emme luulleet	1	1	0	1	0	0	0
monikon 2. p.	luulitte	5	5	0	1	1	3	0
	luulitteko	2	2	1	0	0	0	1
	ettekö luulleet	1	1	0	0	0	0	1
monikon 3. p.	luulivat	185	50	20	16	9	3	2
	luulivatko	2	2	0	1	1	0	0
passiivi	luultiin	247	50	10	12	11	10	7
Imperfekti yht.		1739	322	111	120	42	28	21
Yhteensä		7446	1091	430	407	76	80	98